

Історія запровадження державної служби в Україні

ІНТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ У 1918 РОЦІ: І ПЕРШИЙ ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

У добу Української Держави 1918 р. було зроблено чимало для державного будівництва. Було прийнято за різними оцінками близько 400 нормативно-правових актів, різних за статусом, для врегулювання нових суспільних відносин. У цьому відношенні історія несправедливо призабула прогресивний вклад Української Держави в загальний процес нашого державотворення.

На ниві державного управління гетьмана П.Скоропадського (якого теж, на жаль, поки не сприймають за значного державного діяча) є за що поважати: вперше врегулював взаємовідносини держави з громадянами (був прийнятий закон про громадянство), організував дієву державну владу та державну службу також.

Що стосується визначення статусу, місця та ролі державної служби в ті часи, то потрібно зазначити, що вирішення цих питань відбувалося досить системно та професійно. Був визначений реєстр державних посад, зв'язок службовця з державою, порядок призначення та звільнення, започаткування та ведення службово-посадових реєстрів, а також який спеціальний орган був відповідальний за організацію та супроводження державної служби в Українській Державі.

Варто відзначити, що такого змісту систематизація та впорядкованість інституту державної служби України відбулась лише в добу гетьманату П.Скоропадського.

Реєстр державних посад. На виконання рішення Малої Ради Міністрів для упорядкування штатної структури та уніфікації Гетьман П.Скоропадський 25 червня 1918 р. підписав за поданням Ради Міністрів Закон „Про нормальний розпис, утримання службовців в центральних урядових установах цивільних відомств”. Всі державні службовці поділялись на класи за посадою і пенсійним забезпеченням.

Проаналізувавши штатний розпис посад державних службовців у вищих та центральних органах державної влади Української Держави 1918 р., варто зазначити: по-перше, старші фахівці та фахівці мали дуже високі класи посад та оклади, до речі, їх було в кожному міністерстві від 2 до 5 чол. Вони були дійсно професіоналами й тією аналітичною групою, яка розробляла законопроекти й внутрішньо-нормативні документи міністерств та відомств. По-друге, урядовці з особливих доручень теж займали високий статус, які в масі своїй виконували специфічні доручення міністра або директорів департаментів. Але в основному на них було покладено здійснення ревізійних та контролюючих функцій щодо територіальних підрозділів міністерств. По-третє, урядовці першого — третього рангів (їх ще називали канцелярськими урядовцями) разом з практикантами, були найнижчою та чисельною ланкою в центральному апараті, виконували всю повсякденну та рутинну роботу. І останнє, на наш погляд, дуже позитивним є закріплення таких посад державних службовців, як бухгалтери. Головний бухгалтер міністерства в ієрархічній сходинці займав V клас (клас посади віце-директора департаменту), що являє собою відокремлення фінансового (бухгалтерського) обліку від покладених на відомство основних завдань та засвідчення самостійності й вагомості цього напрямку. Доцільним було б, на наш

погляд, запровадження в сучасному переліку посад державних службовців України з ранжуванням по категоріях — бухгалтерів, які виконують особливо специфічні функції державного управління.

Зв'язок службовця з державою. Так само, як і в наш час, державні службовці повинні були скласти урочисту обітницю, яка була затверджена окремим законом 30 травня 1918 р. У ньому було чітко викладено, що всі урядовці, що знаходяться на державній службі цивільних відомств, а також ті особи, які мають вступати на цю службу, повинні скласти урочисту обітницю.

Коли особа відмовляється від складання урочистої обітниці, то її не приймали на службу, а ті, що вже були державними службовцями, — звільняли з неї.

До речі, сам текст цієї обітниці дуже лаконічний та схожий на нашу присягу державного службовця:

«Урочисто обіцяю вірно служити Державі Українській, визнавати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси й добробут.»

Порядок призначення та звільнення. Відповідно до закону від 24 липня 1918 р. „Про порядок призначення осіб на урядову службу” на державні посади I та II класу призначав лише Гетьман (Голова Ради Міністрів, міністри, Державний секретар та Державний контролер). На посади, що відповідають III-му класові, призначали згідно з наказом, підписаним Гетьманом та відповідним міністром, скріпленим підписом Державного секретаря. Посади IV класу — обіймали згідно з наказом Гетьмана, скріпленим підписом відповідного міністра (директори департаментів, окремих управлінь, головних управлінь, старші фахівці). На засіданні Ради Міністрів кандидатури на державні посади III та IV класів в обов'язковому порядку мали пройти атестацію та узгодження. Лише після ухвали Урядом кандидати затверджувались на посадах з прийняттям до державної служби. Державні службовці V класу (віце-директори департаментів, головних управлінь, урядовці з особливих доручень, головні бухгалтери, старші фахівці) призначалися згідно з наказом відповідного міністра, після затвердження Гетьманом поданих списків кандидатур із службовими характеристиками та рекомендаціями. Службовців VI класу (начальники відділів, урядовці з особливих доручень, фахівці, старші бухгалтери) міністр призначав власноручно без погодження з вищими інстанціями. Заміщення на посади VII класу й нижче регламентувалися порядком, встановленим у кожному окремому відомстві особисто міністром. Звільнення з посад усіх класів здійснюється в тому самому порядку, як і призначення.

Започаткування та ведення службово-посадових реєстрів. Накази про призначення і звільнення державних службовців усіх класів передавалися до Державної канцелярії для ведення службово-посадових реєстрів, з подальшим опублікуванням у „Державному вістникові”. У місцевих офіційних друкованих органах публікувалися призначення на посади до місцевих органів виконавчої влади.

Спеціально уповноважений та відповідальний орган. Забезпеченням та проведенням державної політики з питань державної служби займався

департамент загальних справ Державної канцелярії (знаходився на вул. Хрещатик, 38). Напрямами його діяльності було: оформлення та оголошення наказів про призначення на посаду, ведення службово-посадових реєстрів, ведення формулярних списків державних службовців центральних і місцевих державних установ, ведення реєстру всіх державних органів з обов'язковим розписом компетенції та повноважень, затверджених у їх статутах (положеннях у сучасному трактуванні).

Підсумовуючи все вищевикладене, потрібно зазначити, що не зважаючи на складний та суперечливий етап державотворення в добу Української Держави 1918 р., був започаткований процес формування та становлення інституту вітчизняної державної служби в Україні. Вперше завжди складно і непросто. Проте керівництво Української Держави визначило, що без врегулювання цих важливих відносин будувати державу вкрай важко. Досвід попередників ніколи не повинен бути призабутий, а ретельно та практично врахований.

І ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ДОБУ І ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

Державотворення — це складний і суперечливий процес з багатьма проблемами і неоднозначним їх розв'язанням. Проблема створення ефективної моделі збалансованих державно-управлінських відносин поставала перед українським суспільством протягом усього періоду його існування. Динамічні процеси становлення та розвитку інститутів державної влади на сучасному етапі мають свою історичну традицію.

Початок ХХ ст. збудив в Україні багатовікові прагнення мати свою державу. З поваленням Центральної Ради завершився перший етап українського державотворення і був випробуваний ще один напрямок розбудови незалежної української державності — гетьманат. Стабілізувати положення в країні на той час могла людина, яка б сконцентрувала в своїх руках всю повноту влади, враховуючи, що політичні і соціальні сили в державі не дозволили б повернення до старих часів монархізму.

Тож на те, яка форма правління повинна була прийти на зміну Центральній Раді і демократичній республіці, найбільше вплинули співвідношення соціальних і політичних сил, традиції країни, внутрішні і зовнішні фактори. Всі ці обставини призвели до появи постаті національного символу сильної влади — гетьмана.

Як і всі українські уряди доби так званих визвольних змагань 1917-1921 рр. гетьманат носив характер експерименту. Українська Держава гетьмана П. Скоропадського базувалась на переплетінні монархічних, республіканських і диктаторських засад. Таке поєднання повинно було сприяти підвищенню рівня керованості державою, що відповідало інтересам суспільства.

Для реалізації політичної програми Павло Скоропадський насамперед реформував механізм держави. Він зазначав, що спочатку і „не думав про відновлення в Україні гетьманства, а тільки про дуже коротку диктатуру, на час поки вдасться сформувати більш помірковану владу”.

Декларована Скоропадським ідея сильної влади заради політичних і соціальних реформ утілилась у затверджених ним же 29 квітня 1918 р. „Законах про тимчасовий державний устрій України”. Але, слід звернути увагу, що ці закони були досить недосконалими, оскільки в них зовсім не зазначалось хто в

Україні є джерелом влади. Вся державна влада була сконцентрована в органах державного управління. Теорія розподілу влади на законодавчу, виконавчу й судову не застосовувалася².

Специфічною рисою моделі державного управління Української Держави було домінування гетьмана над іншими державними організаціями. У першому розділі „Про гетьманську владу” „Законів про тимчасовий державний устрій України” закріплені виключні повноваження гетьмана на: верховне управління всією Українською Державою; ствердження законів, їх санкціонування, без якого жоден акт не мав сили; призначення голови уряду; затвердження за поданням голови Ради Міністрів членів її кабінету; скасування кабінету міністрів у повному його складі; призначення на посади і звільнення інших урядовців у разі, коли для останніх законом не встановлено іншого порядку; вище керівництво міжнародними зносинами Української Держави; право вважатися верховним воєводою української армії і флоту; оголошення окремих районів на військовому, осадному або виключному становищі; помилювання засуджених, пом'якшення кари або повне прощення злочинних дій із звільненням від кримінального переслідування і суду; складення казенних стягнень; дарування милості в особливих випадках, коли цим не порушуються нічий охоронювані законом інтереси і громадянські права.

Виходячи з перелічених прав, можна зробити висновок, що гетьман особисто міг взяти на себе розв'язання і великої і незначної проблеми, що він і робив далі, аж до питань, пов'язаних зі зміною прізвищ.

Гетьман був обраний тимчасово до обрання Сойму, а тому мав юридично закріплений обмежений строк своїх повноважень як глави держави. Маючи на меті реалізацію цього принципу, Скоропадський постійно наголошував на необхідності скликання Українського Сойму (його „Грамоти” від 29 квітня, 22 жовтня 1918 р.), а Рада Міністрів у листопаді 1918 р. встигла вирішити питання про склад комісії з розробки відповідного закону. Скликання Сойму було намічено на січень 1919 р.

Загострення ситуації в країні поставило гетьмана перед проблемою забезпечення керівництва державою в разі непередбачених обставин. Все це зумовило появу 1 серпня 1918 р. „Тимчасового закону про верховне управління Державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування по за межами Держави Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України”. Закон передбачав перехід влади до державного органу-Колегії Верховних Правителів Держави, яка складалася з трьох осіб. Одну з них визначав заздалегідь сам гетьман, друга — обиралась Державним Сенатом, третя — Радою Міністрів. Колегія мала право вирішувати всі питання, які відносилися до компетенції гетьмана, крім питань про зміну законів, викладених у грамоті від 29 квітня 1918 р. Голова Колегії призначався гетьманом, а всі справи вирішувалися більшістю голосів⁵. Механізм цього закону було задіяно лише один раз, коли гетьман перебував з державним візитом у Німеччині, тоді колегію очолив голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб.

Таким чином, гетьман в певному розумінні уособлював собою державу, виступаючи у внутрішній і зовнішній політиці як глава держави, фактично здійснюючи одноособове правління і був формально незалежним у своїй діяльності. Винниченко В. зазначав, що деякі українські політичні сили запропонували розглядати гетьмана як „тимчасового президента” України. Але, зрозуміло, що порівняння гетьмана з президентом — є перебільшенням.

Для здійснення своїх повноважень гетьман мав розгалужений апарат, який складався з трьох підрозділів: штабу, головної квартири та канцелярії.

В липні 1918 р. були затверджені тимчасові штати штабу гетьмана. Він складався з чотирьох частин: штатів осіб біля гетьмана, штатів гетьманської похідної канцелярії, штатів гетьманського коменданта і штатів гетьманського господаря. Повноваження гетьмана закріплювались у положенні „Про штаб гетьмана всієї України”. На штаб покладалось такі завдання як: ведення ділового листування гетьмана; інформування про політичну та економічну ситуацію в Україні і за її межами; гарантування особистої безпеки гетьмана; нагляд за політичними партіями та опозиційними силами; організація місцевих і зарубіжних поїздок гетьмана; ведення архівної справи. Штаб займався кадровими питаннями в головній квартирі гетьмана (призначення, звільнення службовців, а також переведення та відпустки).

Основними завданнями канцелярії було діловодство та приймання скарг і прохань, які розглядав гетьман. Очолював канцелярію Генеральний писар. До його обов'язків входило супроводжування гетьмана на ділових зустрічах, прийомах, нарадах, військових оглядах.

На головну квартиру гетьмана покладалось завдання охорони всієї адміністрації гетьмана.

Одним із головних та важливих державних органів, який уособлював і законодавчу, і виконавчу владу була Рада Міністрів. Тому її повноваження та особливості треба розглянути ширше. До компетенції Ради Міністрів, як колегіального органу, за „Законами про тимчасовий державний устрій України” належало спрямування та об'єднання праці окремих державних установ у плані законодавства. Голова уряду та міністри відповідали перед гетьманом за загальний стан державного управління.

Повноваження міністрів передбачали розроблення законодавчих актів стосовно напряму державного управління. Для оперативності та більш ефективного управління процесами міністрам надавалось право не тільки тлумачити закони, а й видавати підзаконні акти після попереднього їх схвалення лише Радою Міністрів.

Виходячи з компетенції та повноважень уряду, можна зробити деякі висновки: Рада Міністрів — колегіальний орган, який виконував функції координації загальнодержавних програм і узагальнення законодавчої ініціативи міністерств та окремих відомств; голова Ради Міністрів виконував функції щодо добору кандидатів на міністерські посади, головування на засіданнях; міністри, кожний особливо несли відповідальність тільки перед гетьманом; гетьман сам ухвалював рішення про довіру чи недовіру урядові у повному складі. Але разом з цим, свої накази та розпорядження він повинен був погоджувати з головою уряду, або з міністром, який відповідав за певну сферу державного управління.

Уряд Української Держави спочатку мав дві назви: Кабінет Міністрів та Рада Міністрів. Посада Голови Уряду була вперше визначена як Отаман — Міністр. Взагалі було створено 13 міністерств, Державну канцелярію, Управління справами Ради Міністрів та Малу Раду Міністрів.

Міністерства поділялися як на галузеві, так і функціональні: внутрішніх справ, військових справ, закордонних справ, народного здоров'я та опікування, праці, харчових справ, сповідань, промисловості й торгу, фінансів, шляхів та юстиції. Міністерства мали різнопланову й водночас типову внутрішню

структуру. Склалися з департаментів, але були й винятки. Так, до структури центральних органів управління входили Головні управління, Головні інспекції, управління на правах департаменту, окремі управління тощо. В свою чергу департаменти розподілялися на відділи. Окрім цього, при міністерствах функціонували самостійні підрозділи, зокрема при Міністерстві юстиції — Головне управління місцями ув'язнення та головна інспекція по пересиланню в'язнів. Крім функціонально-галузевих підрозділів, до структури міністерств входили організаційно-адміністративні відділи. Так, відділи персонального складу займалися кадровими справами як у своєму міністерстві, так і в підлеглих міністерствах, а також вирішували питання щодо службової відповідальності урядовців.

Голова Ради Міністрів мав власну канцелярію, що була його своєрідним особистим апаратом. До складу Державної канцелярії входили Держсекретар та його товариші, Юридична рада, департамент законодавчих справ, відділ кодифікації законів, державна друкарня. Канцелярія відала всіма справами, що надходили на вирішення і розгляд до Голови; листуванням з міністерствами, начальниками відомств та представниками іноземних держав; справами, що вносилися на розгляд Ради Міністрів Головою. Таким чином, Державна канцелярія грала важливу роль в розробці нормативних актів, узгодженні позицій відомств.

Одночасно з Державною канцелярією діяв ще один підрозділ Ради Міністрів — Управління справами Ради Міністрів. Управління складалося із канцелярії, департаменту преси, державного телеграфного агентства, господарчого департаменту, департаменту законодавчих справ. На чолі Управління справами знаходився Держсекретар, який призначався гетьманом.

У травні 1918 р. була утворена Мала Рада Міністрів, яка складалася з товаришів міністрів та осіб, що заміняли їх з правами товаришів міністрів. У першу чергу вона займалася обговоренням законопроектів у першому читанні. Очолював Раду один з міністрів або їх товаришів за призначенням Ради Міністрів. До компетенції Малої Ради належали також: розгляд таких адміністративних пропозицій міністерств, які за складністю не вимагали взаємної згоди відомств у письмовій формі; розгляд проектів, штатів і кошторисів, що склалися окремими міністерствами; розгляд інших справ, які Рада Міністрів передає на розгляд Малої Ради та ін. Мала Рада Міністрів була одним із прогресивних новоутворень. Її діяльність дала можливість Раді Міністрів сконцентрувати увагу лише на стратегічних напрямках і рішеннях.

За часів Української Держави важливим було питання організації проходження державної служби. Систематизація та впорядкованість інституту державної служби України відбувалася лише в цей період. І хоча гетьман керувався колишніми законами Російської імперії, але це не можна назвати повним копіюванням.

Всі державні службовці поділялися на класи за посадою і пенсійним забезпеченням. На посади 1 і 2 класу призначав лише гетьман. На посади, що відповідають 3 класові, призначали згідно з наказом, підписаним гетьманом, відповідним міністром та держсекретарем. Посади 4 класу обіймали згідно з наказом, який підписувався гетьманом та міністром відповідного міністерства. Державні службовці 5 класу призначалися згідно з наказом відповідного міністра після погодження з гетьманом поданих списків. Посади 6 класу міністр

призначав власноручно. Заміщення на посади 7 класу й нижче регламентувалися порядком, який встановлювався у кожному окремому відомстві особисто міністром. Звільнення відбувалося у такому ж порядку, як і призначення.

В період гетьманату робилися спроби створити ефективний апарат контрольної служби. З вересня 1918 р. було введено в дію закон „Про тимчасову організацію державного контролю”. Закон передбачав, що „контрольні установи в їх ревізійній діяльності зовсім не залежать від інших установ, за винятком законодавчих”. Структура центральних установ державного контролю відзначалася простотою. Очолював державний контроль Генеральний контролер, який мав ранг міністра. Щодо компетенції державного контролю, то вона не була чітко визначена. 8 липня 1918 р. Рада Міністрів прийняла закон „Про утворення Державного Сенату”. Фактично цей закон визначав лише структуру державного сенату та вимоги до senatorів і порядок їхнього призначення. Законом передбачалося створити замість Генерального Суду іншої вищої судової інстанції — Державного Сенату, „Президент Державного Сенату і Сенатори Загального Зібрання призначались наказами гетьмана, після попередньої ухвали кандидата Радою Міністрів”. У свою чергу Сенат поділявся на Генеральні суди: Адміністративний, Цивільний, Карний. Зберігалися діючі до революції судові палати. Спостерігається поєднання судової та виконавчої влади, підтвердженням цього є те, що Сенатори Загального Зібрання можуть бути призначені на посади міністра чи державного секретаря, або товариша міністра чи товариша державного секретаря.

Таким чином, в Українській Державі П. Скоропадського, яка проіснувала лише вісім місяців, була створена специфічна модель державних органів влади і управління.

На процес створення та функціонування органів державної влади цього періоду впливав ряд факторів: з самого початку доба гетьманату була заповнена боротьбою уряду з більшовиками (зовнішній фронт), з російськими організаціями, з українською опозицією (внутрішній фронт); тяжка спадщина, яку дістав гетьманський уряд від попередньої доби (зобов'язання постачати Німеччині та Австро-Угорщині продукти харчування за Берестейським миром); великі проблеми у галузі соціальних відносин (чекання селянства на безоплатну передачу поміщицької землі); існування каральних загонів, пов'язаних з німецькою окупацією, за діяльність яких відповідальність падала на гетьмана.

Однією з головних рис доби гетьманату була концентрація всієї повноти державної влади в органах державного управління. Розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову в державному механізмі не застосовувався.

Представницький законодавчий орган в політичній системі держави був відсутній, а юридично незалежна судова влада підпорядковувалась центральним органам державного управління.

Пріоритетну роль у системі державного управління відігравав орган держави в одній особі гетьмана, повноваження якого поширювалось на сферу законодавчої, виконавчої і судової влади. Організаційна структура вищих органів державного управління відзначалась простотою побудови і широтою компетенції. Така система державного управління була найбільш ефективною в перехідний період. Основне завдання державних органів у цих умовах полягала в стабілізації ситуації і створенні умов для побудови нової моделі державного та суспільного устрою. в досліджуваний період створити такі умови могла тільки

політична система гетьманату, яка була оптимальним варіантом організації державного управління в тих умовах.

Звернення до теми гетьманату є актуальним і в сучасні часи, які фактично повторюють минулу історію. Адже перешкоди на шляху утвердження України як незалежної держави багато в чому такі самі, як за часів П. Скоропадського (нездатність української політичної еліти дійти спільної думки, її невміння поліпшити життя народу реформами). Наші роки з тими уподоблює важлива змістовна подібність — дійові пошуки форм і засобів формування української державності, відчайдушні спроби зрушити з місця побудову цивілізованого громадянського суспільства, навіть у суперечливості рушіїв суспільного прогресу.

І ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ І ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ І РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ

Сучасна українська історіографія успішно пододала марксистсько-сталінські догми щодо „вирішальної ролі народних мас в історії” й натомість дедалі більше уваги приділяє аналізу значення видатної особи в переломні епохи. Значний доробок у цьому напрямі мають обидва відтинки української історіографії: материкової та діаспорної. Із зрозумілих причин особлива увага приділяється особистісному факторові при дослідженні подій доби національно-визвольної боротьби ХХ ст. Адже саме вони мали своїм наслідком відновлення незалежності України у його останнє десятиліття. Грушевськознавство практично вже набуло офіційного статусу окремого напрямку історичної науки зусиллями Л. Винара і цілої групи науковців з України (І. Гирич, О. Копиленко, Р. Пиріг та ін.). З більшими труднощами, але наполегливо набирають ваги наукові дослідження життя та діяльності С. Петлюри (варто згадати останні праці С. Литвина), інших діячів визвольної боротьби (на жаль, поки що за рахунок публікації минулого доробку діаспорних істориків і дуже малою мірою — вчених України материкової).

Однак цей об’єктивний процес має поки що однобічний характер. Він досі не призвів до створення повноцінної картини політичного життя України в ХХ ст. через долі й діяльність найвизначніших національних лідерів. Зокрема, картина подій 1917-1921 років все ще хибує на практичну відсутність студій з життя та боротьби діячів ліберально- консервативного сегмента українського національного табору, найяскравішим уособленням якого певний час був Павло Скоропадський, гетьман України (29 квітня — 14 грудня 1918 р.) та лідер державницько-монархічного руху на еміграції.

За радянських часів ця постать взагалі була табуїзованою, а нині, якщо гострота критики на адресу останньої дещо знижується, набуває поступово ознак наукової, а не публіцистичної, то замовчування її ролі у подіях 1917-1921 років триває й надалі. Достатньо згадати синтетичне дослідження В. Солдатенка з історії української революції, де на майже 1000 сторінках ґрунтовного аналізу подій і постатей того періоду при всій традиційно негативній оцінці гетьманату не знайшлося місця для бодай стислої характеристики самої постаті Павла Скоропадського.

Завдяки ентузіазмові невеличкої групи науковців, які провели вже три міжнародні конференції, присвячені Українській Державі 1918 р. та її керівнику,

видрукували в Україні його спогади за період 1917-1918 роки, історична об'єктивність намагається проторувати собі шлях, але й досі її здобутки не стали значними. У матеріалах згаданих конференцій дослідження постаті самого Скоропадського займає відносно невелике місце, а академічне видання його спогадів не викликало, на жаль, тої реакції вченої громадськості, на яку сподівалися публікатори. Разом з тим є незаперечним факт їх досить частого цитування в працях, присвячених періоду гетьманату. Із сумом доводиться констатувати відсутність будь-якої, бодай стислої, об'єктивної наукової біографії Павла Скоропадського, не кажучи вже про повноцінний нарис його життя та діяльності.

Тому просто нагальною стає потреба висвітлити його справжнє місце у бурхливих подіях 1917-1921 років, які, врешті, призвели до нищівної поразки визвольної боротьби її народу на тлі переможного відвоювання незалежності більшістю західних окраїн колишньої Російської імперії: Фінляндії — на півночі, Естонії, Латвії та Литви — на північному сході, Польщі — на заході. Не зайвим буде нагадати, що в усіх цих новонароджених державах процес здобуття суверенітету виявився тісно пов'язаним з визначними постатями національного консервативного табору, рішучим приборканням соціалістичної демократії й збройною боротьбою проти її інтернаціонального лівого крила, що спиралося на підтримку Радянської Росії. Імена К. Г. Маннергейма та К. Свінхувуда, фон дер Гольца, А. Сметони, К. Пятса, Й. Пілсудського назавжди вписані в історію цих країн, адже вони стали національними героями-державотворцями. Оскільки цей процес на уламках Російської та Австро-Угорської імперій 1917-1921 років мав усі ознаки статистичної закономірності, то лишається констатувати безпосередній зв'язок поразки української революції з витисненням з національного табору впродовж кінця 1918-1921 років правих сил, їх лідера і прапора, гетьмана Скоропадського. Таким чином, його постать набуває виняткового значення і потребує ґрунтового висвітлення.

Аналіз ролі Павла Скоропадського у творенні незалежної України необхідно почати від січня 1917 р., коли він отримав термінове призначення командувачем 34-го армійського корпусу Південно-Західного фронту, розміщеного на Волині. Цим був започаткований процес його повернення до українського минулого та шлях у національне майбутнє, хоча молодий генерал ще не усвідомлював цього.

У першому офіційному біографічному нарисі про гетьмана, надрукованому 1918 р. російським журналістом А. Маляревським (Сумським), ці події описувалися як справжній подвиг — приборкання першого в 1917 р. значного виступу солдатів — і зокрема наголошувалося: „Цей корпус був першим з повсталих за місяць до революції й останнім, який склав зброю після остаточного розкладу армії”.

Такими подіями зустрів Павло Скоропадський переддень другої російської революції. Перша революція 1905-1907 років викликала у ньому цілком природне обурення, різку критику вчинків народних мас та позиції інтелігенції й, зрозуміло, страх за долю родини. Цього разу генерал удався до ґрунтового аналізу рушійних сил і перспектив нової революції, що почалася петроградським заворушенням. Він писав дружині вже 14 березня 1917 р., передрікаючи хід наступних подій:

„Не маю сумнівів, що революція ще на самому початку, Тимчасовий уряд, який мені симпатичний, безсумнівно, є просто ширмою, фікцією, за ним виступає рада робітничих депутатів та солдатських депутатів, які в даний момент цілком систематично взялися за революціонізування мас, що їм вдасться дуже добре [...] Центром всього є Петроград, Тимчасовий уряд буде зметено, і тоді настане анархія... Головне у тому, наскільки уряд сильний і на що він спирається. На мою думку, в нього немає ніякої точки опори. Візьме верх партія більшовиків або інша, що проповідує [принцип] „чим гірше, тим краще”.

Скоропадський вважав, що зречення імператора зняло з нього всі моральні зобов'язання перед старим режимом, якому служили принаймні п'ять попередніх поколінь його роду, і слід було шукати місця в новому житті. Він закликав до цього й дружину:

„Взагалі, Аліна, моя дорога, мені важко тобі вказувати, що робити, але я тебе благаю не сидіти, замкнувшись у своїй клітині дорогій, а слідкувати за життям...”.

В іншому листі від 12 березня він радив дружині:

„...Не переживай старе, воно пішло, йди не з натовпом, а з кращими, розумними людьми держави за твоїм способом думання. Якщо в даний момент зупинитися, ти духовно загинеш. Еволюціонуй і швидко. Я тут весь час проповідую офіцерам бути у цьому на висоті становища, а то якщо стояти на місці, життя їх захлисне...”

Щодо себе генерал писав однозначно:

„...Я зовсім не збираюся закопатися й оплакувати минуле, а взяти в тій або іншій формі найжвавішу участь в громадському житті, звичайно, важко сказати зараз, де і в якій формі”.

Проте вже з цього листа стало зрозумілим, що своє майбутнє генерал пов'язував з Україною: він радив навчати сина Данила українській мові та натякав на власні плани „зробитися українцем”⁵. Звичайно, малося на увазі не етнічне походження, якого він ніколи не зрікався, а політична орієнтація.

На наш погляд, саме цим моментом слід датувати зацікавленість майбутнього гетьмана українським політичним життям. Щоправда, в згаданому листі він визначає себе українцем „не дуже переконаним”, що можна пояснити двоїсто: як здійснення лише першого кроку до справжнього українства або ж визнання необхідності тісних зв'язків майбутньої України з Росією, тобто федералізм. Власне, такими федералістами впродовж всього 1917 року були всі вожді національного руху — М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра та ін., за винятком хіба М. Міхновського та маленької купки його прибічників. Усі провідні діячі Центральної Ради бачили майбутнє України лише у загальноросійському контексті.

Щодо майбутнього державного устрою Росії Павло Скоропадський мав свою думку. У березневих листах до дружини він стверджував:

„...Вірніше за все в нас буде республіка і дуже ліберальна, головна причина цього у відсутності кандидата на престол. Романови всім остогиділи, навряд чи буде Дмитро Павлович, я певен, буде республіка...”

Така констатація не означала, що Скоропадський став переконаним республіканцем. Проте він приймав хід подій як цілком природний та жодним чином, на відміну від, наприклад, свого близького друга К. Г. Маннергейма, не збирався йому опиратися.

Усе це дає підстави стверджувати, що якщо сам генерал на той момент і не плекав будь-яких власних гетьманських планів, переймаючись виключно військовими проблемами, серед його знайомих та друзів такі думки вже зародилися. Характерним був той факт, що в обох випадках особи, котрі заводили з ним мову про участь у національному русі й гетьманство, були поляками. Разом з фінами на той час вони представляли найсвідоміші нації, які вже підійшли до розбудови власних держав на уламках Російської імперії.

Павло Скоропадський мав товаришів по Кавалергардському полку та військовій службі серед представників обох цих народів, ставився до них дуже прихильно. Тому, безперечно, висловлені ними думки щодо можливості відродження гетьманату, якщо в дійсності не були сприйняті генералом схвально, все ж відклалися у його пам'яті. Достовірно ж можна стверджувати, що у нечисленних відомих нам листах, написаних весною 1917 р. до дружини, якій він завжди довіряв найпотаємніші думки, такий сюжет не зустрічався. На наш погляд, абсолютно щиро писав він у мемуарах про свій шлях до українства:

„Йшов я без честолюбних замислів, од етапу до етапу, поступово все і більше і більше приймаючи той українській світогляд, який і привів мене до ідеї української державності”.

Служіння українській ідеї Павло Скоропадський уявляв собі на той час виключно у військовій сфері. Розбудова українського війська, хоча б у вигляді українізації власного корпусу, займала всі його думки й плани. Не торкаючись цього питання в цілому, спробуємо лише окреслити державотворчий аспект військового питання на початку революції та роль у ньому Скоропадського.

Значення національного війська у виборюванні незалежності яскраво засвідчив історичний досвід всього ХХ ст. Очевидним він був для багатьох націй і на його початку. Саме як зародок польського національного війська слід розглядати „стрільців”, що почали створюватися ще з 1910 р., а в серпні 1914 р. як „перша колона Війська Польського” під командою Ю. Пілсудського перетнули кордон Російської імперії. Ними стали також польські легіони у складі цісарсько-королівського війська та польські корпуси російській армії; чехословацький корпус з колишніх вояків австро-угорської армії; нарешті, легіон Українських січових стрільців, який, на жаль, не відіграв своєї ролі в історії України.

У середовищі українських політичних сил підросійської України у цьому питанні єдності не було. За влучним формулюванням Н. Полонської-Василенко,

„в українському громадянстві позначилися два напрямки: національний з М. Міхновським на чолі стояв за створення власної армії, та соціалістичний з В. Винниченком — табір української революційної демократії, який вважав за непотрібне, навіть за шкідливе творення власної армії”.

Плани М. Міхновського, переконаного самостійника і консерватора, вже у березні 1917 р. зводилися, за свідченням близького до нього у той час В. Євтимовича, до наступних пунктів:

„1. Перше наше завдання — це творити власну військову силу всіма засобами, які до того будуть надаватися.

Мусимо розвинути шалену агітацію серед війська — на фронті й у запіллі. Мусимо й будемо вимагати від командування, щоб виділило українців в окремі національні частини, як це зроблено для поляків. У разі спротиву — а він буде напевно — будемо творити частини, не питаючись. Ці частини будемо

перекидати, коли не в Україну, то в кожному разі на ті фронти, що переходять через українські землі й одночасно — очищувати Україну від московської салдатні!

На час, коли скличемо з'їзд, мусимо вже мати під командою українські бойові частини — на фронті й у запілля, і насамперед у Києві!

На військовому з'їзді, коли відтвориться відповідна атмосфера — мусимо її відповідно „нагріти” — прокламуємо Україну Самостійною Державою.

У першу чергу з'їзд виділить зі свого складу військову владу — вибере гетьмана. Треба передбачати, що наші демократи спротивляться тому. Але гетьман зуміє, коли зайде потреба, спромогтися не лише на силу фактів, але й на факти сили!

Першим кроком гетьмана буде замиритися з осередніми державами. Самостійна Україна не потребує воювати проти своїх природних союзників, навпаки, повинна з ними працювати. Для цього першого кроку нам і потрібно мати своє військо — хай невелике, але сильне духом”.

Така довга цитата потрібна була нам для з'ясування потаємних планів М. Міхновського, який бачив шлях до незалежності лише через військову силу, а також для розуміння ставлення до цих планів більшості українських соціалістів. Оскільки для них власна охлократична доктрина була дорожче за незалежність України, то вони зробили все для того, щоб нейтралізувати зусилля Міхновського та його прибічників. На I-му Всеукраїнському військовому з'їзді їх фактично викинули з військового руху, провід яким перебравли В. Винниченко та С. Петлюра. Останнього обрали головою новоствореного Українського генерального військового комітету, який переймався забезпеченням культурницьких потреб вояків-українців. На всіх трьох військових з'їздах (а останній відбувся вже після Жовтневого перевороту у Петрограді) обговорювалися які завгодно питання, крім військово-організаційних. Більше того, останній з'їзд відповідно до соціалістичної доктрини II Інтернаціоналу про „народ-військо” висловився за ліквідацію постійної армії й заміну її народною міліцією¹².

Отже, замість творення національного війська, хай і всередині російської армії, українські соціалісти погодилися на „українізацію” певних військових частин, яка в їх уявленні полягала в суто культурницькій роботі. Справжня українізація, тобто надання частині виразно національного обличчя при збереженні її бойової міцності, була проведена тільки Павлом Скоропадським у 34-му армійському корпусі.

Комкор убезпечив себе усіма можливими дозволами Верховного Головнокомандування, що згодом дало йому змогу аргументовано відбити напади нового головнокомандувача фронтом А. Денікіна, налагодив дійовий зв'язок з Українським генеральним військовим комітетом та особисто його головою С. Петлюрою, вжив заходів до отримання повноцінного поповнення (не тільки національно свідомого, а й боекватного), його вишколу і навчання старшинських кадрів. Він зосередив у корпусі талановитих та відданих командирів: начальника штаба корпусу Я. Сафонова, командувача 104-ою дивізією Я. Гандзюка, начальника його штабу М. Капустянського, командувачів полками А. Никонова, Масалітінова, Г. Порохівського, Маєвського й ін., які прославилися протягом визвольної боротьби або загинули в борні з більшовиками¹³.

Ще перед початком українізації корпусу генерал чітко уявляв собі політичні наслідки цього процесу та його державотворчий аспект. У приватному листі до давнього знайомого Н. Раттеля, генерал-квартирмейстера Південно-Західного фронту, Скоропадський писав:

„...Якщо за справу взятися енергійно, міг би вийти дійсно хороший корпус у військовому відношенні, але, звичайно, у політичному він, імовірно, потім в Україні відіграв би величезну роль — це треба враховувати. Що ж до мене, то я особисто, маючи прізвище українця, досить відоме в країні, для такої українізації підхожу, але я ні в які авантюри вдаватися не збираюся...” Цей лист, направлений абсолютно байдужій до української справи людині, повністю засвідчує відсутність у майбутнього гетьмана „комплексу Наполеона”. На той час він не мав жодних намірів перебрати на себе управління країною. Власні амбіції генерала, якщо вони й відіграли тут певну роль, не простягалися далі військової сфери та необхідності боротьби з розкладницькими явищами в армії, носіями яких виступали більшовики.

Ставлення лідерів Української Центральної Ради до Павла Скоропадського не було однозначним і весь час коливалося від офіційної підтримки до потаємного бажання позбутися популярного військовика. Нагадаємо, що саме у колах Українського генерального військового комітету виникла ідея скористатися його іменем в інтересах українізації. А у жовтні 1917 р. кандидатура генерала була офіційно висунута Генеральним Секретаріатом на посаду командувача Київської військової округи замість українофоба полковника К. Обручова. Трохи пізніше, на українському військовому з'їзді Південно-Західного фронту у Бердичеві, йому влаштували гучну овацію та обрали почесним головою з'їзду в присутності В. Винниченка, С. Петлюри, М. Ковалевського.

З іншого боку, панічний жах у провідних діячів Центральної Ради викликала примара „українського Наполеона”. В. Винниченко ще з весни 1917 р. застерігав „свідоме громадянство” від „багнету”, патетично стверджуючи:

„На кінчиках багнетів можуть маячити не тільки червоні стяжки свободи, але й чорні пасма реакції, насильства, абсолютизму...” Соціал-демократ М. Порш, який у грудні 1917, р. замінив у військовій офіції С. Петлюру, дезінформував уряд, подавши в доповіді йому відомості про те, що ані у Києві, ані на Правобережжі, де командував Скоропадський, справи не йдуть добре, та вихваляв полковника Ю. Капкана, командувача на Лівобережжі. За цим поданням аванюриста Капкана й було призначено головнокомандувачем українською армією замість досвідчених генералів Павла Скоропадського або В. Кирея.

Свідчення таких настроїв лишив Д. Дорошенко, на той час чернігівський губернський комісар, стверджуючи, що Центральна Рада боялася української армії не менше, ніж більшовиків:

„...Боялись, що, спираючись на неї, генерал Скоропадський зробить переворот і створить якийсь інший уряд, правіший, ніж Генеральний Секретаріат Центральної Ради. Коли я скоро після нічної розмови прибув до Києва і спитав там у розмові Шинкаря, чому не використовують Скоропадського з його корпусом, то Шинкар мені відповів: „Боїмось, що він схоче стати гетьманом!” Це саме я чув і від інших, в тім числі, здається, і від Петлюри”.

Слід наголосити, що ці настрої соціалістичні лідери офіційно намагалися не оприлюднювати, тому даремно шукати в протоколах засідань Центральної Ради або Генерального Секретаріату чітких вказівок на це. Такі настрої, потаємні важелі наступних вчинків були розкриті згодом у мемуарах. Наприклад, у спогадах М. Грушевського, доведених до кінця 1917 р., ім'я майбутнього гетьмана згадане один раз у зв'язку з Вільним козацтвом, нібито використаним „для таких фашистських завдань різними реакційними націоналістами”.

За цих умов щире бажання Павла Скоропадського захистити Україну від більшовицької навали лише військовими засобами було приречене на невдачу. Починаючи з жовтня 1917 р., коли комкор отримав від Главковерха Н. Духоніна наказ виступити на фронт, а від Петлюри так і не дочекався чітких директив (той офіційно підтверджував наказ, а таємно через своїх емісарів підбурював солдатський комітет повести корпус на захист Центральної Ради — тобто хотів мати в Києві самих солдатів без корпусного отамана), він намагався протидіяти більшовицьким силам, не розраховуючи на вдячність українських соціалістів. Об'єктивним фактом лишилася його перемога у найпершому етапі українсько-більшовицької війни (листопад-грудень 1917 р.), замовчуваної більшістю істориків через відсутність значних військових зіткнень з більшовицькими силами VII армії — 2-м гвардійським корпусом на чолі з Є. Бош і загонами, направленими з Могилева новим Главковерхом Н. Криленком. Генералу вдалося вплинути на противника переконанням, агітацією та військовими демонстраціями, і він розсіяв більшовицькі загони на шляху до Києва. Проте вже наприкінці грудня, намагаючись зберегти хоча б залишки корпусу, свідомо знищеного військовим секретарем М. Поршем, єдиний на той час рятівник незалежної України змушений був залишити своє з'єднання.

Невдалим був також підсумок його спроби збити широкий, але суто військовий антибільшовицький фронт з українських військовиків, польського і чехословацького корпусів, що знаходилися в Україні й підпорядковувалися французькому командуванню в особі генерала Табуї. Поляки виявляли стурбованість лише долею магнатських маєтків Правобережжя, а чехи та словаки мріяли про батьківщину і не бажали битися з більшовиками. Французького впливу виявилось недостатньо для створення такої коаліції.

Не спромігся Павло Скоропадський використати проти більшовиків і Вільне козацтво — добровільну напіввійськову організацію дрібних землевласників, військовим отаманом якої його було обрано у жовтні 1917 р. Потенціал вільнокозацького руху був достатньо високим. Про це свідчить хід подій на іншій, північній околиці колишньої Російської імперії. Фінський аналог Вільного козацтва — волонтерське формування Щюцкор (корпус охорони краю), очолений другом й однополчанином Павла Скоропадського К. Г. Маннергеймом, за півроку очистив країну від місцевих і російських червоногвардійців, відвоював незалежність Фінляндії, мир та існуючий державний лад. На жаль, в Україні військовий отаман Вільного козацтва не отримав, як Маннергейм у Фінляндії, такої матеріально-фінансової допомоги, яка б дозволила йому не бути заручником політичних сил, і тому не зміг діяти настільки блискавично, як того вимагала ситуація. До того ж і Вільні козаки виявилися менш керованими і більше зараженими більшовизмом, ніж щюцкорівці.

Увесь цей негативний досвід підштовхував Павла Скоропадського до необхідності вдатися до суто політичних заходів. Тому, відкинувши всі інші авантюристичні пропозиції (очолити українські війська, які навесні 1918 р. разом з німцями йшли на Київ, або стати військовим міністром чергового уряду УНР), він починає плекати ідею власної політичної акції, спрямованої на заміну найвищого керівництва держави і засад управління останньою. Майбутній гетьман став уважно вивчати весь спектр політичних рухів, що діяли в Україні, у пошуках найбільшовищої альтернативи Центральній Раді. Відставний корпусний отаман зустрічається із самостійниками (Д. Донцов), хліборобами-демократами (В. Липинський, М. Міхновський, брати Шемети). Можна відзначити його контакти також з проросійським Союзом земельних власників (В. Кочубей, О. Вишневецький), польським Союзом землян (граф В. Грохольський) тощо. Очевидно, жоден з цих рухів не відповідав його сподіванням. Він починає думати про власну партію, й шлях розвитку подій навесні 1918 р. уявлявся йому (за пізнішими спогадами) таким:

„...Я сам не йшов свідомо до гетьманства, до якого мене підштовхували швидкоплинні події. Я не кажу, що не припускав, аби в Україні у майбутньому не було гетьмана, навпаки, я був переконаний, що це станеться, але я вважав, що попередньо буде створена партія, яка бачитиме порятунок Батьківщини у необхідності створення сильної влади в особі диктатора — гетьмана, і що цей диктатор проводитиме ті принципи, які б лягли наріжним каменем в основу партії; згодом ця партія, поширюючись і збільшуючись чисельно, створила б свої відділи по всій Україні, які б у свою чергу підтримали ідею гетьманства та його починання”.

Але вести партійне будівництво в умовах 1918 р. було неможливо тими темпами, які уявляв собі Павло Скоропадський. Навіть не встигнувши опрацювати як слід партійну програму, сформувавши кістяк партії й зібрати справжніх однодумців, відставний корпусний отаман війська УНР самим ходом подій був примушений стати до керма незалежної України, яке майже добровільно випустила з рук українська соціалістична демократія, не впоравшись з політичною кризою наприкінці квітня 1918 р.

Навряд чи гетьман, перебираючи на себе найвищу державну владу, мав готовий рецепт порятунку країни. Але він уже бачив, чого не треба робити, і усвідомлював, що його попередники-соціалісти повністю скомпрометували себе в очах громадськості.

Державний переворот 29 квітня 1918 р. й відновлення старовинної національної форми правління — гетьманату — на чолі з нащадком гетьманського роду Павлом Скоропадським стали єдиним шляхом подолання системної суспільної кризи. Повалення Центральної Ради було визнано закономірним фактично всіма політичними силами країни, крім більшовиків та збанкрутілої партії українських есерів, що була провідною у Центральній Раді. Але вже на початку травня черговий її з'їзд змушений був проголосити саморозпуск партії. За словами товариша державного секретаря М. Могилянського, за новим керівником держави стояли „всі антисоціалістичні елементи України, починаючи від великих поміщиків і закінчуючи дрібними земельними власниками-селянами, „хліборобами”, всі політичні партії правіші за соціалістів, починаючи з кадетів. Це був досить згуртований антисоціалістичний блок без партійного різнобачення та без національного розбрату. За ним йшли й

росіяни, і євреї, й українці, і поляки, й кадети, і октябристи”. Прихильно поставилися до нової влади дипломатичні та військові німецькі представники, які намагалися контролювати загальну ситуацію в Україні й вже розробили план військової ліквідації Центральної Ради. Велику зацікавленість гетьманом виявили також представники австро-угорського командування і віденський двір. До того ж з новим главою держави підтримували зв'язок і представники Франції: спочатку — генерал Табуї, а після приходу німців, коли офіційні резиденти Антанти вже не могли відкрито діяти, — їх агенти у масонському русі. Гросмейстер Великої ложі України „З'єднані слов'яни” С. Моркотун увійшов до найближчого оточення Павла Скоропадського.

Таким чином, можна стверджувати, що проголошення Української Держави 29 квітня 1918 р. не викликало спротиву суспільства, за винятком мітингово-анархічних заходів, спровокованих українськими есерами. Навколо постаті гетьмана об'єдналися практично всі політичні рухи, правіші за соціалістів — самостійники хлібороби-демократи, представники російських політичних партій та союзів, польські громадські сили, впливові ділові кола, а також широкі непартійні маси землевласницького населення. Він користувався також зовнішньою підтримкою, причому як центральних держав, так і таємних представників Антанти.

Такий широкий спектр політичної підтримки, крім однозначного позитиву, загрожував великою небезпекою. Адже кожна з цих сил вважала Павла Скоропадського своїм творінням або, за крилатим висловом німецького посла барона Мумма фон Шварценштайна, „лялькою в наших руках”. Деяко подібне могли б заявити також керівники Протофісу чи Союзу земельних власників. Проте насправді гетьман від першого дня свого правління повів себе настільки гідно й гнучко, що будь-які спроби справа чи зліва диктувати йому напрями політики ставали марними. Згадаємо: генерал В. Гренер — головний аранжувальник німецької політики в Україні — хотів, щоб перший кабінет Української Держави складався з представників поміркованих лівих сил. З цих причин він провів переговори з лідерами соціал-демократів, соціалістів-федералістів та ін., які навіть настоювали на такому посередництві. І хоча згодом, намагаючись виправдатися хоча б перед собою, активний учасник цих подій С. Єфремов писав у щоденнику про вимушеність переговорів та своє скептичне до них ставлення, насправді обидві сторони дуже серйозно обговорювали умови участі соціалістів у новому уряді, розробили кілька політичних проектів, у тому числі й стосовно функцій самого гетьмана — як тимчасового президента, військового керівника абощо. Достатньо сказати, що у записнику лідера партії соціалістів-федералістів А. Ніковського серед записів за травень 1918 р. зафіксовано хід переговорів з Гренером, наради лівих 1-2 травня, виступи на них того ж С. Єфремова, В. Винниченка та ін., відбито такі слова німецького генерала:

„Побачимо. Може Скоропадський не справиться, тоді буде окупація (з поділом). Грамоти Скоропадського ми не визнаємо. За „Закони” (йдеться про проголошені 29 квітня „Закони про тимчасовий державний устрій України”. — Авт.) Устимович уже пішов геть”.

У факті відставки першого отамана Ради міністрів Української Держави протягом першої доби його прем'єрства відбилася перша серйозна криза у відносинах німецького командування й гетьмана. Проте останнє слово у

формуванні кабінету лишилося за Павлом Скоропадським. Він затвердив той склад Ради міністрів, який підготували йому 30 квітня — 3 травня виконуючий обов'язки прем'єра М. Василенко та прем'єр Ф. Лизогуб. Навіть у Міністерство закордонних справ було призначено Д. Дорошенка, проти якого, як австрофіла, рішуче заперечували німці. Єдина поступка для них полягала в тому, що з місяць він рахувався не повноправним міністром, а керуючим міністерством. Ці два приклади (за бажанням їх кількість можна збільшити), на наш погляд, підтверджують ту думку, що гетьман являв собою політично самостійну постать. Він, звичайно, брав до уваги вектор політичних впливів, використовував їх у своїх інтересах, але ніколи не перетворювався на маріонетку (ляльку) в будь-яких руках.

Більше того, можна сміливо стверджувати, що гетьманська держава підхопила, продовжила й розвинула деякі політико-економічні напрацювання УНР. Зокрема, йдеться про здобутки у державному будівництві, зовнішній політиці, вирішенні фінансових проблем, створенні воєнної доктрини, національно-культурній розбудові, розв'язанні церковного питання. А в аграрній галузі гетьман намагався провести справжню земельну реформу, спрямовану на створення широкого та впливового прошарку дрібних землевласників — ту реформу, яку мала здійснити ще Центральна Рада, але так і не спромоглася це зробити. На заваді стало засилля у ній українських есерів з їх доктриною „соціалізації землі”, що не мала жодних коренів в Україні.

Наступне питання: засади якої саме політики переслідував гетьман, розбудовуючи Українську Державу? Чи насправді це була політична реакція — реставрація дореволюційного буржуазно-поміщицького режиму, на чому наголошували всі соціалісти (більшовики, українські есери, соціал-демократи, навіть соціалісти-федералісти)? Достатньо згадати характеристики С. Єфремова гетьманської „Грамоти” 29 квітня 1918 р.: „Недвозначний документ реакційного курсу”; В. Винниченка: „Це була просто вакханалія класової помсти, здириства, насильств і отвертого грабіжу”; П. Христюка: „Найчорніша, найгіршого гатунку німецько-російська буржуазно-поміщицька реакція”; і з'їзду КП(б)У: „Германо-гетманская финансово-капиталистически-помещичья правящая контрреволюция”, нарешті В. Леніна: „Реставрация буржуазно-помещичьего монархизма”.

Фактично дослівно повторюють таку характеристику деякі сучасні дослідники, причому не лише непримиренні критики гетьманату (В. Солдатенко,

Мироненко), але й „об'єктивисти” (В. Верстюк, Р. Пиріг). Дуже поширеною є точка зору на останній як на реалізацію національної консервативної ідеї.

Лисяк-Рудницький і самого П. Скоропадського вважав вихідцем з „представників української виразно консервативної думки та її епігонів”, підкреслюючи тенденцію такого консерватизму без підпори в рідному громадянстві вироджуватися „у політичну і соціальну реакцію”, а гетьманат називав „державно-політичним відродженням українського організованого консерватизму”. Незважаючи на всю суперечність першій думці, ця теза є її логічним продовженням. Адже що таке консерватизм в умовах соціальної революції, як не повернення до минулого суспільного ладу (у нашому випадку — навіть до позаминулого), тобто реставрація. Перед цією дилемою зупинився

найкращий знавець того періоду Я. Пеленський, який у своїх висновках був надто обережним і не дав свого визначення характеру гетьманської держави:

„Діячі гетьманату, відстоюючи погляд, що приватна власність є основою цивілізації і культури, вважали введення системи, яку ми сьогодні називаємо соціальним ринковим господарством, тобто поміркованим капіталізмом, найкращою розв'язкою економічних проблем в Україні”.

На наш погляд, більшість істориків не бере до уваги суттєву світоглядну еволюцію Павла Скоропадського впродовж усього життя й особливо періоду 1917-1920-х років, вважаючи погляди гетьмана і 1918 р. суто консервативними. За нашим переконанням, Павло Скоропадський на той час був прибічником ліберально-реформаторської доктрини, а консервативні погляди розвинулися у нього пізніше, під впливом В. Липинського та в міру становлення гетьманського руху. Згадаємо, що вже у квітні симпатії генерала були на боці Тимчасового уряду, який консервативним називали хіба що більшовики. Проект програми Української народної громади, декларації гетьмана 29 квітня й уряду 10 травня 1918 р., численні інтерв'ю і висловлювання глави держави незаперечно свідчили, що Українська Держава в особі перших урядовців намагалася впровадити в життя саме ліберально-реформаторські цінності: примат приватної власності, проведення радикальної аграрної реформи, забезпечення прав робітничого класу; свободу особи та сумління, недоторканність житла, введення представницького Українського Сойму тощо. Що ж до реставраторства, то своє ставлення до минулого режиму генерал висловив ще напередодні перевороту у відповідь на заяви деяких представників Союзу земельних власників, які посилалися на досвід імперської Державної ради:

„...З цією Державною радою і подібними установами докотилися ми до того, що переживаємо зараз революцію і безладдя, за грандіозністю і безглуздям проявів якої світ ще не бачив”.

Щодо місця гетьманату в революційних процесах його думка була однозначною. Він вважав,

„що революція ще не закінчилася, що вона ще у повному розвитку і що гетьманство стало першим порухом у більш поміркований бік, більш природний і тому більш міцний”.

Лібералізм був характерною ознакою персонального складу першого уряду Української Держави. Майже всі міністри, не зважаючи на партійні або національні розбіжності, належали до одної суспільної верстви — ліберальної інтелігенції (земці, правники, університетська професура). За часів Російської імперії це був мозок суспільства, єдиний його прошарок, здатний ініціювати суспільні реформи. Жоден з них (за винятком С. Гербея, який увійшов до уряду пізніше) не належав до царської адміністрації будь-якого рівня, а якщо і взяв участь у державному управлінні (М. Василенко, Ф. Лизогуб), то лише після повалення царату. Більше того, переважна частина міністрів Української Держави, що була заангажована у ліберально-визвольний рух, у той або інший спосіб зазнала утисків царизму. Жоден з них не був зацікавлений у дійсній реставрації минулого режиму. Характерно, що першим, здається, помітив ліберальний характер гетьманської влади член СВУ М. Троцький — видавець віденського „Вістника політики, літератури й життя”, який у статті „Еволюція лібералізму на Україні” писав:

„Зробитися самостійниками примусили лібералів не лише політичні обставини даного моменту, які спонукали їх перебрати провід в державі, а й інші соціальні та економічні чинники постійного характеру”³².

Ліберально-реформістський, а не консервативно-реставраторський характер влади гетьмана засвідчували й октройовані ним „Закони про тимчасовий державний устрій України” — тимчасова конституція Української Держави. Історики залюбки цитують

той фрагмент зі спогадів київського юриста А. Гольденвейзера, де останній з гумором описував, що вона „показалась мне подозрительно знакомой. Я взял из шкафа т.І, ч.І Свода законов и начал сравнивать читаемое с Основными законами по изд. 1906 г. Оказалось, что за немногими отступлениями гетманская конституция воспроизводила эти Основные законы. Порядок и почти весь текст Основных законов 23 апреля 1906 г. был сохранен”. Але варто нагадати, що ці Основні закони — квазіконституція Російської імперії — були схвалені царем напередодні першого засідання Державної думи під тиском революційних подій 1905 р. Вони істотно обмежували традиційний російський абсолютизм і навіть вважалися засадами конституційного ладу. Отже, йшлося про єдиний конституційний документ державно-правової спадщини імперії, гідний наслідування новоствореною ліберальною Українською Державою. Павло Скоропадський був реальним політиком і не сподівався за короткий час розробити щось нове, власне, а просто тимчасово відновив найліберальніші закони минулого режиму (скасовані 3 липня 1907 р.) з надією в перспективі прийняти власні. Той проект Конституції УНР, що гарячково обговорювався Малою Радою 29 квітня 1918 р. і не був ніколи офіційно прийнятий, з об’єктивних причин не міг служити такою основою. Під час партійних нарад початку травня 1918 р. навіть найлівіші соціалісти не настоювали на ньому, як, власне, й на продовженні політичного існування Центральної Ради. Вони висловлювалися за розробку нової конституції, яка б передбачала наступну, досить плутану та компромісну структуру влади: президента, обраного Установчою Радою; гетьмана як військового керівника; останній мав призначати міністрів, а його самого — обирати Державна рада з представників політичних партій, спілок, союзів торговців і промисловців; верховним органом у державі мали бути Всенародні збори. Але цей наспіх зліплений документ, який самі автори переглядали кілька разів, лишився мертвнонародженим. А адаптовані гетьманом старі закони відіграли свою роль у перехідний період, разом з тим не заважаючи справжньому реформаторству.

У центрі реформаційних планів Павла Скоропадського, крім вже згаданої аграрної реформи, безумовно, не консервативного, а ліберального змісту, знаходилися також фінансова, податкова, правова, земська та місцевого самоврядування, військова, церковна, освітня та інші реформи, які мали надати Українській Державі ліберально-демократичний вигляд. На жаль, абсолютна більшість з них лишилася у кращому разі тільки на папері через незацікавленість в їх проведенні як правих, так і лівих сил, втручання німців, нездатність більшості міністрів, а передусім прем’єра Ф. Лизогуба діяти настільки швидко, наскільки цього вимагав вир революції. Останні вважали її закінченою. Разом з тим абсолютно правим був гетьман, коли написав у „Спогадах”, що саме він об’єктивно зробив найбільше для утвердження української державності:

„Хай порохують неупереджено: ніколи ані до, ані, звичайно, після Україна не підходила так близько під поняття держави, ніколи з нею, не дивлячись на те, що вона була наводнена чужоземними арміями, з нею так не рахувалися, як під час гетьманства, а у справі народної освіти та мистецтва, того, що головним чином виховує національність, зроблено, я стверджую, у сто разів більше без усякого дикого насильства, ніж зробила Рада, а потім Директорія”.

Разом з тим об'єктивним був і трагічний фінал останнього гетьманату, зумовлений засадничою неможливістю у революційно-анархічний час займатися ліберальними експериментами й реформаторством на тлі розгулу класових антагонізмів, названих самим Скоропадським „правим” та „лівим” більшовизмом. До цього додався і цілий ряд суб'єктивних факторів, передусім небажання національних сил співпрацювати з гетьманом (для них зручнішим виявилось домовлятися з німцями, ніж з Павлом Скоропадським), його невміння заохотити й залучити їх до такої співпраці. Проте найголовнішою виявилася об'єктивна неможливість для останнього виступити в ролі диктатора, необхідність чого він усвідомлював, але так і не зміг змусити себе задля блага всієї України діяти рішучими заходами, не озираючись на різні табори. На наш погляд, саме це унеможливило використання того значного вихідного потенціалу гетьманату, який відзначали як сам Павло Скоропадський, так й інші неупереджені спостерігачі діаметрально протилежних політичних поглядів.

Одразу після формального зречення 14 грудня 1918 р. Павло Скоропадський, опинившись у Берліні, розпочав працювати над спогадами. У них він намагався підвести логічний підсумок своєї участі в українському державотворенні та з'ясувати, в першу чергу для себе, причини власної нищівної поразки. Гетьман вбачав їх перш за все у провалі курсу „середньої лінії” в соціальному і національному питаннях, у відсутності серед політичних сил та практичних політиків справжніх одностайців, а на останньому етапі існування Української Держави — в грубих прорахунках керівників держав Антанти, які на угоду великоруським шовіністам вчасно й відкрито не підтримали його режим. Разом з тим гетьман, досить об'єктивно підсумовуючи свій гіркий досвід перебування при владі, позбувся багатьох ілюзій, але не відмовився від самої української державницької ідеї:

„Щоб там не було, Україна у тій чи іншій формі буде. Не змушиш ріку йти назад, так само і з народом, його не змушиш відмовитися від своїх ідеалів”.

Проте у мемуарах гетьмана даремно було б шукати будь-які думки про напрямки подальшого розвитку українського руху, а тим більше про своє місце в ньому. Вони лише підбивали підсумок певного етапу його життя та діяльності, фіксували тогочасні погляди, але не містили перспективи. Фактично Павло Скоропадський у 1919 р. вів цілком приватне життя: облаштовував родинний побут в Швейцарії та Німеччині, уважно слідкував за пресою, зустрічався з великим колом людей різних поглядів, але тримався осторонь будь-якої політики.

Можна лише здогадуватися, що саме стало переломним моментом його самовизначення. На нашу думку, спілкуючись з росіянами-емігрантами, старими знайомими й комбатантами, яких багато було саме у Берліні, гетьман остаточно усвідомив абсолютну несумісність російського та українського національних рухів правого гатунку. Переконаливо довела це Добровольча армія, яка восени 1919 р. стала провідною антибільшовицькою силою, але не спромоглася

утриматися в Україні більше ніж чотири місяці саме через свою ворожнечу навіть до поміркованих проявів українства. у ті дні Павло Скоропадський писав одному із своїх колишніх урядовців М. Могилянському: „...Усі невдачі Добровольчої армії я приймаю близько до серця, і мені надзвичайно важко тепер тут сидіти в таку хвилину, коли я все життя та всю війну був з ними і розділяв радощі й горе їх. Але з усією цією політикою я абсолютно не погоджуюсь”.

А не погоджувався він із сліпим українофобством білих, які бачили в Україні лише „австрійську інтригу”. Саме ставлення до державності останньої було тим поворотним пунктом, який відірвав Павла Скоропадського від певної групи його колишніх співробітників (міністрів В. Зеньківського, І. Кістяківського, О. Романова, М. Чубинського, сенатора С. Завадського, того ж М. Могилянського). Вони або подалися до загальноросійського табору, або у найкращому разі залишилися на „малоросійських” позиціях і, як останній, чомусь вперто бажали реабілітувати гетьмана перед світом та особливо Росією за його гетьманство.

На відміну від них, Павло Скоропадський дедалі більше проникався національно- державною ідеєю. Вже на початку 1920 р. він підкреслював у листі до М. Могилянського: „Повертаючись до нашої України, я додержуюсь тої думки, що тільки ті діячі тепер можуть мати успіх, котрі без задньої думки творитимуть Україну як самостійну державу на підставах дрібнобуржуазних з широкою світовою політикою [...] Тільки той може мати успіх, хто стоїть на підвалинах самостійності”.

Фактично тут містився логічний розвиток одної з тез „Спогадів”(„лише національне почуття можна протиставити більшовизму”), але разом з тим засвідчено перехід Павла Скоропадського від федералізму, прибічником якого він був за гетьманату й ще в 1919 р. під час написання спогадів, до оборонця державної самостійності України, яким він став на еміграції. з цих позицій та з новими союзниками (ними стали члени заснованого тоді у Відні Українського союзу хліборобів-державників) Павло Петрович розпочав кілька зовнішньополітичних акцій у Великій Британії, Німеччині, Франції, Угорщині. їх мета полягала в підтриманні провідними європейськими державами українського руху політичними демаршами або фінансовою допомогою. Про це активно поширилися чутки в емігрантському середовищі.

Оскільки двосторонні акції мали перемінний успіх, гетьман відчував необхідність у значному міжнародному заході, який засвідчив би його позицію з державницьких питань. Для цього приспіла й нагода — винесення восени 1920 р. на першу асамблею Ліги Націй українського питання та можливість вступу України до союзу народів. У широких емігрантських колах поширювалася думка щодо необхідності підписання відповідного подання саме гетьманом як єдиним легітимним керівником національної держави. До Павла Скоропадського звернулися Р. Смаль-Стоцький і А. Марголін, які ніколи не були гетьманськими симпатиками.

Гетьман відгукнувся на це щире прохання, направивши 24 листопада 1920 р. Генеральному секретареві Ліги Націй Е. Драммонду свій меморандум. У ньому гетьман наголошував, що „вважає своїм обов’язком піддержати зо всіх сил акцію, яка відповідає почуттям і бажанням цілої української нації, не дивлячись на різниці, існуючі між її політичними партіями”. На жаль, саме ці партійні непорозуміння зірвали цю акцію. Табір УНРівської еміграції, наляканий

імовірною перспективою фактичного визнання за Павлом Скоропадським прав глави Української держави в екзилі, подав свій окремий меморандум. Ним виносилися на загальний розсуд дрібні партійні сварки. Не дивно, що за таких умов рішення Ліги Націй щодо визнання останньої було негативним.

Жах діячів колишньої УНР перед можливим поверненням Павла Скоропадського на політичну арену можна побачити й у реакції А. Жука на статті про гетьмана, які почали з'являтися в емігрантській і німецькій пресі у 1920-1921 роках. Жук занотував у своєму щоденнику зміст розмови з австрійським архікнязем Вільгельмом фон Габсбургом—Льотрінгеном, відомим в українських колах як Василь Вишиваний, з обговоренням одної такої статті у „Der Reichwart”. Співрозмовники зійшлися на тому, що стаття інспірована самим гетьманом. Але всупереч цим думкам слід констатувати справжній неупереджений інтерес преси різних країн до особи Павла Скоропадського як реального державотворця. Прикладом стало інтерв'ю гетьмана швейцарській „Gazette du Lousanne” 15 жовтня 1920 р. Обґрунтовуючи появу цього матеріалу, редакція газети писала:

„Роль, яку відігравав гетьман в Україні, дуже мало відома за кордоном. Це незнання дійсного стану речей в добрій мірі йде на рахунок тих тенденційних інформацій, які різні партії спритно пускали за кордон”.

Розмова точилася головним чином довкола подій 1918 р.: обставин приходу Павла Скоропадського до влади, його ставлення до Берестейського миру та перебування німців в Україні, необхідності земельної реформи, причин візиту до Німеччини у вересні 1918 р. Закінчувалося інтерв'ю такими словами гетьмана:

„Одначе я переконаний, що для майбутнього спокою Східної Європи, в боротьбі з розкладовими тенденціями крайніх течій є тільки одна опора, один охоронний мур — це національне почуття. Україна, зорганізована в державу, базовану на національним почуттю, відповідно глибокому бажанню всього народу керуватися самим собою, стане несокрушимою опорою того миру, якого цілий світ тепер шукає”.

Ці факти свідчать, що однозначне ставлення Павла Скоропадського до української державності за час еміграції ще більше загартувалося, стало непохитним. Такими були не лише офіційні заяви, а й думки гетьмана, і це промовисто доводить його лист до М.Могилянського від березня 1921 р. Тут чітко зафіксовано державницьке Скоропадського: „Я стою за самостійну Україну тому, що тільки ясно й однозначно поставлений національний лозунг може врятувати Україну від більшовицького ярма; крім того, абсолютно втративши віру у прагнення Росії всіх таборів до чесного вирішення українського питання, я вважаю, що тільки стоячи на самостійному шляху, Україна та Великоросія зможуть встановити ширі, братерські взаємовідносини. Я вважаю, що саме моральне почуття, якщо глибоко вдуматися в це трагічне, як Ви називаєте його, питання і серцем переживаєте його, вимагає сповідання самостійності”.

Ці слова супроводжувалися справами. Саме у 1921-1922 роках гетьман віддав своє ім'я й маєстат служінню ідеї українського консервативного націоналізму, остаточно пов'язавши свою долю з монархічним рухом. Майже два роки роздумів на чужині, близьке знайомство з видатним українським мислителем В. Липинським — ідеологом модерної дідичної класократичної монархії — привели Павла Скоропадського до думки про необхідність для

України у тодішніх умовах саме цієї державної форми. Від того часу, попри всі складнощі політичного життя в еміграції, неодноразові розколи у гетьманському русі, внаслідок яких настав розрив з найближчими співробітниками (спочатку з В. Липинським, згодом з О. Скоропис-Йолтуховським), бурхливі міжнародні події, Павло Скоропадський лишився непохитним прапором та керівником цього руху, щиро і до кінця відданим ідеї української самостійної державності. Це переконливо засвідчила його донька Єлизавета Кужим-Скоропадська, яка була при гетьмані в його останні хвилини у квітні 1945 р.:

„Мій Батько до останнього вірив міцно в можливість здійснення великої Мети. Перед його духовними очима завше стояла велика Українська Держава”⁴.

І ДО ІСТОРІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЛОВОДСТВА І В ДЕРЖАВНОМУ АПАРАТІ І УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ 1917-1918 РОКІВ

Державний устрій і діловодство у державному апараті Центральної Ради.

Революціоналізація Російської армії, фактично її неспроможність продовжувати бойові дії на фронті, події в Петрограді наприкінці лютого 1917 р., зречення від престолу Миколи II ознаменували початок краху Російської транснаціональної імперії, який згодом призвів до її розпаду і становлення національних держав на колишніх російських „окраинах”.

Лютнева буржуазно-демократична революція активізувала політичне життя і в Україні. У березні 1917 р. на зборах представників українських організацій і угруповань було обрано ініціативну групу, яка стала основою Української Центральної Ради. Статус представницького органу їй було надано у травні цього ж року Всеукраїнським з’їздом. у квітні на Першому Всеукраїнському військовому з’їзді та на Першому Всеукраїнському селянському з’їзді Українська Центральна Рада (УЦР) була визнана єдиним державним керівним органом.

Для визначення складу та функцій служб діловодства уряду необхідно коротко охарактеризувати структуру цього вищого органу управління республіки. Оперативне керівництво поточною роботою в період між сесіями Центральної Ради було покладено на Комітет УЦР, який у липні 1917 р. було перейменовано у Малу Раду. Для вирішення окремих справ і підготовки питань на розгляд сесії були створені постійні і тимчасові комісії.

Після проголошення в червні 1917 р. I Універсалу, яким було поставлено вимогу домогтись автономії України, на засіданні Комітету Центральної Ради було створено Генеральний секретаріат, головою якого було обрано В. Винниченка. Для здійснення діловодних операцій у апараті управління у складі Генерального секретаріату функціонували секретаріати: внутрішніх, фінансових, міжнаціональних, продовольчих, земельних, військових і судових справ; було введено також посаду Генерального писаря, який і відповідав за стан діловодства. З прийняттям 16 червня 1917 р. Малою Радою „Статуту Генерального секретаріату” останній отримав статус вищого органу управління в Україні і став важливим елементом здійснення політики Центральної Ради.

Одночасно з формуванням вищих органів законодавчої і розпорядчої влади в Україні створювалась власна система діловодства, оскільки від її чіткої організації залежало налагодження нормальних зв’язків між центром і провінцією, а також своєчасне доведення постанов, законів і розпоряджень

центральної влади до місцевих рад і населення республіки. Серед перших в цьому плані заходів Центральної Ради було створення канцелярії. Штат канцелярії Центральної Ради складався з керівника, його товариша (заступника) і працівників п'яти відділів: загального, кодифікаційного, виробничого, господарського, бухгалтерії і бібліотеки. Загальний відділ, у свою чергу, мав такі підрозділи: канцелярію, відділ стенографістів, відділ особових справ, адресне й інформаційне бюро, експедицію. При кодифікаційному і виробничому відділі було сформовано інформаційний орган „Редакція Вістей Центральної Ради”. Господарському відділу підпорядковували друкарню.

Порядок роботи штатних співробітників канцелярії УЦР визначався статутом. Комітет співробітників канцелярії складався з голови, його товариша, секретаря, шести членів і трьох кандидатів, які в разі відсутності членів комітету мали право вирішального голосу. Комітет керував усіма внутрішніми справами канцелярії. Він мав право визначати (змінювати) функції співробітників канцелярії, вносити пропозиції щодо встановлення розміру їхньої заробітної плати на розгляд загальних зборів, опікуватись поліпшенням матеріальних і моральних умов праці, пропонувати загальним зборам відстороняти від виконання обов'язків працівників за дії, несумісні з перебуванням на державній службі.

Канцелярії були створені також при всіх генеральних секретаріатах. їхній персональний склад свідчить, що канцелярські службовці залежно від кваліфікаційного рівня поділялись за розрядами: першим, другим, третім...

Одним із перших заходів Центральної Ради було переведення діловодства на українську мову. Це було рішучим кроком, оскільки до цього в Україні, як і в інших регіонах Російської імперії, офіційне діловодство здійснювалося російською мовою. Вже на одному з перших засідань Центральної Ради 12 березня 1917 р. була прийнята постанова про те, що „мовою, якою Рада почне звертатись до народу, є українська”⁶. Українська мова почала вживатись в офіційних відносинах і з Тимчасовим урядом у Москві. Так, коли 19 травня 1917 р. до Києва прибув військовий міністр О. Керенський для проведення переговорів з Радою, виступ М. Грушевського було підготовлено українською мовою.

Для Центральної Ради, яку очолили видатні представники української інтелігенції, котрі відчували за царату всю тяжкість принизливого ставлення до українців, з самого початку характерною рисою була повага до інших націй і народів, що проживали в Україні. „Державу ми розуміємо як вільну спілку рівноправних та рівноцінних націй, серед яких не повинно бути ні гнобителів, ні гноблених”, — зазначалось в декларації Ради Товариства українських поступовців (ТУП) „Наша платформа”, що репрезентувала тогочасну українську еліту. Одним із головних принципів української автономії, як було відзначено в резолюції Українського національного з'їзду, який відбувся 6-8 квітня 1917 р., стало повне забезпечення прав національних меншин, що живуть в Україні.

З цією метою постановою від 16 липня 1917 р. „Про Статут Генерального секретаріату” при секретареві зі справ національностей було передбачено три посади товаришів секретаря, які відстоювали інтереси найбільш чисельних національних меншин в Україні, а саме — росіян, євреїв і поляків. Всі вони мали право вирішального голосу в Генеральному секретаріаті зі справ нації, яку й представляли.

В січні 1918 р. Генеральний секретаріат було реструктуровано в Раду Народних Міністрів і сформовано окремі міністерства: Міністерство великоруських справ, Міністерство польських справ і Міністерство єврейських справ. Враховуючи інтереси неукраїномовного населення, Центральною Радою було проголошено: „Всі закони, адміністративні приписи і постанови, проголошені українською мовою, повинні друкуватись також російською, єврейською і польською мовами”.

Перехід на здійснення діловодства українською мовою в ті часи було нелегкою справою внаслідок русифікації державних службовців, яка проводилась „делікатним способом” ще з часів становлення Російської імперії, та наявністю проблем з викладанням української мови у вищих навчальних закладах і бойкотування української мови тодішньою професурою. У зв’язку з цим Генеральним Секретаріатом у листопаді 1917 р. було підготовлено звернення „До всіх державних і судових установ Української Народної Республіки”. У цьому документі Генеральний Секретаріат вимагав приймати документи, підготовлені тільки українською мовою, і попереджав, що буде „слідкувати за тим, щоб права української мови на території України не порушувались”¹. Одночасно Генеральний секретаріат обіцяв надавати допомогу всім членам уряду, хто цього потребує „в справі кращого ознайомлення з українською мовою і офіційною термінологією”.

У ході щоденної роботи формувались нові форми і методи діловодства щодо підготовки постанов, рішень і законів. Так, 19 листопада 1917 р. була підготовлена постанова „Про тимчасову форму публікації законів”. До неї додавався порядок підготовки нормативно-розпорядчих документів, де вказувалось:

„Спочатку має бути заголовок. Потім день, місяць, рік, коли Центральна Рада прийняла закон або постанову, далі йде текст документа, а нижче повинно йти підтвердження: „З першоджерелом протоколу згідно”, яке засвідчується підписами голови, товариша голови і секретаря”¹³. Закони Тимчасового уряду на території Української Республіки відповідно до постанови УЦР від 16.07.1917р. Урядовому Віснику”.

Після реорганізації урядових структур секретаріат Генерального Писаря отримав назву Міністерство Генерального Писаря. Зазначене міністерство не мало визначеного кола завдань, які потрібно було б вирішувати, та інститутів державної влади, діяльністю яких необхідно було б керувати. Затвердження законодавчих актів залишалось прерогативою представника законодавчої влади¹⁵.

Враховуючи зазначені недоліки, у квітні 1918 р. було підготовлено законопроект „Про ліквідацію Міністерства Генерального Писаря”, в якому для керівництва справами Ради Народних Міністрів вводилась посада розпорядника, призначення на яку затверджувалось Радою. Зазначена посада була відповідною рівню Директора Департаменту Міністерства, хоча розряд (клас) і зарплата більше були такі ж як у товариша міністра. Згідно з посадовими функціями розпорядник керував діловодством Ради Народних Міністрів, а також юридичним, редакційно-інформаційним та публікаційним відділами.

Публікація законодавчих актів Центральної Ради, а також їх кодифікація покладалися на Державного Секретаря, якого обирала Центральна Рада. Випуск

періодичного видання „Збірник Законів Республіки”, що містив тексти постанов і розпоряджень уряду, став прерогативою Генерального Суду.

Постійні зміни режимів, обставини революційної боротьби, бойові дії негативно вплинули на поточне діловодство центральних установ. Майже не збереглися протоколи засідань Великої і Малої Центральної Ради, документи Генеральних секретарів та Народних Міністерств. На окрему увагу заслуговує стан діловодства Південно-Західного та Румунського фронтів, яке опинилось практично без контролю. Ще 11 січня 1918 р. на вимогу О. Грушевського (молодшого брата М. С. Грушевського) військовий міністр видав спеціальний наказ щодо поліпшення організації діловодства у військах й збирання архівних документів з історії світової війни. У наказі було докладно розписано всі необхідні для цього види та категорії документів:

Журнали військових дій, оперативні накази щодо військових подій оперативного, відчитного і розвідуючого характеру, відчити про санітарне становище військ, суточні та інші картографічні роботи, включаючи матеріали виборчих органів, необхідно здавати в архів”.

Діловодство у державному апараті часів Гетьманщини. Наприкінці березня — на початку квітня 1918 р. багатьом здавалось, що Україна поступово минає період жорстоких випробувань. Здавалося, що Центральній Раді залишилось тільки займатись вільною демократичною законотворчістю. Проте все виявилось значно складнішим. 29 квітня 1918 р. стався переворот, який очолив нащадок давнього гетьманського роду, генерал П. Скоропадський. Ця подія поклала край більше ніж річному існуванню Центральної Ради. Цього ж дня були оприлюднені перші державотворчі документи: „Грамота до всього українського народу”, якою передбачався тимчасовий характер надзвичайних повноважень до скликання Українського Сейму, і „Закон про тимчасовий устрій України”, який ознаменував конституційну основу нового режиму й перехід до одноосібної влади; замість УНР з’явилася назва „Українська Держава”.

У Грамоті гетьман П. Скоропадський заявив, що взяв на себе „...всю повноту влади; УЦР і всі земельні комітети розпускаються, але всі урядовці повинні продовжувати працю, поновлюється право приватної власності тощо”. Наприкінці цього документа було зазначено:

„Передбачаю всю трудність стоючої переді мною праці і молю Бога дати мені силу, аби гідно виконати те, що вважаю своїм обов’язком перед рідною Україною в сучасний і критичний для неї час... кличу всіх вас, громадян і козаків України — без різниці національностей й віросповідання — допомогти мені і моїм працівникам і співробітникам в нашому загальному великовідповідальному ділі”.

До Ради Міністрів, яку вже на початку травня 1918 р. очолив Ф. Лизогуб, земський діяч з Чернігівщини, службовці добирались не за їх партійною ознакою, а за діловими якостями. Водночас, як зазначає відомий український дослідник Г. Папакін, в її керівництві не було жодної людини, так або інакше не пов’язаної з Україною, або невідомої широкому загалу. Це міністр юстиції М. Чубинський, міністр продовольства С. Гербель, військовий міністр О. Рогоза, міністр фінансів А. Ржепецький, міністр внутрішніх справ І. Кістяківський, міністр земельних справ В. Колокольцев та інші видатні діячі українського національного руху.

На першому ж засіданні уряду 2 травня 1918 р., що проходило під головуванням гетьмана, була вирішена доля попередніх політичних діячів, які згідно з проголошеними законами не підлягали будь-якій відповідальності. До протоколу засідань Ради Міністрів було занесено: „...поскілки діяльність бувших міністрів не виходить за межі виявлення особистих їх поглядів і міркувань...” більшість перших керівників, керівників департаментів, не кажучи вже про простих урядовців, залишилися на своїх місцях. Уряду П. Скоропадського необхідно було у короткий строк ліквідувати анархію, налагодити державне життя, вирішити низку важливих питань щодо відновлення економіки, сільського господарства, транспорту, зв'язку, народної освіти. Зазначене вимагало бездоганного виконання накреслених урядом рішень, побудови налагодженої системи організації ділових процесів зверху донизу, вироблення навичок підготовки важливих для країни нормативно-розпорядчих документів.

Так, уже в перший місяць було налагоджено чітку організацію поточного діловодства на вищому рівні державного управління. Чимала заслуга в цьому належала безпосередньо П.Скоропадському, який приділяв роботі з документами надзвичайну увагу. За свідченням його помічників „гетьман від 23 години до 3-4 години працював зі зверненнями, доповідними, законопроектами і листами”. Після перегляду керівником держави документи потрапляли до начальника штабу, який направляв їх до відділів чи управлінь або згідно з резолюцією до відповідних міністерств. У разі потреби складалися доповіді-конспекти для особистої доповіді начальника штабу гетьману. Такий досить чіткий порядок проходження документів через центральні органи влади забезпечував прийняття зважених управлінських рішень.

Досить чітко була поставлена й організація роботи з документами у Раді Міністрів, міністерствах, відомствах та в Державному Сенаті. Так, з метою підвищення дієвості виконання рішень Ради Міністрів був визначений порядок затвердження журналів її засідань. Постановою Ради Міністрів від 28.05.1918 р. було встановлено, що примірники журналів засідання перед його початком необхідно надавати всім присутнім міністрам чи їх заступникам, які протягом доби повинні вносити туди зауваження та поставити свій підпис.

Було визначено, що засідання Ради Міністрів мають проводитися щоденно, крім четверга і неділі. При цьому обумовлювалось, що засідання повинні починатись о 21 годині, не чекаючи зібрання кворуму. Відсутні за тих чи інших причин на засіданні міністри опротестувати прийняті рішення були вже не в змозі (Постанова Ради Міністрів від 5 червня 1918 р.).

Говорити з того чи іншого питання кожний з міністрів мав право максимум 10 хвилин. Повторне слово могло надаватись не більше ніж на 5 хвилин. У зв'язку зі збільшенням кількості питань, що виносились на засідання Ради Міністрів, з метою оперативності їх вирішення було прийнято рішення про створення Малої Ради Міністрів, якій було надано право затверджувати законопроекти з правом їх опублікування від імені Великої Ради.

Наступним кроком стало комплектування державних структур найдосвідченішими висококваліфікованими кадрами, які б за своїм фаховим рівнем відповідали посаді та рангу, і дотримувались, при цьому, економії державних коштів. Штатні розписи міністерств і відомств Української Держави, розроблені на підставі нормативних актів Тимчасового уряду з врахуванням

національних особливостей державотворення, були ухвалені на засіданні Ради Міністрів (протокол від 4 червня 1918 р.) і затверджені гетьманом.

До типового штатного розпису міністерств Української Держави вносився перелік посад із зазначенням річного окладу і класу посади, починаючи від вищого керівництва і закінчуючи рядовими службовцями. Так, в розписі служби діловодства міністерства, як правило, зазначалось від 6 до 10 посад, зокрема: керуючий відділом (6 кл.), діловод (7 кл.), старший помічник діловода (8 кл.), помічник діловода (7 кл.), а також службовці 1-2 розряду, які мали 8-9 клас посади.

Одночасно з цим було затверджено Статут Державної канцелярії та її штатний розпис; прийняті закони про Державну Варту, яка повинна була замінити міліцію. Для неї були розроблені відповідні штати і затверджені посадові оклади.

Влада на місцях отримала нову організаційну форму: введено посади голів губерній, губернських і повітових староств (введено посади градоначальників в містах Києві та Одесі). Були розроблені відповідні штати, встановлені посадові оклади, які дозволяли підбирати гідних чиновників, знову ж таки на засадах економії державних коштів. Урядом було визначено також порядок прийому осіб на державну службу з повним контролем над всіма призначеннями і переміщеннями.

На засіданні Ради Міністрів від 31 червня 1918 р. було ухвалено законопроект, згідно з яким встановлювався єдиний порядок створення законів, винесення для обговорення, затвердження та їх публікації в „Державному віснику”. Контроль за виконанням цього закону було покладено на Державну Канцелярію.

Вищезазначені заходи щодо укомплектування державних структур та організації діловодства в них дали можливість прийняти і в короткий термін впровадити в життя низку важливих законопроектів, серед яких закони: про землю (про куплю-продаж сільськогосподарських земель; про земельні комісії; про право на врожай 1918 р.; про хлібну монополію і державне хлібне бюро; про засоби боротьби з розрухою сільського господарства); про податкові надходження; про боротьбу зі спекуляцією; про дотримання громадського порядку і безпеку громадян; про покарання за крадіжку, присвоєння, розтрату чи підпалювання майна; про ревізійні комісії; про реєстрацію всього міського і сільського населення тощо.

Окрема увага була приділена поліпшенню діяльності судових установ та організації в них діловодства. Видано закони про суд, який твориться іменем Української держави, про Мирowego суддю, про склад присяжних, а також про Державний Сенат, який, як вища державна судова інституція і охоронець порядку в країні, був заснований відповідно до схваленого Радою Міністрів Української держави Закону від 08.06.1918 р. „Про утворення Державного Сенату”.

Завдання та функції Сенату, організація його діяльності, формування справ, порядок виконання власних постанов, порядок зносин з іншими державними інституціями, права, обов'язки та відповідальність senatorів були визначені „Учреждешемь Російскаго Правительствующаго Сената”, „Учреждешемь Судебных Установлений”, Статутами Карного і Цивільного судочинства та іншими нескасованими на той час, до утворення Української Держави, законами.

Складався Державний Сенат з Адміністративного генерального суду (голова і 19 сенаторів), Карного генерального суду (голова і 11 сенаторів), Цивільного генерального суду (голова і 15 сенаторів) та Загальних генеральних зборів Сенату з 10 сенаторів. Президент Сенату та сенатори після попереднього затвердження їх кандидатур Радою Міністрів призначалися наказами гетьмана і подавали йому звіт про свою діяльність.

Служби діловодства генеральних судів складались з експедицій, які в свою чергу мали столи за видами справ, що в них формувалися. Столами завідували секретарі, або їх помічники, урядовці 1 розряду (з юридичною освітою) та 2 розряду (друкарі). При Державному Сенаті знаходився Сенатський архів, у складі якого працювали секретар, архіваріус, реєстратори та інші службовці під керуванням прокурора Адміністративного генерального суду.

Діяльність служб діловодства Сенату була чітко регламентована нормативними документами та наказами вищих посадових осіб і мала логічну побудову схеми технологічних процесів. Ґрунтувалась вона на ефективному поєднанні досвіду роботи канцелярій вищих судових інституцій Російської імперії, Генерального Суду Центральної Ради з раціональними інноваціями, впровадженими керівництвом Української Держави.

Відповідно до Постанови Ради Міністрів від 21 серпня 1918 р., „аби допомогти природному потягу особистості до рідної освіти...” було прийнято законопроект про передання з Державної скарбниці 1 млн. карбованців на будівництво 40 нових гімназій, виділено кошти на відкриття курсів української мови для вчителів, видання україномовних посібників, підвищення окладів вчителям та вихователям дошкільних установ. У діловодстві більшості шкіл було запроваджено українську мову.

З організацією діловодства в державі пов'язувалося також і започаткування державних архівів. Так, при Міністерстві народної освіти було створено архівно-бібліотечний відділ під керуванням видатного українського історика, архівіста В. Модзалевського та за участю відомих вчених В. Міяковського, О. Грушевського та Ю. Іванова-Меженка. Останніми було напрацьовано низку документів щодо становлення архівної справи та діловодства, підготовлено проект архівної реформи, в якому передбачалось запровадження державної власності на документи, створення Національного (Державного) архіву в Києві, розширення мережі губернських архівів та повноважень архівних комісій на місцях. Губернським комісіям планувалося надати державний рівень і функції контролю за станом діловодства у місцевих установах; термін зберігання документів у волостях передбачався у 50 років. Влітку 1918 р. почалась підготовка статуту Українського національного архіву. За задумом О. Грушевського, це мала бути авторитетна державна наукова інституція, що зберігає документи, здійснює активне опрацювання архівної інформації, створює науковий апарат документів.

У складі Державної генеральної канцелярії, що підпорядковувалась Державному секретареві, 8 травня 1918 р. був також заснований Науковий архів, основні завдання якого були доведені до всіх міністерств і відомств. Тоді ж Генеральний писар

Полтавець-Остряниця підписав обіжник, згідно з яким „...усі грамоти, акти і інші документи з оригінальною підписью Ясновельможного пана Гетьмана всія України, по мінованію в них потрібності, належить, не затримую, в

цілях їх сховання надсилають для здачі під розписку завідуючому вченим архівом”. Сам архів, як свідчить Г. Папакін, був задуманий як зібрання особистих „паперів” гетьмана.

I ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ І (КАНЦЕЛЯРІЯ) I УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 РОКУ

Державна секретаріат (канцелярія) Української Держави, був створений на основі закону від 2 червня 1918 р. Основу його склали працівники колишньої Державної канцелярії УНР. Урядові П.Скоропадського необхідно було у короткий строк ліквідувати анархію, налагодити державне життя, вирішити низку важливих питань щодо відновлення економіки, сільського господарства, транспорту, зв'язку, народної освіти. Зазначене вимагало бездоганного виконання накреслених урядом рішень, побудови налагодженої системи організації ділових процесів зверху донизу, вироблення навичок підготовки важливих для країни нормативно-розпорядчих документів.

Так, уже в перший місяць було налагоджено чітку організацію поточного діловодства на вищому рівні державного управління. Досить чітко була поставлена й організація роботи з документами у Раді міністрів, міністерствах, відомствах та в Державному сенаті. Так, з метою підвищення дієвості виконання рішень Ради міністрів був визначений порядок затвердження журналів її засідань. Постановою Ради міністрів від 28 травня 1918 р. було встановлено, що примірники журналів засідання перед його початком необхідно надавати всім присутнім міністрам чи їх заступникам, які протягом доби повинні вносити туди зауваження та поставити свій підпис.

Комплектувалися державні структури найдосвідченішими висококваліфікованими кадрами, які б за своїм фаховим рівнем відповідали посаді та рангу, і дотримувались, при цьому, економії державних коштів. Штатні розписи міністерств і відомств Української Держави, розроблені на підставі нормативних актів Тимчасового уряду з врахуванням національних особливостей державотворення, були ухвалені на засіданні Ради міністрів (протокол від 4 червня 1918 р.) і затверджені гетьманом. До типового штатного розпису міністерств Української держави вносився перелік посад із зазначенням річного окладу і класу посади, починаючи від вищого керівництва і закінчуючи рядовими службовцями. Так, в розписі служби діловодства міністерства, як правило, зазначалось від 6 до 10 посад, зокрема: керуючий відділом (6 кл.), діловод (7 кл.), старший помічник діловода (8 кл.), помічник діловода (7 кл.), а також службовці 1-2 розряду, які мали 8-9 клас посади.

Одночасно з цим було затверджено Статут Державної канцелярії та її штатний розпис. Були розроблені відповідні штати, встановлені посадові оклади, які дозволяли підбирати гідних чиновників, знову ж таки на засадах економії державних коштів. Урядом було визначено також порядок прийому осіб на державну службу з повним контролем над всіма призначеннями і переміщеннями. На засіданні Ради міністрів від 31 червня 1918 р. було ухвалено законопроект, згідно з яким встановлювався єдиний порядок створення законів, винесення для обговорення, затвердження та їх публікації в „Державному Вістнику”. Контроль за виконанням цього закону було покладено на Державну канцелярію.

Складався Секретаріат з державного секретаря, юридичної ради, департаменту загальних справ, департаменту законодавчих справ, відділу закордонних справ, секретаря Ради міністрів, державної друкарні, термінологічної комісії. У складі Державної генеральної канцелярії, що підпорядковувалась Державному секретареві, 8 травня 1918 р. був також заснований Науковий архів, основні завдання якого були доведені до всіх міністерств і відомств. Тут також могли підготовлятися законопроекти. Державний секретаріат (канцелярія) провадив технічну частину роботи вищого законодавчого та виконавчого органу Української Держави — Ради міністрів, а саме: протоколювання її засідань, а потім і їх редагування й публікацію. Якщо ж врахувати, що гетьманський уряд засідав мало не щодня, а його засідання тривали від 8 години вечора до 1-ої чи 2-ої години ночі, а часто й до 4-ої або 5-ої години ранку, то роботи у державного секретаря та його підлеглих вистачало вдосталь. Сам же державний секретар, крім праці по керівництву своєю установою, завжди був присутній на урядових засіданнях.

За весь час існування Гетьманату П.Скоропадського Державну канцелярію очолювали лише три державні секретарі, а саме: М.Гіжицький (перший тиждень травня 1918 р.), І.Кістяковський (травень-липень) та С.Завадський (липень-грудень). Їхніми товаришами (заступниками) були М.Могилянський та В.Романов.

Важаємо за доцільне подати тут й короткі біографічні відомості (відомі на цей час дослідникам) цих державних діячів:

Гіжицький Михайло — член Союзу земельних власників, активний діяч таємної організації „Українська Народна Громада” („Українська Громада”), що здійснила державний переворот в Україні 29 квітня 1918 р. За Гетьманату П.Скоропадського 1918 р. — державний секретар в уряді Ф.Лизогуба. У 1919 р. входив до крайнє правого політичного блоку в Одесі.

Кістяківський (Кістяковський) Ігор Олександрович (1876-?) — московський присяжний повірений, кадет. Народився 1876 р. у Києві в сім'ї відомого українського вченого і громадського діяча, професора Київського університету Олександра Федоровича Кістяковського (1829-1884) та сестри відомого українського діяча П.П.Чубинського. Дитинство та юнацький вік прожив під впливом таких українських діячів, як В.Антонович (що також доводився йому родичем),

В.Науменко, П.Житецький та ін. Закінчив юридичний факультет Київського університету з золотою медаллю за роботу з історії римського права. По закінченні університету виїхав до Німеччини і провів там три роки, вивчаючи у різних німецьких університетах цивільне та римське право. Після повернення до Росії став доцентом Київського університету по кафедрі римського права. У 1903 р. виїхав з Києва до Москви, де зайнявся адвокатурою. Одночасно викладав в місцевому університеті, як приват-доцент, цивільний кодекс. Залишив університет у 1910 р. на знак протесту проти втручання в університетське самоврядування з боку міністра освіти Кассо; разом з тим продовжував читати лекції в Московському комерційному інституті. У якості адвоката набув собі широкої популярності у Москві. Мешкаючи у Москві, жваво цікавився українським національним рухом і матеріально підтримував видання „Украинской Жизни”. На його світогляд свого часу глибоко вплинули праці

М. Драгоманова, з яким його познайомив старший брат, відомий український вчений і завзятий драгоманівець Богдан Олександрович Кістяковський.

За Гетьманату П. Скоропадського 1918 р.: травень-червень — державний секретар Української Держави; з червня — міністр внутрішніх справ Української Держави. В уряді Ф. Лизогуба належав до групи міністрів, яка зорганізувалася приватно для підтримки і твердого проведення національного курсу „Бутенко, Дорошенко, Кістяківський, Любинський і Рогоза”). Заступник голови (до 10 серпня 1918 р.) української мирової делегації на переговорах з РСФРР. З серпня 1918 р. — сенатор Загального зібрання Державного Сенату Української Держави. Був прихильником жорстких дій щодо соціалістів та більшовиків. Арештував С. Петлюру, але на ультиматум німців змушений був його звільнити, арештував більшовиків Єгорова, Дибенко, наказав здійснити трус в приміщенні мирової делегації РСФРР та більшовицького консульства. Під час обшуків було знайдено докази підривної діяльності більшовицьких делегатів, їхні таємні антидержавні зносини з українськими соціалістами та представниками німецького штабу. Віддав наказ арештувати більшовика Д. Мануїльського після зриву делегації РСФРР мирових переговорів з Україною. Наслідком була вимога радника німецького посла негайного звільнення арештованих, повернення вилучених при обшукі документів і відставки І. Кістяківського. Це призвело до урядової кризи, коли 9 міністрів, вступившись за міністра внутрішніх справ, подали у відставку. Емігрував.

Завадський Сергій Володиславович — судовий, громадський, державний діяч, юрист, сенатор Української Держави. Народився на Поділлі, походив з старої польсько-української родини. За Гетьманату П. Скоропадського — виконувач обов'язків голови Генерального суду, товариш (з 6 травня) міністра судових справ. З початку липня 1918 р. — державний секретар Української Держави. З 26 липня — сенатор Загального зібрання Генерального суду. Згідно з ухваленим Радою Міністрів 1 серпня 1918 р. „Тимчасовим законом про Верховне Управління Державою на випадок смерті, тяжкої хвороби і перебування поза межами Держави Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України” був призначений другим, після П. Я. Дорошенка, Верховним Правителем Української Держави. Один з авторів т.зв. „записки дев'яти” міністрів (від 17 жовтня 1918 р.), яка призвела до кризи в уряді Ф. Лизогуба і змін у зовнішньополітичному курсі України. З 1922 р. в еміграції у Празі, де змінив своє лояльне ставлення до українства і виступав з проросійських єдиноделіміських позицій.

Могілянський Микола Михайлович (1871-1933) — громадський і державний діяч, український етнограф і археограф, професор-антрополог. Народився 1871 р. у дворянській родині Городнянського повіту на Чернігівщині. Закінчив Петербурзький університет, служив в дирекції музею імператора Александра III в Петербурзі. Працював у Петербурзькій Академії наук. За політичними поглядами був близький до кадетів. У 1918 р. повернувся в Україну. За Гетьманату П. Скоропадського 1918 р. — з 20 травня 1918 р. став товаришем державного секретаря Української Держави; голова юридично-редакційної Комісії української делегації на мирових переговорах між Українською Державою та РСФРР; посланець (у вересні 1918 р.) Гетьманату у Францію, прибув до Парижу вже після повалення влади П. Скоропадського. В еміграції з 1919 р. (Швейцарія, Франція, Чехія), де намагався створити

Український національний комітет з гаслом „Без Росії немає України”, співробітничав з російською еміграцією і викладав у Російському університеті (Прага).

Романов Володимир Федорович — правник. За Гетьманату П.Скоропадського 1918 р. — товариш державного секретаря, державний секретар, сенатор Адміністративного Генерального суду Державного сенату Української Держави.

Про фаховість і державницько-національну свідомість працівників цього відомства, власне, може свідчити записка керівного складу Державного секретаріату до державного секретаря С.Завадського від 11 жовтня 1918 р., в якій вони, остерігаючись чуток про русофільські настрої певних міністрів, просили свого патрона не лише у заступництві за українську мову, але й доведення позиції працівників Державної канцелярії до усіх членів уряду Української Держави. Записка, до речі, дає яскравий опис сфери обов'язків працівників Державного секретаріату. В ній, зокрема, зазначалося:

„З початку існування державних установ на Україні ми працюємо в державній канцелярії в державній канцелярії, де, між іншим, зосереджуються законопроекти усіх міністрів. В названій інституції крім українців, котрі здавна вживають рідну мову, перебувають і такі, що не знали української мови. Але й ці останні через деякий час навчилися писати й говорити по-українському і тепер вони разом зо всіма своїми товаришами працюють в законодавчій справі цілком вільно. Працюючи протягом року над виготовленням різного роду докладів, проектів, статутів, записок, проектів законів, над перекладом і обробкою самих законів, проводячи до того ж все службове листування тільки українською мовою, ми упевнились, що український язик гнучкий, барвистий, дуже багатий словарним матеріалом, має надзвичайну кількість синонімів, омонімів і т. ін., для вислову різних відтінків мислі. При опрацюванні законів доводилось зупинятися перед трудностю не достачі термінів, а великої кількості їх. Річна праця нас упевнила, що зрозуміла при новітності справи нестійність термінології вирівнюється, і ми стоїмо напередодні того, коли ця справа може вважатися цілком полагоженою. На підставі практики і півторарічного досвіду ми посвідчуємо, що при сучасному рівні розвитку українського слова нема ніяких об'єктивних даних знов піднімати старі балачки про бідність українського язика взагалі, або нездатність його до адміністративної чи законодавчої практики.

Подаючи зазначені думки до Вашої ласкавої уваги, Пане Державний Секретарю, просимо, коли Ви визнаєте слушність нашої точки погляду і погодитесь з наведеними вище думками, довести до відома Ради Міністрів цю нашу записку під час розгляду питань про природні права української мови в Українській Державі”.

Зазначену записку підписали директор департаменту законодавчих справ М.Володковський, секретар Ради міністрів В.Дитятин, директор департаменту загальних справ С.Гаєвський, директор державної друкарні Г.Ловенко, редактор „Державного Вістника” І.Ющишин, постійний член термінологічної комісії професор А.Кримський. Слід зазначити, що, як згадував сам П.Скоропадський, державним секретарем

І.Кістяковським було задумано створити спеціальне видавництво української літератури і палац преси при своєму відомстві і навіть придбано великий будинок та закуплено спеціальні ротативні машини. Крім видавництва

літератури, преси і плакатів у ньому мало бути зосереджено й відділ пропаганди та кінематограф . Проте через швидке падіння Гетьманату цю справу так і не було доведено до логічного завершення. Не було остаточно завершено й формування служби державного управління України, яка хоча й набула стрункої та дієздатної структуризації, все ще потребувала удосконалення відповідно до нових потреб державотворення у тогочасному швидкоплинному та революційному світі. Втім, за нетривале (лише у сім з половиною місяців) існування Української Держави у формі Гетьманату П.Скоропадського досягти цього було неможливо, та ще й за умов соціально-політичних катаклізмів, внутрішніх і зовнішніх потрясінь та за умов фактично перманентної громадянської війни. Разом з тим незаперечним є й той факт, що управління державної служби в часи гетьманування П.Скоропадського навіть за таких умов діяло як злагоджений та чіткий механізм молодого державного утворення — України.

І ВЛАСНА КАНЦЕЛЯРІЯ ЙОГО СВІТЛОСТІ І ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА ГЕТЬМАНА І ВСІЄЇ УКРАЇНИ

Правителі і керівники держав завжди мали (і мають) в своєму розпорядженні власну адміністрацію. у різні часи її склад, функції і повноваження були різного характеру (в залежності від державного ладу країни, суспільної організації, історичної традиції і навіть особистих переконань керманича державного утворення), проте завжди подібні установи функціонували під безпосереднім керівництвом та контролем свого патрона і перебували у самій серцевині (часто утаємниченій для загалу) державної політики.

В Україні 1918 року в період існування Української Держави у формі Гетьманату П.Скоропадського (29 квітня — 14 грудня) однією із таких структур була Власна Канцелярія Його Світлості Ясновельможного Пана Гетьмана¹.

У перший же день державного перевороту (29 квітня 1918 р.), внаслідок якого генерал П.Скоропадський опанував владою в країні, своїм генеральним писарем він призначив Івана Васильовича Полтавця-Остряницю².

І.В.Полтавець-Остряниця походив з давнього козацького роду. На час гетьманського перевороту він був вже відомим громадським діячем, військовослужбовцем, одним з організаторів і фактичним керівником Вільного Козацтва. На Всеукраїнському з'їзді Вільного Козацтва, що відбувся з 3 (16) по 7 (20) жовтня 1917 р. у Чигирині, його було обрано членом Генеральної Ради, генеральним осавулом і Наказним Отаманом Вільного Козацтва. Саме з його „подачі” генерал П.Скоропадський став Отаманом всього Вільного Козацтва України. Майбутній Гетьман познайомився з І. Полтавцем-Остряницею у Києві вже після завершення роботи з'їзду вільних козаків. З того часу вони тісно співробітничали як у праці по Вільному Козацтву, так і в „Українській Громаді” — організації, що готувала (а потім й здійснила) державний переворот. Саме в оточенні І.Полтавця та Г.Зеленевського П.Скоропадський 29 квітня 1918 р. відправився автом у приміщення київського цирку, де на З'їзді Хліборобів його було проголошено Гетьманом всієї України. З того ж дня І.Полтавець-Остряниця став генеральним писарем П.Скоропадського і очолив Власну Ясновельможного Пана Гетьмана канцелярію.

Власна канцелярія Гетьмана офіційно була складовою Його Головної Квартури і структурною частиною Штаба Пана Гетьмана. Однак насправді вона являла собою цілком автономну установу з безпосереднім підпорядкуванням особисто Павлові Скоропадському. Відтак значення і роль генерального писаря і очолюваної ним канцелярії у державному (особливо позалаштунковому) житті країни важко переоцінити. Змальовуючи вдачу І.Полтавця-Остряниці, П.Скоропадський згадував, що він „в довершення усіх своїх українських тенденцій, навіть остригся, як в нас стриглися в давнину пани”. Доволі розумна, талановита людина, великий патріот і ентузіаст, щирий гетьманець і надзвичайно честолюбний генеральний писар із завзяттям узявся у свою справу.

З перших же пір існування Канцелярії її завдання, обов'язки і повноваження визначало Положення про Власну Його Світлості Гетьмана всієї України канцелярію⁴. Згідно із вищезазначеним Положенням, „Власна ЙОГО ГЕТЬМАНСЬКОЇ СВІТЛОСТІ канцелярія, установлюється для прийому прохань та скарг, котрі можуть бути вирішені тільки волею ЙОГО СВІТЛОСТІ[.] Крім того у канцелярії ведуться особисті справи і листування ЙОГО СВІТЛОСТІ і сім'ї”.

Прийом таких прохань та скарг, а також провадження особистих справ і листування Гетьмана, доручалося „особливій особі”, котрій надавалося звання генерального писаря Канцелярії Його Світлості Пана Гетьмана всієї України. Генеральний писар призначався Гетьманом і підпорядковувався безпосередньо П.Скоропадському і користувався „правом особистої доповіді у встановлені години та поза ними”. Крім того, генеральний писар мав усюди супроводжувати Гетьмана, зокрема у мандрівках, на парадах, оглядах, виходах, поїздках тощо. Значення посади генерального писаря Його Світлості набувало особливої ролі ще й завдяки тому, що його посада могла бути об'єднана з посадою генерального писаря Генеральної Ради Військ Козацьких. Безпосередньо у роботі генерального писаря, за його бажання, міг брати участь його помічник, який, під час відсутності свого начальника через хворобу чи з інших причин, виконував писарські обов'язки. Генеральний писар Власної Його Світлості Канцелярії користувався також правами товариша міністра і перебував членом Військової Державної Ради.

Помічники генерального писаря призначалися з подання генерального писаря наказом по армії і флоту й користувалися правами командира неокремої бригади. Вони відповідали за правильність ведення справ у Канцелярії і своєчасність їхнього виконання. Офіцери для доручень також призначалися з подання генерального писаря наказом по армії і флоту й користувалися правами командира неокремої частини та виконували доручення Пана Гетьмана за вказівкою генерального писаря.

На перших порах існування Гетьманату до складу Власної Канцелярії Його Гетьманської Світлості входили: помічники генерального писаря, офіцери для доручень та інші чини за штатом. При цьому зазначалося, що штати Канцелярії можуть бути збільшені або скорочені лише волею Гетьмана. Розподіл же обов'язків між ними і внутрішній розпорядок справоведення в ній встановлювалися інструкцією генерального писаря.

Канцелярія могла приймати на ім'я Гетьмана: 1) скарги на рішення департаментів сенату; 2) скарги на постанови вищих державних установ, але лише на невідповідний події виклад у постанові і коли це підтверджується

достовірними доводами; 3) скарги на дії та розпорядження міністрів, головноуправляючих окремими частинами та губерніяльних старост, коли такі дії чи розпорядження не підлягають оскарженню за законом перед Сенатом (формулювання було запозичене із ст.1 Тимчасового керівництва устанавленого Сенату Російської імперії видання 1892 р. та з ст.171-173 устанавлення міністерств від того ж року); 4) прохання про дарування милостей, в особливих випадках, коли вони не підлягають під дію чинних законів, але за умов, якщо цим не порушується забезпечені законом інтереси та громадянські права; 5) прохання про помилування та пом'якшення участі осіб, що засуджені або відбувають покарання.

Подібні скарги та прохання, що приносилися на ім'я Гетьмана, а також визначені на них папери звільнялися від гербового збору. Скарги та прохання повинні були подаватися не інакше, як від імені і за яким підписом прохача, із вказівкою його місця проживання та адреси переписувача, якщо прохання написане чужою рукою. При цьому подання скарг та прохань через довірених осіб допускалося лише у двох випадках: 1) якщо в справі беруть участь кілька осіб і всі вони (або кілька з них) уповноважать на це одного з них своєю довіреністю та 2) якщо у справах, що стосуються цілої верстви суспільства, або громадської установи, скарга чи прохання принесені законним її представником, який уповноважений на це встановленим порядком.

У скаргах на визначення департаментів Сенату мали бути наведені закони, які прохач вважав порушеними, а також докази та доводи, на яких він визначав своє подання із доданням свідоцтва про час оголошення оскарженого визначення або застосування такого до виконання. Якщо ж означене свідоцтво до скарги не було докладене, то на його пред'явлення прохачу призначався термін не більше одного місяця. До скарг на постанови вищих державних установ мало бути додано свідоцтво про час оголошення оскарженої постанови або застосування її до чинного виконання.

Гетьманською канцелярією залишалися поза розглядом скарги і прохання, що були подані із порушенням вищенаведених умов, скарги на постанови вищих державних установ, що були подані по закінченні чотирьох місяців від часу оголошення оскарженої постанови або з часу застосування її до чинного виконання, а також скарги та прохання, написані непослідовно або без смислового викладу, на клаптиках паперу чи з некультурними висловами.

Крім того, генеральний писар залишав без наслідків, не подаючи на розгляд Гетьмана, й перенадсилав у відділи прохань: 1) скарги і прохання, що не були передбачені вищевказаними умовами; 2) скарги на місця нижчі та середні, а також такі, що були залишені поза розглядом й надійшли повторно, якщо при цьому не наведено нових обставин, підтверджених доказами; 3) скарги і прохання на установи нижчого та середнього рангу з приводів, за якими в загальному законному порядку належить звертатися до службового начальства або до встановлених відомств та установ; 4) ті, що належать розгляду Ради Міністрів про призначення пенсій за особливі службові відзнаки та заслуги прохача; 5) прохання службових осіб про будь-які нагороди, що подаються поза відома їхнього начальства; 6) скарги на звільнення з посад з подання начальника частини, без пояснення причин; 7) прохання про виключення з послужних списків або атестатах та наказів про відставку відміток і накладених покарань. Усі решта, означених і встановлених вищенаведеними умовами, скарг та

прохань генеральний писар подавав на розгляд Гетьману, отримуючи від Голови держави дозвіл на залишення їх без наслідків або на внесення справ у ту вищу установу, в якій вони були вирішені. Окремі питання, що не могли бути вирішені у законодавчому порядку відповідними установами і інституціями, запрошувались для розгляду та вирішення самим П.Скоропадським.

У випадкові розгляду скарг і прохань, поданих до Власної канцелярії Пана Гетьмана, у Державному Сенаті чи Раді Міністрів генеральний писар мав бути присутній на таких засіданнях. Прохання про помилування та пом'якшення покарань генеральним писарем передавались на розгляд міністру юстиції (щодо осіб, засуджених судами цивільного відомства) та військовому чи морському міністру (щодо осіб, засуджених військовими або військово-морськими судами). Прохання та скарги по духовному відомству, котрі стосувалися духовних справ та управління православної церкви і підлягали залишенню без розгляду Гетьманом, передавались міністрові сповідань. В особливо поважних випадках генеральний писар запитував у П.Скоропадського повеління на передачу прохання міністру сповідань для Гетьмана. Усі прохання передавались на облік гетьманському господарю.

Рішення й повеління Гетьмана з приводу розглянутих ним справ повідомлялися генеральному писареві для доведення до відома і оголошення особам, що подавали скарги або прохання. На вимогу генерального писаря відповідні відомства мали повідомляти свідчення, необхідні для розв'язання скарг та прохань, і надавати для огляду оригінали справоведення тощо. Прохання про одноразові грошові надання задовольнялися з джерел окремо для цього установлених, а видача дозволу Його Світлості на це могла бути зумовлена лише в силу крайньої бідності прохачів з Державної Скарбниці за попереднім, кожного разу, узгодженні з міністром фінансів і в розмірах визначених на безпосередній погляд Пана Гетьмана.

Крім того, у Власній Канцелярії Гетьмана всієї України здійснювалося: ведення списків й адрес усіх осіб, що входили до складу уряду; виконання проектів з обмундирування свити Гетьмана та Його штабу; з проектів креслень організовувалося вбрання гетьманського палацу під час свят, виконувалися також й усі інші доручення з художньої частини, які здійснювались на погляд генерального писаря. Ці обов'язки належали до завідування окремо призначеної особи, якій присвоювалося звання завідуючого художньою частиною.

До складу Власної Канцелярії Гетьмана входили: також хронікер, який надавав пресі відомості про життя Гетьмана, після перегляду їх генеральним писарем; медик Пана Гетьмана, який призначався за безпосереднім вибором П.Скоропадського наказом по армії та флоту і рахувався особистим лікарем Гетьмана (в допомогу медику призначалися помічник, класний фельдшер, писар, кур'єр й служитель). Справовиробник, хронікер та завідуючий художньою частиною користувалися правами начальника відділу департаменту і призначалися на посади з подання генерального писаря.

В липні 1918 р. з посади Начальника Штабу Гетьмана було усунено ген. В.Дашкевича-Горбацького⁷ який, за словами самого П.Скоропадського, „достеменно не міг впоратися із цією справою” На зміну йому було призначено ген. Стеллецького, що вже на еміграції Гетьман розглядав як „велику помилку”. При новому керівникові Штабу Гетьмана Його Власну адміністрацію було більш структуровано, а гетьманська Канцелярія та її голова отримали ретельніше

деталізовані обов'язки і завдання, які були визначені під грифом „Таємно” у Положенні про Головну Квартиру Гетьмана і ухвалені 3 серпня 1918 р. Начальником Штабу Пана Гетьмана генеральним хорунжим Стеллецьким.

Документ зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВ) у двох варіантах (мовою оригіналу) у частині, де йдеться про повноваження і обов'язки генерального писаря Гетьмана та Канцелярії Його Світлості, причому перший примірник більш ранній (не датований і не зазначений Начальником Штабу Гетьмана), проте більш детальний (із додатками штатних розписів), а другий — остаточна редакція основних положень. Компілюючи обидві редакції, ми можемо дізнатися більш детально про завдання та обов'язки службовців Власної Канцелярії Гетьмана Павла Скоропадського та її штати В таємному Положенні про Головну Квартиру Гетьмана, завізованому 8 серпня 1918 р. генеральним хорунжим Стеллецьким, обов'язки генерального писаря, обсяг робіт гетьманської канцелярії та медика визначала глава X.

Згідно з Положенням, генеральний писар виконував усе особисте офіційне листування Пана Гетьмана та Його особисті доручення; складав проекти рескриптів; представляв до нагород підлеглих Гетьману, що служили при Його Особі чинів; давав свідчення пресі про життя Гетьмана; вів чергу наряду чергових при Особі П.Скоропадського; складав проекти офіційних листів та привітань. Генеральний писар призначався за безпосереднім визначенням П.Скоропадського наказом по Армії та Флоту. Відповідно, підпорядковувався він тільки Голові держави і надавав звіти про свої справи одному лише Гетьманові. Генеральний писар мав супроводжувати Його Світлість у мандрівках, на парадах, оглядах та виїздах. Останній пункт підрозділу про обов'язки генерального писаря підтверджував його керівництво Канцелярією Пана Гетьмана на правах командира бригади (неокремої).

Власна Канцелярія Пана Гетьмана перебувала у безпосередньому підпорядкуванні генерального писаря й виконувала усе особисте, офіційне листування П.Скоропадського під керівництвом та відповідальністю І.Полтавця-Остриниці. У Канцелярії велися списки й адреси усіх осіб, що входили до складу уряду Української Держави. Два помічники генерального писаря здійснювали листування Власної Канцелярії й несли відповідальність за своєчасне виконання паперів, що до неї поступали; детальніше їхні обов'язки визначалися генеральним писарем. Двоє старшин для доручень виконували доручення Пана Гетьмана за вказівкою генерального писаря. Вони, також, по черзі, що встановлювалась І.Полтавцем-Остриницею, несли чергування у гетьманському палаці.

Справовиробник мав допомагати помічникам писаря провадити листування; вів журнал паперів, що надходили до Канцелярії й виходили з неї; приймав надіслані пакети та телеграми і виконував інші доручення по Канцелярії за вказівками помічників генерального писаря. Завідуючий художньою частиною виробляв проекти з обмундирування Світи Гетьмана та Його Штабу; за проектами креслень організовував вбрання Гетьманського Палацу під час свят; він виконував також усі інші доручення по художній частині за вказівками генерального писаря. Хронікер надавав відомості пресі про життя Гетьмана, надаючи їх попередньо на перегляд генеральному писарю.

Помічники писаря та старшини для доручень користувалися правами командира неокремої частини; всі ці особи призначалися на посади за поданням генерального писаря наказом по армії та флоту. Справовиробник, хронікер та завідуючий художньою частиною користувалися правами начальника відділу департаменту і призначалися на посади також за поданням генерального писаря. Три машиністки мали здійснювати листування Канцелярії під керівництвом помічників генерального писаря.

Окремим підпунктом визначалися обов'язки гетьманського медика. Він призначався за безпосереднім вибором Гетьмана наказом по армії та флоту. Медик Гетьмана перебував при Особі Гетьмана й числився Його власним лікарем; щодо обов'язків по лікуванні осіб гетьманської Головної Квартири, він завідував амбулаторним приймальним покоєм Головної Квартири. Класний фельдшер підпорядковувався гетьманському медику й мав допомагати йому у лікуванні хворих. Листування медика здійснював писар, а кур'єр служив для розсилки та рознесення пакетів медика Пана Гетьмана. Медик Гетьмана користувався правами дивізійного лікаря.

З літа 1918 р. гетьманська Канцелярія була, поряд із Штабом Пана Гетьмана та чинів, що знаходяться біля Нього (ад'ютантів), однією з складових Головної Квартири Його Світлості Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України. Її штати визначалися окремим додатком. В архівних фондах (ЦДАВОВ України) зберігся проект таких штатів із правками генерального писаря (подається із збереженням правопису. Курсивом позначені власноручні правки І.Полтавця-Остриниці, зроблені ним не раніше за 3 жовтня 1918 р. — П. Г.-Н.) :

Штаты Собственной Его Свѣтлости Гетмана Украины Канцелярии
ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПИСАР ВЛАСНА КАНЦЕЛЯРІЯ І МЕДІК
ГЕТЬМАНА

Назва посад	Кількість осіб	Річне утримання в карбованцях		Кляси посад
		одному	всім	
1/ ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПИСАР				
/Генеральний хорунжий, або Полковник /Значковий, або Хорунжий	1	16800 13200	16800 13200	III
2/ ВЛАСНА КАНЦЕЛЯРІЯ ГЕТЬМАНА				
Помішників Генерального Писаря/ Військовий старш. Або сотник/ /Генер.хор., або Полковник/	2	13200 8400	26400 16800	IV
Старшина для доручень /Гетьм.полк., або Військовий Ст/	2	8400	16800	5V
Діловод	1	7200	7200	VII
Оберст старшина для	1	8400	8400	VI
Завідуючий Художественною частиною Полковник або Військ.Старшина	1	8400	8400	VII VI
Хронікер	1	8400	8400	VII
Діловод	1	8400	8400	VI
Друкарщиці	3	4200	12600	
Писарів	2	3600	7200	
Відпускається на Канцелярські видатки		3600	3600	
Кур'єрів	2	3000	6000	

Впускной Швейцар	1	3000	3000	
З/ МЕДІК ПАНА ГЕТЬМАНА	1	12000	12000	IV
Помішник його	1	10800	10800	
Клясовий фершал	1	5400	5400	X
Служитель	1	3000	3000	
Писар	1	3600	3600	
Кур'єр	1	3000	3000	
Одпускається на Канцелярію при Генеральному Пис.			12000	
Усього			127200	

Генералові Стеллецькому, проте, не вдалося довго втриматися на престижній посаді і в серпні 1918 р. його змінив генерал-майор колишньої російської служби і генеральний значковий війська Української Держави П.Аккерман¹⁴, який, в свою чергу, також прагнув більшої структуризації й удосконалення підлеглому йому підрозділу. В жовтні 1918 р. свої намагання він почав втілювати у життя. Їхній зміст загалом розкриває таємна директива (за № 280) Начальника Штабу Пана Гетьмана П.Акермана до генерального писаря І.Полтавця-Остриця від 3 жовтня 1918 р. (подається із збереженням правопису):

Таємно.

ГЕТЬМАНСЬКА ПОХІДНА КАНЦЕЛЯРІЯ

По відділу Інспекторському

ГЕНЕРАЛЬНОМУ ПИСАРЕВІ.

„3” Жовтня 1918 р.

Ч. 280 м. Київ

Начальник Штабу прохає всіх Начальників Відділів Гетьманської Головної Кватери переробити додаткове Положення про Головну Кватеру та Штати у тих частинах, котрі відносяться до Вашого відання. При цьому Штати повинні бути скорочені до граничної дійсної потреби, зовсім не виходжуючи із вже чільній кількості служачих, а тільки із огрунтованої, необхідній для діла кількості їх.

При складанні Положення необхідно відрішитися від захоплення зайвих прав та обов'язків, але за те, потрібні права й обов'язки зазначити докладно, підтримуваючись необхідних для життя умов служби й праці всіх відділів Штабу ГЕТЬМАНА — Головної Кватери й опираючися на положення про відділи бувшої Імператорської Головної Кватери.

Перероблення Положення й Штатів повинно бути скінченим к 7-му жовтня, після чого Начальник Штабу припускає об'єднати працю відділів в Загальнім Засіданні під своїм головуванням.

Начальник Канцелярії,
ГЕНЕРАЛЬНИЙ ХОРУНЖИЙ [підпис]
Начальник Інспекторського Відділу,
ПОЛКОВНИК [підпис]

У відповідь на директиву генеральний писар І.Полтавець-Остриця направив Начальнику Штабу Гетьмана власний проект штатів Гетьманської

Канцелярії із супровідною пояснюючою запискою (подається із збереженням правопису)¹⁶:

ПАНУ НАЧАЛЬНИКУ ШТАБУ ЙОГО
СВІТЛОСТИ ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА ГЕТЬМАНА

ОБ'ЯСНІТЕЛЬНА ЗАПИСКА

Розглянув проект штатів одержаних мною в додаток при ВАШИМ відношенні від 3-го жовтня за ч. 280, личу своїм службовим обов'язуом* докласти, що ВЛАСНА канцелярія у такому стані не може отповідать своему призначенню, як з боку представництва, так і фактичної праці. з боку представництва тому, що у сіх інших відділах, як то, Штаб ПАНА ГЕТЬМАНА, Господар. відділ і інші, як положеніє осіб у рангах, так і платня показана значно більше. Наприклад усі працюовники у ранзі полковників одержують платню по 12 000 карбованців у рік і більше. По ВЛАСНІ канцелярії зараз поимі помішниками фактично состоят два полковника: ГЛІБОВСЬКИЙ і ЕГОРОВ, а у одержаному проекті моїмі помішниками поставлени 2 у ранзі Сотника, або Військового- Старшини з платнею у всього по 8 400 карбованців у рік, — тоб-то рівно зо всіми іншими обер-старшинами. Окрім того у ВЛАСНІ канцелярії зовсім не передбагано штатами ні жадного писаря, ні жадного кур'ера, ні жадного уборщика, ні швейцара, без котрих канцелярія працювати не може. Що торкається до діловодства канцелярії, то я личив-би** , що маючі на увазі постійно пошірення переписки, вимогаеме самим житем /що видко з все прогресірующаго числа вступних паперів, — як то: Травень місяць 312 паперів, Червень м. 582, Липень 1043, Серпень 1218, Вересень 1415/, ясно що розібраться і виконать таку роботу при зараз існуючих штатах фактично не можливо, іщоб праця не стала зовсім і балаб можливість канцелярії отповідать своему призначенню необхідно затвердити указані мною нище штати:

Відпускається на канцелярію у рік 12 000 карбованців.

В цих предбаганих мною штатах з боку представництва і справедливости прохаю аби штатні посади моїх помішників подвисити до ранга Генеральних Хорунжих, або Полковників, з платнею по 13 200 карбованців у рік кожному, або по 12 000 карбов.; крім того з штатних посад 2-х Старшин до доручень прохав-би в штатах затвердить одну посаду Штаб-Старшинську в ранзі Полковника, або Військового-Старшини з платнею 12 000, або 10 800 карбованців у рік, друга посада обер-старшини з платнею 8 400 карбованців у рік.

При цьому прикладую проект потрібних штатів, і список діл котрі повинні вестись у ВЛАСНІ канцелярії.

З цього списку видко, що канцелярської праці дуже багато.

Іван Полтавець-Острияниця запропонував й власний штатний проект підпорядкованої йому інституції (подається із збереженням правопису)¹⁷:

Втім, прагнення І.Полтавця-Остряниці щодо розширення очолюваної ним гетьманської Канцелярії не здійснилися, в тому числі й через пасивне ставлення до таких перетворень самого Гетьмана. П.Скоропадський з цього приводу згадував, що генеральний писар „*непре- мінно хотів роздути свою канцелярію у цілу установу, але я її скоротив*”¹⁸. Проте, незважаючи на таку позицію Голови держави, І.Полтавець енергійно продовжував працю з удосконалення як штатного складу ввіреної йому інституції, так і її безпосередніх завдань та роботи, що, зокрема, простежується у поданій вище його записці до Начальника Штабу Гетьмана. Завершити струку- туризацію і унормувати штати Власної Пана Гетьмана Канцелярії у 1918 р., однак, не вдалося. У листопаді розпочався протигетьманський виступ Січових Стрільців на чолі з Директорією, а невдовзі повстанське заворушення і громадсько-політичний безлад унеможливили нормальне функціонування органів державної влади. 14 грудня 1918 р. П.Скоропадський зрікся влади, а Українська Держава у формі Гетьманату припинила своє існування.

І ШТАБ ГЕТЬМАНА П.СКОРОПАДСЬКОГО

На сьогодні дослідниками опрацьовано досить об'ємний шар архівних матеріалів періоду існування Гетьманату, аналіз і оцінка яких викладені у чисельних дисертаційних дослідженнях, наукових монографіях та публікаціях. Проте, на жаль, вітчизняна і зарубіжна історіографія української революції й досі практично не торкнулася висвітлення функціонування і ролі в Українській Державі Власної адміністрації гетьмана П. Скоропадського, яка, з огляду на владний устрій цього державного утворення і повноважень його голови, мала б бути досить впливовою (особливо у позалаштунковій, неопублічній політиці) державно-адміністративною інституцією. Правителі і керівники держав завжди мали (і мають) в своєму розпорядженні власну адміністрацію. У різні часи її склад, функції і повноваження були різного характеру (в залежності від державного ладу країни, суспільної організації, історичної традиції і навіть особистих переконань керманича державного утворення), проте завжди подібні установи функціонували під безпосереднім керівництвом та контролем свого патрона і перебували у самій серцевині (часто утаємниченій для загалу) державної політики.

Адміністрація голови держави за владарювання П. Скоропадського мала назву „Головна Квартира Пана Гетьмана”, що включала у себе три основні складові, а саме: „Штаб Пана Гетьмана”, „Осіб біля Гетьмана” (тобто його ад'ютантів) та „Власну Його Світлості Пана Гетьмана всієї України канцелярію”. Структуру, повноваження, обов'язки та завдання гетьманської Квартири визначалися Положенням „Про Головну Квартиру Гетьмана”, що було ухвалене під грифом „таємно” Радою міністрів Української Держави 1 травня 1918 р. Невдовзі, 3 серпня 1918 р., зазначене „Положення” набуло нової редакції. Більш детально структура Головної Квартири визначалася у Додатку до Положення „Про Головну Квартиру Гетьмана”, в якому зазначалося, що вона складається з трьох „Частин”. Фінансування „Головної Квартири гетьмана” відбувалося за окремим кошторисом

(„Смітою Гетьманської Головної Квартири на 1918 р.”) На утримання всіх її інституцій державним бюджетом визначалася сума в 4 млн. 352 тис. 940 крб.

Начальником „Головної квартири гетьмана”, тобто головою гетьманської адміністрації, був начальник його Штабу (поєднував ці дві посади). „Головна Квартира гетьмана” являла собою центральну адміністрацію голови держави, яку було побудовано на військових засадах і що мала виняткові контролюючі повноваження щодо усіх силових структур країни та визначала основні напрямки охоронної діяльності в Українській Державі. В її обов’язок входило також безпосередньо оповіщати гетьмана про стан і потреби національної та його особистої безпеки тощо.

Штаб Пана Гетьмана

„Частина I а” мала назву „Начальник Штабу Гетьмана і Штаб Гетьмана”. Отже, Штаб гетьмана складався з чотирьох відділів, що включали в себе шість підрозділів: Відділ I (1. Начальник Штабу гетьмана; 2. Гетьманська Похідна канцелярія), Відділ II (3. Гетьманський комендант), Відділ III (4. Гетьманський господар), Відділ IV (5. Загін особного призначення; 6. Осібний відділ)

Штаб гетьмана був серцевиною Головної квартири керівника держави і повноваження цієї частини були надзвичайно широкими. Гетьманський штаб займався питаннями призначень і звільнення зі служби, відпустками та відрядженнями усіх чинів Головної Квартири гетьмана, справами надання допомоги від самого П. Скоропадського тим особам, „які здійснили послуги Українській Державі”. Крім того, до компетенції Штабу гетьмана також входило: встановлення зв’язку між частинами, підлеглими начальнику гетьманського Штабу; усвідомлення гетьмана за даними преси про політичний і економічний настрій населення; збереження справ і документів історичного значення; забезпечення утримання та інших видів задоволення особам Головної квартири; загальний нагляд за безпекою резиденції і мандрівок гетьмана; влаштування гетьманських прийомів і зустрічей; „обслідування всіх сторін діяльності політичних партій, організацій і окремих осіб, які намагаються підірвати Гетьманську владу і встановлену форму Правління в Українській Державі, а також висвітлення різних політичних течій в суспільстві і народних масах”

Начальник Штабу гетьмана з будь-якого приводу чи справи мав звітуватися лише перед гетьманом і отримувати вказівки та розпорядження також винятково від гетьмана, а тому „ніяке інше управління по справам, ввіреном його розпорядженню, вимагати вказівок по ним права не має”. Крім того, начальник гетьманського Штабу прирівнювався в правах з головноуправляючим, а в окремих випадках набував навіть прав міністра, тому й міг віддавати „всі розпорядження по міністерствам Гетьмана, його розміщенню, задоволенню та охороні”. Серед обов’язків начальника Штабу гетьмана було: командування частинами Штабу, нагляд за діловодством та ревізія справ Штабу, складання кошторисів видатків і прибутків по Штабу, а також передача гетьманських розпоряджень всім державним органам, цивільним установам і окремим особам для виконання зі словами: „Пан Гетьман наказав”.

Очолив Штаб гетьмана Владислав Дашкевич-Горбацький — колишній викладач тактики в Пажеському корпусі (в якому свого часу навчався майбутній гетьман П. Скоропадський), генерал-майор російського Генштабу. Під час I світової війни В. Дашкевич-Горбацький командував полком та, згодом, 24-ю піхотною дивізією. 29 квітня 1918 р. був фактичним керівником гетьманського перевороту. З керівником свого майбутнього штабу П. Скоропадський

визначився 25 квітня, за кілька днів до перевороту [4, с. 149]. Проте у липні 1918 р. його було усунено з посади начальника Штабу гетьмана, який, за словами самого П. Скоропадського, достеменно не міг впоратися із цією справою". На зміну йому було призначено колишнього штаб-офіцера для доручень при головнокомандуючому арміями Південно-Західного фронту (з 14 грудня 1915 р.) та начальника відділу Дунайської армії (з 28 жовтня 1916 р.) полковника російської служби, генерального хорунжого війська Української Держави Бориса Стеллецького. Щоправда вже в еміграції гетьман зізнавався, що здійснив це призначення „без особливого вибору, просто попався під руку”, і вважав його за „велику помилку”. З серпня 1918 р. Штаб гетьмана очолив генерал-лейтенант російської служби, колишній інспектор артилерії 34-го армійського корпусу (у 1917 р. ним командував і реформував у 1-й Український корпус П. Скоропадський та завідувачий артилерійською частиною 1-го Волинського кадрового корпусу Олександр Федорович Аккерман. П. Скоропадський згадував, що 13 грудня 1918 р., за день до зречення гетьмана, О. Аккерман „мало розумів стан речей і часто бачив небезпеку там, де її насправді не було, і, навпаки, не остерігався того, що в сутності могло стати великою загрозою нашому існуванню”.

Серед осіб для виконання доручень при начальнику Штабу гетьмана були: старшини з правами командирів неокремих бригад, які за його вказівкою повинні були нести чергування в гетьманському палаці під час засідання Ради Міністрів; осавули з правами командирів сотень, які під час свого чергування керували прийомом відвідувачів начальника Штабу і виконували окремі його доручення; і секретар з правами столоначальника, що виконував доручення начальника Штабу з цивільного управління і вів його особисте листування.

Восени 1918 р., коли внутрішня і зовнішня ситуації навколо України загострилися, урядом було порушено питання перегляду фінансового забезпечення. 8 жовтня 1918 р. Рада міністрів визнала „за необхідне розробку законопроекту про надання особистого утримання Пана Гетьмана і отримати таке [у] Державній Канцелярії”. До того ж часу, поки такий законодавчий акт мав бути вироблений і затверджений, уряд розпорядився „відпускати на утримання Пана Гетьмана по 25.000 карб. щомісячно”, причому обраховуючи цю тимчасову зарплатню від першого дня гетьманування П. Скоропадського, тобто — з 29 квітня 1918 р.

15 вересня 1918 р. начальникові гетьманського Штабу під грифом „таємно” на формування Українського Козацтва було виділено 900 тис. крб. 18 листопада 1918 р., знову ж таємною постановою, очільникові Штабу гетьмана надавалося 10 млн. крб. 19 листопада 1918 р. П. Скоропадський затвердив ухвалену Радою міністрів Постанову „Про асигнування на утримання персонального складу Штаба Гетьмана всієї України” 250 тис. крб. Уточнимо, що то були кошти „на утримання додаткових штатів Штабу Гетьмана”. 3 грудня 1918 р. (таємною постановою уряду, затвердженою П. Скоропадським) у безвідомче розпорядження начальника Штабу гетьмана на таємні видатки (обрахунком з 1 вересня по 31 грудня) було надано ще 348 тис. 752 крб.

Гетьманська Похідна канцелярія складалася з 4 відділів (загально-інспекторського, освідомчого, постачального, технічного), канцелярії прохань на ім'я гетьмана та архіву. Крім того, до її складу входили також старшини для доручень начальника похідної канцелярії, що збирали відомості по армії і флоту

України та інших держав, готували почесні караули, паради, церемонії, маневри, стройові огляди (за присутності гетьмана і супроводжували його під час цих оглядів); а також топограф, що виконував військово-картографічні роботи Штабу гетьмана. Начальник Похідної канцелярії був заступником начальника Штабу гетьмана і членом Військової державної ради, а в правах прирівнювався до помічника головноуправляючого.

Загально-інспекторський відділ складався з 5 діловодств: секретного, особового складу, загального листування і журнального, в яких працювали перекладачі, фотографи, журналісти з помічниками, експедитори з помічниками, писарі, друкарі та кур'єри. Їхні службові обов'язки визначалися окремими інструкціями начальника похідної канцелярії. Очолював відділ його начальник, що мав права командира неокремої бригади, в підпорядкуванні якого перебували також помічник з правами командира військової частини і начальники зазначених вище діловодств.

Освідомчий відділ повинен був інформувати гетьмана про політичний і економічний настрій населення, складав тижневі звіти про публікації в українській та закордонній пресі, готував статті про життя гетьмана для державних газет, статті із спростуваннями, поясненнями чи юридичними тлумаченнями, а також редагував гетьманські інтерв'ю та промови для преси. Начальник цього відділу користувався правами директора департаменту міністерства і був зобов'язаний розподіляти друкований матеріал між діловодами для щоденного читання, особисто перевіряти окремі статті і заносити їх до інформаційного бюлетеня із зазначенням у спеціальному журналі, забезпечувати своєчасність надходження до відділу і правильність збереження друкованого матеріалу. Він також щодня інформував начальника гетьманської похідної канцелярії. Помічник начальника освідомчого відділу мав особисто перечитувати підготовлені статті про життя гетьмана і давати дозвіл на їхнє друкування, збирати матеріал про особу гетьмана для преси, замішати начальника відділу. У відділі служили також чотири діловоди щодо українських і закордонних газет, цензор, завідуючий друкарнею, дві друкарки і кур'єр. Діловоди щодня перечитували інформаційний матеріал, визначали й передавали найцікавіші статті начальникові відділу з доданням додаткової інформації щодо них. Чотири діловоди опрацювали зміст газет і журналів за мовним розмежуванням: один — українську, російську та польську, другий — німецьку та австрійську, третій — французьку, американську та англійську, четвертий — єврейську. Цензор повинен був здійснювати перегляд і цензуру друкованих стовпців, а також спростовувати брехливі відомості про гетьмана, що подавалися пресою. Обов'язки друкарки і кур'єра визначалися окремою інструкцією начальника освідомчого відділу похідної канцелярії.

Постачальний відділ займався справами платні особовому складові Штабу гетьмана, заздалегідь заготовляв для потреб пересування його чинів провіант, фураж, матеріали для обв'язування та обгортання пакунків і мішків, засоби обозно-речового задоволення, а також забезпечував необхідну кількість автомобілів, пального і мастила для них. На посаду начальника постачального відділу обов'язково призначався офіцер, який закінчив Іntenдантську академію або Український військовий політехнікум. Він мав права командира неокремої бригади. Йому підлягали помічник, старший і молодший старшини для доручень, бухгалтер, скарбник, два діловоди, рахівничий, два писарі, два

друкарки, два вахтери. У віданні начальника постачального відділу знаходилися похідний магазин, обмундирувальна, взуттєва і обозна майстерні. Їхні завідувачі користувалися правами командирів військових частин.

Технічне відділення опікувалося телефонним і телеграфним зв'язком, електрикою, дзвінковою та електричною сигналізацією гетьманського палацу і підрозділів Штабу. Начальник цього відділення підлягав безпосередньо начальникові похідної канцелярії і користувався правами командира військової частини. Від завідував телеграфною та телефонною станціями, а також усією мережею зв'язку в районі гетьманського будинку. На телеграфній станції працювали юзисти, що цілодобово чергували біля телеграфних апаратів, реєстрували і передавали депеші завідувачу станції; механік відповідав за справність агрегатів станції; наглядач відповідав за справність електричної мережі станції. На телефонній станції працювали завідувачий, наглядачі телефонної мережі та телефоністки, які чергували біля центрального комутатора цілодобово. Канцелярія з прийому прохань на ім'я гетьмана приймала та розглядала скарги на рішення вищих державних органів, або скарги на діяльність вищих посадових осіб, прохання про дарунки різного роду милостей, а також прохання про помилування та пом'якшення долі засуджених осіб, аби тих, що вже відбувають покарання. Таким чином, канцелярія з прийому прохань на ім'я гетьмана мала ті ж самі завдання, що й власна канцелярія гетьмана, але в похідних умовах. На чолі канцелярії з прийому прохань на ім'я гетьмана стояв начальник з правами директора департаменту міністерства, який підпорядковувався безпосередньо начальникові гетьманської похідної канцелярії. Кожного місяця він отримував від начальника постачального відділу грошовий аванс у розмірі, затвердженому начальником Штабу гетьмана, для видачі за наказом П. Скоропадського персональної грошової допомоги та винагороди окремим громадянам за заслуги перед Українською Державою. На такі потреби бюджетом передбачалося виділення 50 тис. крб. на рік. Працювали в канцелярії з прийому прохань діловоди та їхні помічники, друкарки та писар. Архів гетьманської похідної канцелярії відповідав за прийом, реєстрацію та збереження усіх справ, що надходили від начальників відділів Штабу гетьмана; видачею довідок у справах, зданих до архіву; закупкою наукових і спеціальних книг для бібліотеки гетьмана; описом справ і каталогів бібліотеки. Завідувачий архівом користувався правами начальника відділення департаменту. В допомогу йому призначався чиновник архіву.

Гетьманський господар. Вже 29 квітня 1918 р., тобто одразу ж по перевороті, П. Скоропадський оселився в будинку за № 40 по вул. Інституцькій, в якому до революції мешкали київські генерал-губернатори, згодом — київський губернатор, а після революції — губерніяльний комісар Тимчасового уряду. З осені 1917 р. в цьому будинку жив голова Генерального секретаріату В. Винниченко, а після нього — голова Ради народних міністрів В. Голубович. Життям в гетьманському палаці, яке тривало за чітко заведеним регламентом, й опікувався гетьманський господар та його управління. Вже на другий день перевороту П. Скоропадський застав увесь штат гетьманського будинку вже сформованим і йому залишилося лише переглянути його і затвердити. Управління гетьманського господаря було окремою структурною одиницею гетьманського Штабу. „Завідуючим всією господарською частиною, на якому лежав обов'язок вести усі списки запрошених, а також й господарську частину,

був Михайло Ханенко. 19 липня 1918 р. військовий старшина М. Ханенко був затверджений на цій посаді й займав її до листопада 1918 р. За своїм статусом посада гетьманського господаря була близькою до посади царського гофмаршала.

Гетьманський господар підпорядковувався безпосередньо начальникові Штабу гетьмана. Коли ж він отримував накази особисто від гетьмана, то доповідав начальникові Штабу і лише перед ним звітував про свою діяльність. Господар призначався гетьманським наказом по Штабу, про що оголошувалося також і наказом по армії та флоту. У своїх правах він прирівнювався до помічника головноуправляючого, а в окремих випадках — товариша міністра. В обов'язки гетьманського господаря входило матеріальне забезпечення гетьмана та його гостей, влаштування державних прийомів, підтримання в належному стані гетьманського палацу і всіх господарських будівель, саду, рухомого майна гетьманської резиденції. у вирішенні цих завдань йому допомагала й Рада міністрів. Так, наприклад, в липні 1918 р. (Реєстр № 5 засідання Малої Ради міністрів від 2, 5, 8, 9 і 11 липня 1918 р.) Мала Рада міністрів ухвалила „скасувати в кошторисі 2.000 карбован[ців], котрі прохаються на купівлю крісел для палати засідань Малої Ради Міністрів і ухвалити відпуск кредиту в сумі 28.350 карбованців”. В середині серпня (Реєстр № 9 засідання Малої Ради міністрів від 12, 15 і 16 серпня 1918 р.) у відповідь на доповідь начальника Штабу гетьмана Мала Рада міністрів постановила „ухвалити одпуск в 1918 році щомісячно по 400 карб. на видатки по художественній частині Дворця Пана Гетьмана”. 24 жовтня 1918 р. Мала Рада міністрів асигнувала 10 тис. 818 крб. „на придбання уніформи льокеям і швейцарам дворця Пана Гетьмана”, а також збільшила „асігнування по кошторису на освітлення будинку № 40 по Інституцькій вул. до 16.000 карб. і на дрібний ремонт до 14.000 карбованців” Помічником М. Ханенка став полковник Олександр Яценко-Борзаковський.

В розпорядженні гетьманського господаря були старший (з правами командира військової частини) і молодший (з правами командира роти) старшини для доручень, канцелярія, господарчий відділ і гетьманська церква. Канцелярія гетьманського господаря займалася адміністративним і господарчим листуванням управління господарства. Її начальник прирівнювався в правах до директора департаменту міністерства і мав у підпорядкуванні урядовця для доручень, скарбника, бухгалтера, діловода, журналіста, писаря та друкарок. Господарчий відділ безпосередньо займався господарськими справами палацу гетьмана, столуванням та влаштуванням і вирішенням інших життєвих потреб гетьмана та його родини. Відтак цей відділ був провідним в управлінні гетьманського господаря. Значний вплив мав і його начальник, який користувався правами командира бригади. Начальник господарчого відділу керував прислугою гетьманського палацу, складав щоденний список осіб, що були запрошені на гетьманські обіди, розподіляв місця за столом, розраховував щоденний кошторис для необхідних закупівель і затверджував його у гетьманського господаря, а також отримував грошові аванси на витрати по гетьманському палацу та звітував про них. З травня до середини літа 1918 р. начальником господарчого відділу управління гетьманського господаря був полковник С. Богданович, який, за словами П. Скоропадського, безпосередньо завідував усіма службовцями в домі, а за своєю вдачею поєднував „суміш дуже доброго із усілякими дивацтвами”. В серпні 1918 р. гетьман, за рекомендацією

начальника свого Штабу Б. Стеллецького, заступив його на полковника Олександра Яценка-Борзаковського. Сам П. Скоропадський ніяк не міг охарактеризувати цю людину, позаяк „Яценко у моїй [Скоропадського] присутності рота не розтуляв і на мої запитання відповідав односкладними фразами”. У розпорядженні начальника господарчого відділу був помічник з правами командира батальйону, старшина для доручень з правами командира роти (робив щоденні закупівлі для палацу), господарчий урядовець, доглядач будинку та прислуга. Гетьманською церквою керував священик, який отримував „все необхідне від гетьманського господаря і за його згодою запрошував служників церкви”. У цій церкві гетьманській родині довелося не лише молитися, а й відправляти панахиди по маленькому гетьманичу Павлу, який несподівано помер в серпні 1918 р.

Гетьманський комендант. На управління гетьманського коменданта повністю покладалася особиста безпека гетьмана. Комендант підпорядковувався начальникові Штабу гетьмана і призначався (за поданням начальника Штабу) окремим наказом П. Скоропадського по Штабу, та по армії і флоту. В обов'язки коменданта входило „загальне спостереження за безпекою резиденції і нагляд за безпекою шляхів під час гетьманських мандрівок; організація охорони Пана Гетьмана як в місці постійного знаходження, так і в дорозі; завідування у всіх відношеннях Конвоєм, Особливою охоронною Командою та іншими частинами, призначеними для охорони Пана Гетьмана; гаражем і стайнею”. Всі урядові та державні установи були зобов'язані надавати комендантові відомості щодо безпеки гетьмана. Усі його вимоги про вжиття заходів на захист гетьмана повинні були беззаперечно і негайно виконувати всі установи, відомства та організації країни. Військовослужбовці і цивільні особи, які відряджалися в розпорядження коменданта, перебували у повній його підлеглихості і за ними зберігалися їхні попередні посади та грошове утримання. Повноваження і сфера діяльності гетьманського коменданта визначала спеціальна інструкція Штабу гетьмана, затверджена П. Скоропадським і підписана начальником Штабу. Гетьманський комендант мав звання генерального значкового, дорівнювався у правах з головноуправляючим і мав окремі права товариша міністра. Комендант палацу гетьмана мав свою резиденцію в Києві по вул. Олександрівській. Цю винятково важливу посаду посів колишній отаман Окремого Запорізького загону і герой визволення Києва від більшовиків, губерніяльний комендант Київщини, генерал-майор російської служби, генеральний хорунжий Костянтин Прісовський. П. Скоропадський, навіть після падіння Гетьманату, зберіг про нього якнайкращі спогади. Він, зокрема, писав: „Комендантом був в мене генерал Прісовський, прекрасна людина, про яку я завжди збережу пам'ять як про бездоганну людину. До останньої хвилини він виконував свій борг, незважаючи на те, що ризикував багатьом”. В підпорядкуванні гетьманського коменданта перебували помічник коменданта (з правами командира бригади), старшини для доручень (старший старшина для доручень мав права командира полку), канцелярія (начальник з правами начальника відділу міністерства), самохідний відділ (командир відділу мав права командира полку), конвой (його командир користувався правами командира бригади), особиста охоронна команда та гетьманська стайня (її начальник мав права командира батальйону). Помічник коменданта і старшини для доручень у своїх діях керувалися особливими інструкціями начальника Штабу гетьмана, а до їхніх обов'язків

входило забезпечення оперативного управління охоронними підрозділами Штабу, встановлення порядку чергування по управлінню гетьманського коменданта та виконання спецзавдань коменданта під час службових відряджень. Канцелярія (у складі начальника, діловода, журналіста, писаря, друкарки та кур'єрів) здійснювала діловодство підрозділу. Самохідний відділ мав у своєму розпорядженні автомобілі, мотоцикли, велосипеди, автомобільне майно і матеріали, що призначалися для використання гетьманом та його Штабом. Начальником цього відділу могла бути призначена лише особа, що закінчила вищі автомобільні курси. Всі автомобілі розподілялися гетьманським комендантом за посадовими особами Штабу відповідними нарядами, які реєструвалися у спеціальному щоденникові із зазначенням верстового пробігу та витрат пального. Помічник начальника відділу був ще й завідуючим гаражем. У відділі також служили конторник, діловод, старший механік гаража, водії та їхні помічники, кур'єри-мотоциклетники, писар і друкарка. Гетьманська стайня призначалася „для утримання і виїзду запряжних та верхових коней Пана Гетьмана та його світи, а також для збереження екіпажів, упряжі, сідел і манежу”. Її завідуючий підпорядковувався коменданту. Крім нього, до особового складу стайні належали діловод і ветеринарний лікар, призначалася необхідна кількість обслуги із козаків.

Власний конвой Ясновельможного пана гетьмана підпорядковувався гетьманському коменданту. Командував ним М. Устимович. Положення „Про Головну квартиру гетьмана” чітко вказувало на обов'язки гетьманського конвою та його статус, а саме: „військова частина, призначена для охорони Пана Гетьмана і його родини”, що прирівнювалася до кавалерійського полку. Особовий склад конвою числився на дійсній військовій службі. Загальні права і обов'язки конвойних визначалися військовими законами і статутами, а спеціальні охоронні — Статутом залогової (гарнізонної) служби і особливою інструкцією коменданта, затвердженою начальником Штабу гетьмана. Старшини конвою призначалися на посаду комендантом за поданням свого командира. Умови комплектування конвою козаками визначалися за взаємним узгодженням начальника Штабу і військового міністра.

Особовий склад конвою розташовувався в Києві в Микольських. У липні 1918 р. Мала Рада міністрів (реєстр № 6 від 16, 17 липня 1918 р.) асигнувала 60 млн. крб. „на негайний ремонт будинків Миколаївських казарм для власного конвою Пана Гетьмана”. 16 серпня 1918 р. Мала Рада міністрів внесла деякі зміни до проекту штатів Власного конвою пана гетьмана. 21 серпня Мала Рада міністрів вказала на потребу ретельного відбору конвойних, встановлення для них збільшених посадових ставок і військових звань. 17 вересня П. Скоропадський затвердив ухвалену урядом Постанову „Про штати Власного Конвою Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України”, в якому зазначалося вважати їх дійсними з 1 травня 1918 р. Загальний склад конвою було сформовано із штабу та 3 сотень: офіцерської (формувався винятково зі старшин), кінно-кулеметної та козачої. Старшини озброювалися револьверами, козаки та вартові — шаблями і гвинтівками, а кінно-кулеметна сотня — 6 кулеметами системи „Максим” та 12 кулеметами системи „Льюїс”. Командир конвою отримував ранг генерального хорунжого та права командира окремої бригади з річним утриманням у 10 тис. 800 крб. Його помічники з муштрової і господарської частини (полковник або військовий старшина) — 9 тис. 600 крб.,

осавул (сотник) -7 тис. 200 крб., сотенні командири (військові старшини або полковники) — 8 тис. 400 крб., півсотенні (сотники або військові старшини) — 7 тис. 200 крб., чотові командири, начальник зв'язку і вартові старшини в палаці гетьмана (сотники, значкові або хорунжі) — 6 тис. крб. Рядові посади другої і третьої сотні комплектувалися „з козаків, або найманих людей від хліборобів по вибору і за відповідальністю командира конвою”. Крім грошового утримання (2 тис. 500 — 3 тис. 500 крб. на рік), вони одержували повне харчове задоволення та помешкання. Загальний склад гетьманського конвою нараховував 53 старшини (з них 30 вартових), попа, дяка, капельмейстера, 8 військових урядовців, 614 муштрових і 203 немустрових козаків. Б. Стеллецький згадував, що „для безпосередньої охорони уряду гетьмана були сформовані дві сотні гетьманського конвою (одна піша, друга — кінна), переважно з колишніх офіцерів”.

Станом коней та умовами їхнього утримування опікувався начальник стайні, посада якого відповідала командирі батальйону. Харчування козаків здійснювалося за державний кошт, як, власне, й прокорм коней гетьманського конвою. 5 вересня 1918 р. Мала Рада міністрів ухвалила асигнувати „на харчування Власного Конвою та покриття видатків Власної Канцелярії” 92 тис. 615 крб. Закупівлею харчу займався начальник господарської частини, який оголошував відповідний конкурс постачальників. Зацікавлені особи чи організації повинні були подати до канцелярії конвою (в Микольських касарнях) свої заяви у запечатаних конвертах з доданням завдатку в розмірі 10% готівковими грішми зі всієї суми поставки. Торги заздалегідь призначалися на певний день, як, наприклад, було 9 вересня 1918 р. Тоді було оголошено торги на постачання власному конвою пана гетьмана на 1918 і 1919 рр. Іноді керівництво конвою не лише купувало, а й продавало, як, скажімо, 14 жовтня 1918 р. в тих же Микольських касарнях на Печерську були проведені публічні торги з продажу 14 коней з власного конвою пана гетьмана.

Загін особного призначення устанавлювався з метою забезпечення порядку в місцях перебування гетьмана. Він підпорядковувався начальникові Штабу гетьмана і прирівнювався до окремого батальйону. 19 жовтня 1918 р. начальник Штабу гетьмана О. Аккерман виступив перед Радою міністрів з доповіддю про виділення „коштів на утримання членів загону” (обрахунком з 1 жовтня 1918 р.). Бюджетова комісія повідомила про можливість асигнувати, а уряд ухвалив, 55 тис. 771 крб. А. Денікін вважав, що організація контррозвідки і „загони особлиого призначення” в Україні домінували над „багнетами”, тобто над питанням створення армії. Обов'язки особового складу загону визначалися військовими статутами і особливою інструкцією начальника Штабу гетьмана. Помічник командира загону, господар і командири взводів прирівнювались у правах до ротних командирів, а унтер-офіцери — молодших офіцерів, хоча за чисельністю загін відповідав лише сотні. Загін окремого призначення складався з двох взводів. У кожному з них було 3 стрілецькі і 1 панцерний відділи. Загін окремого призначення являв собою підрозділ швидкого реагування і застосування в різних екстремальних ситуаціях.

Особиста охоронна команда гетьмана, яка також підлягала гетьманському коменданту, була окремою військовою частиною і прирівнювалася до полку. Існувало „Положення про особисту Охоронну команду Гетьмана”. Це — короткий підзаконний акт, котрий частково регламентує діяльність чинів

особистої Охоронної команди П.Скоропадського, яка виконувала функції фізичної охорони гетьмана та членів його родини. З точки зору інтересів контррозвідки це Положення містить лише основні принципи взаємодії особистої Охоронної команди гетьмана із спеціальним органом — Особливим відділом Штабу гетьмана і місцевими розшуковими підрозділами. В ній служили виборні надійні особи, єдиним завданням яких була охорона П. Скоропадського „як при знаходженні в місці постійної резиденції, так і під час мандрівок по залізничним, шосейним і водяним шляхам”. З цією метою у складі охорони було встановлено постійні нерухомі і перепускні пости у палаці гетьмана, розроблявся бойовий рахунок із залученням особистого конвою гетьмана та інших охоронних підрозділів, відпрацьовувалася система заходів з нагляду за місцевістю і спорудами, що безпосередньо прилягали до палацу, і за шляхами постійного проїзду гетьмана та його родини, встановлювався зв'язок з центральними та місцевими розшуковими установами для визначення засобів охорони в непередбачених випадках. Старшину, що командував охоронною командою і виконував обов'язки завідуючого, за поданням гетьманського коменданта призначав начальник Штабу гетьмана. На чолі особистої охоронної команди гетьмана було призначено полковника Миколу Аркаса. М. Аркас перед гетьманським переворотом був командиром кіннотного відділу, що мав охороняти Центральну Раду, але особисто з'явився до П. Скоропадського, перейшовши таким чином на його бік. В листопаді 1918 р. М. Аркаса було заарештовано гетьманськими спецслужбами за його участь в підготовці повстання проти П. Скоропадського, в чому він згодом зізнався. Завідуючий командою прирівнювався в правах до командира полку, його старший помічник — до командира батальйону, молодші помічники і старшини для доручень — до командирів рот, старші вартові — до молодших офіцерів, а вартові — до унтер-офіцерів. Члени особистої охорони перебували на державній службі, а заробітню платню одержували з особливого фонду гетьмана. Якщо виникала необхідність збільшення кількості охоронців, то начальники розшукових установ мали додатково відрядити своїх співробітників, а начальник, що відрядив підлеглих, ніс за них повну особисту відповідальність. У місті перебування гетьмана та його родини (чи мандрівки) особиста охорона діяла за загальним планом, затвердженим начальником Штабу гетьмана. Окрім військових статутів охоронна команда в своїх діях керувалася ще й особливими інструкціями гетьманського коменданта. Звичайний штат особистої охорони гетьмана складав 122 особи, а саме: завідуючий, старший і молодший помічники завідуючого, 4 старшини для доручень, 2 старших вартових, діловод, писар, розсильний при канцелярії, 55 постійних постових у районі резиденції, 46 наглядачів, 7 наказних і 2 водія. Нову українську форму носили лише постові в околицях постійної резиденції гетьмана.

Посаді завідуючого командою відповідали звання полковника або військового старшини (10 тис. 800 крб. річних), його старшого і молодшого помічників — сотника (9 тис. 600 крб. і 8 тис. 400 крб.), старшини для доручень — значкового або хорунжого (8 тис. 400 крб.). Інші службовці охоронної команди військових звань не мали, їхній ранг дорівнював відповідним співробітникам підрозділів Державної варти, але плата була значно вищою. Так, старший вартовий отримував 8 тис. 400 крб. річних, а вартовий — 7 тис. 200 крб.

Завідуючий охороною складав щоденний наряд чергових і представляв їх гетьманському коменданту. Якщо обставини змінювалися, він розробляв новий план охорони і табель постам, який подавав коменданту на затвердження. В його обов'язки входило ведення повного обліку персоналу, який служив у палаці, включно конвойних гетьмана. При виникненні підозри до особи завідуючий охороною командою вживав заходів для її затримання, про що доповідав коменданту. При необхідності він міг викликати власний конвой гетьмана. Охорона щоденно оглядала всі приміщення, які безпосередньо прилягали до власних покоїв гетьмана, про що складали поіменно відомість. На шляхах постійного проїзду гетьмана огляду підлягали споруди водопостачання і каналізації. Для цього залучалися також урядовці Київського градоначальства. У місцях найчастішого перебування гетьмана проводилася реєстрація і перевірка постійних мешканців, встановлювалися секретні наглядові пости. Завідуючий охороною командою повинен був мати „таємних освідомачів для висвітлення життя і зносин не тільки підлеглої йому охорони, але й всіх, що стоять на обліку і службі при будинку Гетьмана”. Але при цьому в окремому положенні „Про особливу охоронну команду ясновельможного Пана Гетьмана” зазначалося, що „чини охорони при доборі відомостей про осіб у нагляді повинні були обережними, конспіративними, щоб своїми діями і розмовами не нашкодити справі і не образити особу, яка досліджується. Варто завжди пам'ятати, що нагляду підлягають всі без винятку особи, а не тільки ті, про кого є неблагойдні відомості”.

Особиста охорона діяла у взаємозв'язку з особливим відділом Штабу гетьмана. Вона виконувала доручення з нагляду за окремими особами в районі резиденції гетьмана, а особливий відділ проводив розробку відомостей, одержаних від охорони. Свої спільні заходи вони здійснювали за погодженням із начальником Штабу гетьмана, крім екстрених випадків, які виникали у разі гострої потреби.

Осібний (особливий) відділ. Відповідно до Положення „Про Осібний відділ Штабу Гетьмана, компетенцію його посадових осіб і підрозділів” відділ мав завданням відстежувати різні політичні та національні течії у суспільстві щодо ставлення до особи гетьмана, розробляти заходи по боротьбі урядових установ з антидержавною діяльністю політичних партій, організацій та окремих осіб, інформувати про діяльність політичних партій та громадських рухів України, які могли шкідливо вплинути на внутрішню ситуацію в Українській Державі та її міжнародні відносини. Окремі агенти відділу здійснювали розвідувальні функції й за кордоном України. Осібний відділ також був зобов'язаний виконувати окремі доручення начальника Штабу гетьмана щодо галузі своєї безпосередньої діяльності. Таким чином, відділ фактично виконував роль політичної розвідки та контррозвідки й мав надзвичайні повноваження щодо інших офіційних установ Української Держави.

Пропозицію щодо створення Осібного відділу при Штабі гетьмана подав П. Скоропадському у перші ж дні по перевороті державний секретар М. Гіжицький. Він, зокрема, так обумовлював потребу у подібній інституції:

„Нам, пане Гетьмане, необхідно мати свою розвідку, ми нічого не знаємо. Потрібно, щоб Ви були постійно освідомлені про те, що відбувається всередині країни, отримуючи відомості не лише з міністерства внутрішніх справ, але й від власного органу. Крім того, маса людей, які не співчують переворотів,

можуть здійснити замах; врешті, може бути підготовлено переворот, а ми про це й нічого знати не будемо до останньої хвилини».

Гетьман одразу ж обміркував цю справу з головою Ради міністром і, водночас, міністром внутрішніх справ Ф. Лизогубом. П. Скоропадський, власне, вже був переконаний в необхідності створення такої структури при своєму Штабові, позаяк то були, за словами самого гетьмана, „часи мінливі” і він не хотів „бути усвідомленим винятково однією лише людиною [тобто лише міністром внутрішніх справ—П. Г.-Н.]” Було вирішено, що уся агентурна частина буде зосереджуватися у міністерстві внутрішніх справ, проте що при штабі Гетьмана буде вестись особлива агентура у так званому „осібному відділі штаба Гетьмана”, на обов’язки якого буде стежити за усіма особами та партіями, що готують замах на мене [П. Скоропадського —П. Г.-Н.] і, взагалі, що прагнуть до перевороту’ [4, с. 207].

Державна влада поставилася до організації та налагодження роботи осібного відділу не зволікаючи, в тому числі й щодо фінансового забезпечення. Вже наприкінці червня 1918 р. на його потреби було виділено 184 тис. крб., з яких на залучення таємної агентури до (1 вересня 1918 р.) було витрачено 50 тис. крб., для заохочення роботи осібних службовців — 40 тис. крб., на додаткову платню співробітникам за працю у вечірні й нічні години — 30 тис. крб., на непередбачені витрати агентів і наглядачів — 10 тис. крб., на винагороди службовцям відділу — 24 тис. крб., на покриття витрат у зв’язку з дорожнечою — 30 тис. крб. З 1 вересня по 1 грудня 1918 р. на таємні видатки по осібному відділу в розпорядження начальника Штабу гетьмана було виділено 348 тис. 752 крб. 15 листопада 1918 р. в розпорядження начальника гетьманського Штабу для охорони державної безпеки було таємно асигновано 10 млн. крб.

Інтенсивно формувався й штат осібного відділу. Начальника Осібного відділу призначав і ніс за це персональну відповідальність особисто начальник Штабу гетьмана. В своїх правах очільник цього відділу дорівнювався до командира армійського корпусу і визначалися Дисциплінарним військовим статутом, а також мав чин державного рангового. Усі працівники Осібного відділу (як військові, так і цивільні) вважалися на дійсній військовій службі з відповідними правами та належними пільгами. За посадові ж злочини чи службові провини цивільні службовці відділу підлягали відповідальності на загальних підставах для визначених посадових осіб. Начальником Осібного відділу було призначено колишнього товариша прокурора окружного суду Д. П. Бусло, в чесності якого гетьман не мав сумнівів.

В Осібному відділі також несли службу помічник начальника відділу, особи для спеціальних доручень, 7 штаб-офіцерів (ад’ютантів), 8 районних офіцерів, а також службовці юридичного та інформаційного відділень, канцелярії та ексектор. Урядовці юридичного відділення займалися перевіркою оперативних матеріалів і після з’ясування обставин справи через начальника відділу всі листи передавали на розслідування старшому прокурору Апеляційного суду або прокурорам Військового чи Морського судів. Інформаційний відділ комплектувався з його начальника, 4 штаб-офіцерів для розробки і класифікації оперативних матеріалів, агентів зовнішнього нагляду (за окремим штатом), спеціального діловода і друкарки з дозволом роботи з таємними документами. Зовнішнім наглядом керував призначений завідуючий, якому підлягали агенти Києва та відряджені у провінцію. Всі агенти поділялися на три розряди (за

розміром оплати): вищий (15 чол. за штатом), середній (20 чол.) і молодший (15 чол.).

Канцелярія відділу займалася реєстрацією і збереженням таємних документів та речових доказів. Вона складалася з начальника, його помічника, трьох діловодів, перекладача, архіваріуса і журналіста. Екзекутор завідував приміщеннями, майном і коштами відділу. У його розпорядженні були помічник, два старші і два молодші водії, два телефоністи. Водії та телефоністи відбиралися з числа унтер-офіцерів інженерних військ.

Повноваження Осібного відділу були практично необмеженими. Класні урядовці за наказом начальника або його помічника мали право робити арешти в порядку, визначеному розпорядженням МВС від 30 травня 1918 р., яке ґрунтувалося на Законі Тимчасового уряду від 2 серпня 1917 р. їм також надавалися права військових цензорів. Усі державні і цивільні установи, посадові особи, а також військові частини і військовослужбовці зобов'язувалися надавати допомогу і виконувати вимоги службовців Особливого відділу. Невідкладно і точно всі розпорядження особистів гетьмана повинні були виконувати урядовці підрозділів загальної і карно-розшукової варти, митники, кордонці, залізничні охоронці і лісові сторожі, а про факти будь-яких антидержавних діянь терміново їм доповідати. Урядовці дипломатичних установ також мали сприяти діяльності Особливого відділу і беззаперечно приймати пакети для відправки зі своїми кур'єрами, не вдаючись до якихось роз'яснень. Крім того, їм належало пересилати до Особливого відділу газетні статті, які висвітлювали „відношення урядових, суспільних і парламентських кіл до Ясновельможного Пана Гетьмана всієї Української Держави і її Уряду”. Банківські і кредитові установи на вимогу начальника осібного відділу повинні були надавати необхідні йому довідки. Урядовці відділу мали право „відвідувати всі місця замкнення в Україні і робити допити в'язнів, а також викликати для допитів до себе всіх заарештованих, за ким би такий не рахувався”.

Справи і витрати Особливого відділу були державною таємницею. Перевірити їх мав право лише начальник Штабу гетьмана або особа за його дорученням. Приміщення відділу охороняла окрема варта, яка входила до складу загальної залогової варти. Службовці Осібного відділу були вправі відвідувати в'язниці та допитувати заарештованих. Усі справи та бюджет відділу становили сувору державну таємницю. Кошти на утримання особливого відділу відпускалися за кошторисом Штабу гетьмана з Державної скарбниці наперед кожного місяця до 5 числа. Відділ мав свою гербову печатку і печатку для пакетів. Для майна, яке відбирали при обшуках і конфіскаціях, була спеціальна сургучна печатка. Урядовці відділу, крім наглядових агентів, носили формений одяг, встановлений для Штабу гетьмана. Як і всі військовослужбовці Головної квартири, вони носили мазепинки з гетьманськими кокардами у вигляді тризуба і коротенькі кітелі, підперезані паском чи шовковим поясом. Погони на кітелях були з плетінням і зірками. Форма мала сіро-синій колір. На шароварах у старшин був краповий кант.

Осібний відділ працював досить плідно працювати. Зокрема, відомі його рапорти про контрреволюційні вірші М. Левітського, про діяльність директора Департаменту загальних справ Міністерства внутрішніх справ та інших осіб, спрямованих проти гетьманського режиму, а також пропозиції щодо заходів боротьби з ними. Було також відповідним рапортом повідомляв П.

Скоропадського в просоціалістичних переконаннях начальника Генерального штабу О. Сливинського та про наміри останнього усунути (і навіть убити) головнокомандувача Румунським фронтом генерала Д. Щербачова, чому, до речі, гетьман не повірив. У вересні 1918 р. було успішно закінчено агентурну операцію, в результаті якої заарештували колишніх червоногвардійців О. Сухарева, В. Демиртаєва, Г. Дудмера, Ф. Садовського, І. Олександрова, Ф. Денисенка, М. Дергаманщика, В. Курпатового, М. Курпатового, М. Усаєва, Б. Дем'янюка, П. Білоусова, Д. Грицаря, котрі у січні 1918 р. розстрілювали російських офіцерів і українських козаків. Під час попереднього слідства урядовці юридичного відділення довели провинність заарештованих. 7 листопада начальник Особливого відділу повідомив начальника гетьманського Штабу, що „в найближчому часі має намір видаватися нова газета „Трибуна”, в якій будуть приймати участь міністр праці Славинський під псевдонімом Стависький, міністри Стебницький під псевдонімом Смутке і Лотоцький під псевдонімом Білоус”. Осібний відділ був також проінформований й про „антиурядову діяльність” Січових стрільців та вояків Запорозької дивізії (рапорт ад'ютанта Штабу гетьмана від 2 серпня 1918 р.) [27, арк. 1, 2-6]. Отже, Осібний відділ Штабу гетьмана провадив тотальне стеження й аналіз діяльності не лише усілякого роду та спрямувань партій і організацій, а й державних службовців вищого урядового та військового рангу і іноземних агентів.

Таким чином, можна зробити висновок, що Штаб гетьмана відігравав одну з ключових ролей в державотворчій роботі за часів гетьманування П. Скоропадського і являв свого роду службу безпеки, розвідки, контррозвідки та охорони голови держави водночас. Цілком вірогідно, що через такі широкі (особливо силові) повноваження Гетьманської квартири взагалі і Штабу гетьмана зокрема, П. Скоропадський намагався створити власний уряд і, за сумісництвом, силову структуру, які (в тіснішому полі найближчих і довірених йому особисто осіб) надав би гетьманові можливості діяти більш самостійно в управлінні державою, уникаючи тотального контролю окупаційної німецької влади та політичних галасів своїх противників. Втім, сили Штабу гетьмана не могли замінити армії, а відтак, передбачаючи антигетьманський заколот, об'єктивно не могли протистояти переважаючим силам Директорії в листопаді-грудні 1918 р.

**І ІГОР КІСТЯКОВСЬКИЙ -
І ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАР І МІНІСТР
І ВНУТРІШНІХ СПРАВ
І УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
І (НАРИСИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ)**

Відомий в російських та українських дореволюційних колах адвокат, московський присяжний повірений і громадський, а з проголошенням 29 квітня 1918 р. Української Держави у формі Гетьманату ще й державний діяч, Ігор Олександрович Кістяковський (1876-1940) по праву вважається однією з найосвіченіших особистостей свого часу. На превеликий, жаль в сучасній історіографії життя та діяльність І.О.Кістяковського, який, за словами колишнього Гетьмана, „керував країною в, так би мовити, міжцарстві”, є абсолютно недослідженою. Сподіватимемось — поки-що; позаяк без аналізу позиції, ролі та дій цієї людини у перебігу національного державотворення 1918 р. неможливо скласти повносяжного уявлення про політичні процеси та

державне будівництво в Україні в період існування Гетьманату П.Скоропадського від 29 квітня по 14 грудня 1918 року.

Становище Ігоря Олександровича у гетьманській владній вертикалі 1918 р. важко переоцінити. Ім'я І.Кістяковського, державного секретаря і міністра внутрішніх справ Української Держави, свого часу не сходило як зі шпальтів газет, так і з вуст знаних політиків і пересічних громадян. Як згадував один з тогочасних громадсько-політичних діячів, „Ігор Кістяковський і під час, і після гетьмана був у нас притчею во язицех. Його звинувачували у всеможливих пороках й називали „злим генієм” Скоропадського”². Він відігравав провідну роль в Раді Міністрів країни і мав неабиякі важелі впливу на Гетьмана, а Павло Скоропадський називав його своїм „злим духом”.

Народився І.О.Кістяковський 1876 р. у Києві в сім'ї відомого українського вченого і громадського діяча, професора Київського університету Олександра Федоровича Кістяковського (1829-1884) та сестри відомого українського діяча П.П.Чубинського. У дитячі та юнацькі роки ріс під впливами таких славетних українських діячів, як В.Антонович (що також доводився йому родичем), В.Науменко, П.Житецький та ін. Закінчив юридичний факультет Київського університету з золотою медаллю за роботу з історії римського права. По закінченні університету виїхав до Німеччини і провів там три роки, вивчаючи у різних німецьких університетах цивільне та римське право.

Після повернення до Росії став доцентом Київського університету по кафедрі римського права. В 1903 р. виїхав з Києва до Москви, де зайнявся адвокатурою, став присяжним повіреним. Одночасно, як приват-доцент, викладав в місцевому університеті цивільний кодекс. Залишив університет у 1910 р. на знак протесту проти втручання в університетське самоврядування з боку міністра освіти Кассо; разом з тим продовжував читати лекції в Московському комерційному інституті.

В ролі адвоката придбав собі широку популярність у Москві. Мешкаючи у Москві, жваво цікавився українським національним рухом і матеріально підтримував видання „Украинской Жизни”. Як зазначає Д.Дорошенко, „на його світогляд багато вплинули свого часу писання Драгоманова, з яким знайомив його старший брат, відомий український вчений і завзятий драгомановець Богдан Ол. Кістяков-ський”. Сам І.Кістяковський часто любляв розповідати, що його предки брали участь у битві під Полтавою, після якої залишився в живих лише один Кістяков-ський, від якого і пішов його рід. Цілком очевидно, що Ігор Олександрович до революції був далекий від великої політики, як і від українського революційного руху, хоча й брав участь у національному культурно-просвітньому житті. Він був яскравим представником так званої національної „буржуазної” (консервативної) інтелігенції з гострою антипатією до соціалістичних ідей, плодом російського імперського організму та української духовної культури і генетичної природи. Саме тому, коли в квітні 1918 р. після попередніх спроб створити уряд Української Держави М.Устимовичем та М.Василенком, 10 травня 1918 р. остаточний склад Ради Міністрів було сформовано Ф.Лизогубом, Ігор Кістяковський увійшов до його складу. В Кабінеті Ф.Лизогуба він належав до групи міністрів, яка зорганізовувалася приватно для підтримки і твердого проведення національного курсу (Б.Бутенко, Д.Дорошенко, І.Кістяковський, Ю.Любинський і О.Рогоза). Щодо його української позиції, Д.Донцов свідчив у щоденнику, що якимось І.Кістяковський

зауважив щодо єдино можливої альтернативної розв'язки українсько-московського протистояння: „або українець буде чистити чоботи москалеві, або москаль українцеві”. Сам він, зазначав при цьому Д.Донцов, волів чистити чоботи москалеві. Проте не слід досить серйозно сприймати кілкі коментарі Д.Донцова, позаяк відомо, що останній у 1918 р., працюючи директором Українського телеграфного агенства (УТА), був підлеглим І.Кістяковського, а їхні особисті та професійні взаємини були, м'яко кажучи, антипатійними та вкрай загостреними.

В уряді Ф.Лизогуба І.Кістяковський спочатку, в травні 1918 р., отримав портфель державного секретаря. Державний секретаріат вів технічну частину протоколювань засідань Ради Міністрів, редагував і, згодом, публікував її рішення; був інституцією, що мала редагувати й публікувати закони, різного роду доклади, проекти, статuti, офіційні записки тощо; крім того працівники цього відомства, добре обізнані на українській мові, дбали про її чистоту і неодноразово виступали (в тому числі й офіційно) як оборонці її державного статусу. В цьому контексті важливого значення набуло питання преси. На перших порах існування Гетьманату вирішення питань, пов'язаних з пресою, було зосереджено в Міністерстві внутрішніх справ під опікуванням товариша міністра О.Вишневецького та директора Прес-бюро Д.Донцова. Врешті, питання це переросло в проблему, яку навіть у Раді Міністрів не могли спрямувати у плідне русло. При цьому, однак, новий державний секретар І.Кістяковський, що не мав жодного відношення до цієї справи, як згадував Гетьман, „судячи з його заяв, питання преси розумів і надавав йому великого значення”⁹. Він (І.Кістяковський) постійно цікавився проблемами преси, вказував шлях їх налагодження і, головне, мав струнку систему, яка подобалася П.Скоропадському. Саме тому Гетьман й вирішив передати питання преси у відання державного секретаря.

„Кістяковський р'яно взявся за справу. Було між іншим вирішено, — згадував П.Скоропадський, — крім правильної постановки з кожноденною пресою, створити ще осібне українське видавництво, де б друкувалася лише одна гарна українська література для народу. Були в Кістяковського засідання з цілою низкою осіб. Всі наполягали на придбанні дуже великого будинку, котрий явився би палацом преси. Замашки були дуже широкі. Інформацію мало було бути вірно поставлено, крім преси, тут мав бути зосереджений весь відділ пропаганди, і кінематограф, і плакати тощо. Почалося з того, що дім купили й звільнили його. Потім не було ротацийних машин. Нарешті й це дістали...”

А далі І.Кістяковського було призначено міністром внутрішніх справ, і до успішного вирішення проблеми не дійшло.

Співробітники Державного секретаріату (за винятком його голови) покидали засідання уряду лише при обговоренні ним таємних питань. І.Кістяковському довелося налагоджувати роботу і фактично створювати Державний секретаріат (до нього держсекретарем короткий час був М.Гижицький). В результаті Державний секретаріат при Раді Міністрів Української Держави набув завершеного структурного вигляду у складі департаментів: законодавчих справ Державної канцелярії (директор М.Володковський), загальних справ Державної канцелярії (С.Гаєвський), державної друкарні (Г.Ювенко), редакції „Державного Вістника” (редактор І.Ющишин), Термінологічної комісії (проф. А.Кримський) та секретаря Ради

Міністрів В.Дитятини. На посаді державного секретаря Ігор Олександрович працював до початку липня 1918 р., коли йому було запропоновано посісти крісло міністра внутрішніх справ.

Одночасно з травня 1918 р., з часу початку мирних переговорів між Українською Державою та РРФСР, І.Кістяковський (до 10 серпня 1918 р.) — заступник голови української мирової делегації. Разом з головою делегації С.Шелухіним підписав прелімінарний мир і 12 червня 1918 р. текст договору про припинення ворожих дій та відновлення залізничної комунікації. При делегації діяло 8 комісій: політична, військово-морська, фінансова, комунікаційна, культурна, економічна і юридично-редакційна, а у певних моментах також і культурна комісія Міністерства сповідань.

3 серпня 1918 р., вже будучи міністром, він — сенатор Загального зібрання Державного Сенату Української Держави.

На початку липня 1918 р. Ігоря Кістяковського, що справляв враження дуже вольової людини, хоч і з деяким цинізмом, а головне, що прагла безперестанку працювати, було призначено міністром внутрішніх справ Української Держави. Новому міністрові довелося займатися низкою складних і суперечливих питань, які само собою є нелегкими у розв'язанні на державному рівні, а тим паче у тих пореволюційних умовах державної розбудови України. Адміністративно-територіальний устрій Української Держави складався з губерній на чолі з губерніяльними старостами. Переважна більшість губерніяльних і повітових старост були місцевими земельними власниками, найчастіше земськими діячами, суддями, частина з них — військовими, але також людьми місцевого походження; лише надто мала частка приходилася на адміністраторів старого царського режиму (власне, кілька осіб). Проте деякі губерніяльні старости, призначені на початку Гетьманату, були доволі одіозними фігурами для свідомого українського громадянства. Такими, наприклад, стали київський губерніяльний староста І.Чарторижський (колишній губернатор окупованої російським військом Тернопільщини) чи, скажімо, губерніяльний староста Харківщини П.Заліський (прибічник визнання в Україні російської мови державною).

З приходом на посаду міністра внутрішніх справ І.Кістяковського ці особи були одразу ж звільнені з зазначених посад і замінені іншими людьми (П.Заліського було звільнено 2 липня, а І.Чарторижського — 30 серпня 1918 р.). Невдовзі таку „чистку” було проведено й серед повітових старост. Проте у цій, здавалося б, розпорядчій справі виявились чималі складнощі. Їх наочно можна простежити на прикладі заміни губерніяльного старости Київщини. Коли було скинуто з посади І.Чарторижського І.Кістяковським було запропоновано посісти її членам українських національно-соціалістичних партій, але на цю пропозицію не відгукнувся ніхто, навіть колишні губерніяльні комісари Центральної Ради. Так само як відмовилися соціалісти вступити й до міністерства (в тому числі на посади членів ради міністра внутрішніх справ, від яких залежали призначення на адміністративні посади на місцях). Довелося призначати людей не з огляду на відношення до української національної справи, а з огляду на фахові здібності окремих кандидатів. У МВС почалися й чітко означені українізаційні процеси. Опозиція ж захлиналася від критиканства. Соціалістів, як писав один із провідних діячів Центральної Ради та громадсько-політичний діяч, „коли нас

стали українізовувати Скоропадський та Ігор Кістяковський, то це суто ображало і коробило...”.

Досить широку характеристику І.Кістяковського як людини, міністра внутрішніх справ і його адміністративним зусиллям надав в еміграції колишній товариш державного секретаря Української Держави М.Могілянський. Він, зокрема, так згадував ситуацію літа 1918 р.:

„Міністром внутрішніх справ був вже не безвольний Ф.А.Лизогуб, І.О.Кістяковський, найбільш яскрава фігура в усьому міністерстві гетьмана, розумна, талановита й надзвичайної працездатності людина. Він з сил вибивався, намагаючись зміцнити владу, що частково, особливо в провінції, йому й вдавалося, але об'єднати кабінет [міністрів — П.Г.-Н.] на єдино рятівній в той момент політиці твердої влади було неможливо, і такі впливові міністри, як, наприклад М.П.Василенко, діловий С.М.Гутник, симпатичний та гуманний В.В.Зінківський, йшли означено проти Кістяковського, захоплюючи за собою рівно половину Ради міністрів. Повторювалася трагедія влади Тимчасового уряду в Петрограді, і незважаючи на попереджувальний, яскравий досвід історії, люди вперто трималися шляху політичної маніловщини та незворушливого прекраснодушся. Проте досить зрозуміло, що за умов, що склалися, робота міністерства не була й не могла бути продуктивною.

В самому початкові своєї діяльності на бойовому посту міністра внутрішніх справ Кістяковський всі свої зусилля вживав на притягнення до практичної, спільнучої діяльності місцевих національних українських діячів. Але, на жаль, на цьому шляху він зазнав майже повну невдачу, позаяк все це були в переважній більшості своїй люди, що звикли до необгрунтованої опозиції, і вони, за досить рідкими винятками, виявилися нездатними до простої, ділової роботи. ...Особливо важко було налагодити апарат місцевої влади: з фатальною неунікливою доводилося повертати до влади і вербувати для кадрів нової влади людей досвіду старого часу, забуваючи, що змінилася не лише обстановка, в якій доводилося працювати, але й, найголовніше, побутовська психіка”.

Міністрові довелося зіткнутися й з низкою інших проблем. Крім звичайного злодійства та спекуляції, слід було вгамувати карні еспедиції землевласників, які здійснювалися за допомогою німецьких й австрійських військ ще з періоду правління Центральної Ради, і підбурювані радикалами-соціалістами та більшовицькими агентами локальні страйки та збройні виступи селян; ліквідувати терористичні організації більшовиків і есерів та, водночас, приборкати антидержавні й антиукраїнські білогвардійські організації тощо. Крім того, боротьба з терором стала чи не головною біллю міністра (вибухи на збройних сховища в Києві на Звіринцеві й Подолі, в Святошині, в Одесі, добре керовані організації саботажників, замах на фельдмаршала Айнгорна, невдалі спроби вбивства Гетьмана П.Скоропадського і здійснення державного перевороту тощо), як і шпигунські мережі „білих”, „червоних”, „антантів” та й навіть „союзницьких” Німеччини та Австро-Угорщини.

В ці буремні часи становлення нової державності Міністерство внутрішніх справ логічно було на чолі адміністрації країни, а І.Кістяковський, як міністр внутрішніх справ, став чи не центровою фігурою в уряді й набув найбільшого впливу. На думку багатьох сучасників, в тому числі й його політичних супротивників, „він був найтолковішим і активним членом гетьманських кабінетів”, „безсумнівно розумною людиною”. У рамках міністерства, за таких

умов, через відповідні відомства було сконцентровано контроль не лише за правопорядком в країні, але й над управлінням пошт і телеграфів, біженецьким департаментом, Українським Телеграфним Агенством й Державним Бюро Преси (які згодом будуть об'єднані в єдину установу на чолі з Д. Донцовим), міською й повітовою міліцією, яка влітку 1918 р. буде реорганізована в широку поліційно-контррозвідувальну структуру — Державну Варту (статут затверджено 9 серпня 1918 р.), для служби і оборони від диверсій на залізницях створено окремий корпус залізничної Варти.

Свою посадову і громадянську позицію щодо процесу державної розбудови в Україні І.Кістяковський висвітлив 19 вересня 1918 р. у промові, виголошеній на з'їзді губерніяльних старост та їхніх помічників у Києві. Міністр виступив з твердою впевненістю в життєдайнійсьть української ідеї і закликав підтримати існуючу владу:

„Україна вступила на широкий шлях свого державного самостійного існування. Зріст та розквіт України можливі тільки на твердих національних підставах. Могутній рух селян-хліборобів, перейнятий здоровими ідеями державності, підняв історичний прапор української самостійності — Гетьманство. Під цим прапором йде глибокий національний рух, і наше завдання — підтримати його всіма засобами й всіма силами. Культурна, просвітня та взагалі національна праця як в центрі, так і на місцях в напрямку відновлення української державності повинна зустрічати повну нашу піддержку і допомогу. До цієї праці конче треба притягати усі українські національні елементи, що бажають щиро і чесно працювати над утворенням Гетьманської України”.

Разом з тим І.Кістяковський висловив гостру критику деструктивних антидержавних елементів соціалістичної забарвленості, що прикриваючись демагогічними гаслами, провадять руйнівну діяльність в країні. Ним було встановлено принципову різницю між „еволюційним” та „революційним” соціалізмом і їхньої ролі у державній розбудові. з цього приводу, Ігор Олександрович, зокрема, зазначав:

„Міністерство внутрішніх справ не виконало б свого національного завдання, коли б не звернуло серйозної уваги на ті злочинні елементи, котрі борються з нашою державністю. Представники крайніх лівих партій на підставі інтернаціоналізму провадять найінтенсивнішу працю, прямуючи нахабно обдурити нарід гаслом загальної класової боротьби. Практичною ідеологією цих елементів являються гасла революції й захоплення влади. Особи, котрі захоплювали владу при допомозі різного роду „совітів” і комітетів, що грабували та нищили мирну людність, не покинули ідеї грабунку та насильства. З цими ворогами суспільності Міністерство внутрішніх справ повинно провадити енергійну боротьбу, і до цієї боротьби я вас закликаю.

На великий жаль мушу сконстатувати, що й поміж українцями існують течії, котрі революційне захоплення влади і принцип соціального інтернаціоналізму ставлять на перше місце. На них треба дивитись, як на псевдонаціоналістів. Тут націоналізм тільки оборонча барва, котра не повинна вводити в блуд Міністерство внутрішніх справ. Протинаціональні та протидержавні елементи дістаються й до наших здорових інституцій держави, як професійних спілок, кооперативів, культурних і просвітніх товариств і т.д. Не може бути жадного сумніву, що без професійних спілок не може бути здорового робітничого руху, без кооперативів немислима організація нашого

господарського життя — одначе, власне, в ім'я перш за все збереження й захисту цих державних інституцій, Міністерство внутрішніх справ повинно прикласти всіх зусиль для того, щоб ці інституції не були заслоною, за котрою ховаються люди, що мають зовсім інші цілі.

Теж саме треба сказати щодо окремих політичних партій. Українська Держава може йти по шляху свого національного розвитку тільки при умові широкої політичної толерантності. Окремим політичним партіям треба дати цілковиту волю боронити свої ідеї і погляди. В цьому питанні не може бути винятку й для партій соціалістичних, котрі стоять на підвалинах еволюційного розвитку соціалізму. Але революційний соціалізм — явище протидержавне, і приклад російської революції показав все безглуздя революційного соціалізму. Оскільки безглуздя не має права претендувати на соціальне будівництво, настільки Держава повинна боротись з революційним соціалізмом. Перед Міністерством внутрішніх справ стоїть тяжке завдання впорядкування місцевого життя. Поза державною роботою місцевих людей, поза працею земських і міських самоврядувань місцеве життя неможливе, одначе досвід революції показав, що місцеве самоврядування, збудоване на протидержавнім виробничім законі, знижило місцеве господарство та повернуло здорове господарче життя земств і міст в боротьбу політичних програм”.

Ігор Кістяковський був прихильником жорстких дій щодо соціалістів та більшовиків. Над політичною пресою було встановлено цензуру. Репресій зазнали організації, що вели неприховану агітацію за повалення Української Держави, як наприклад, „Бунд” чи „Союз професійних спілок” у Києві. З приводу вибуху страйку друкарів, який був спровокований соціалістами, міністр мав намір (26 червня 1918 р.) садити страйкарів на півроку до в'язниці. За наказом І.Кістяковського 27 червня 1918 р. було заарештовано М.Порша, 28-го — В.Винниченка (але вже наступного дня через тиск німців звільнено з особистого наказу Гетьмана). 27 липня 1918 р. арештували С.Петлюру та інших крайніх лівих соціалістів, 17 серпня 1918 р. — одного з ліворадикальних провідників „Вільного козацтва” М.Ковенка та багатьох інших. Згодом, вже в еміграції, Гетьман згадував, що його міністр вважав за можливе припинити весь радикальний антиурядовий рух та настрої, які іноді й мали глибоке підґрунтя, лише арештами всіх опозиційних діячів, які хоча б трохи дозволяють собі вдаватися до неконституційних дій. Арешти продовжувалися й протягом подальших місяців. Втім, багатьох націонал-більшовиків і ультралівих соціалістів дуже скоро влада змушена була звільнити на вимогу німців. Так, зокрема, німецьке командування змусило П.Скоропадського видати розпорядження про звільнення з Лук'янівської в'язниці С.Петлюри, загрожуючи, що в іншому разі звільнять його силою. Рада Міністрів неодноразово протестувала проти такої позиції окупаційної влади щодо антидержавних елементів, а сам І.Кістяковський на початку жовтня 1918 р. доповідав урядовцям, що німці не дають йому арештовувати „відомих своєю злочинною діяльністю небезпечних більшовиків” та радикальних соціалістів і вимагають звільнення інших. Міністр внутрішніх справ заявив, що за таких обставин він складає з себе відповідальність за безпеку та спокій Києва.

Тим часом, революційна преса одразу ж підняла галас про арешти людей за приналежність до українства. З цього приводу І.Кістяковський одразу ж видав обіжник, в якому зазначалося: „В Міністерству Внутрішніх Справ надходять

скарги, буцімто чиняться арешти осіб за приналежність до українства. Скаргам не вірю. Одначе ще раз підкреслюю дані під час з'їзду вказівки про необхідність найобережнішого відношення до наших національних організацій і до наших громадських діячів. Необережні арешти національних діячів недопустимі". в інтерв'ю газеті „Відродження” 3 вересня 1918 р. міністр І.Кістяковський заперечив реакційність політики уряду і зауважив, що заарештовувалися особи не за партійною приналежністю, а за антидержавну та терористичну діяльність і зазначив:

„Причиною переслідування окремих революційних соціалістів є те, що по зробленим спостереженням виявлено запис в помірковані соціалістичні партії таких осіб, котрі весь час знаходилися на крайньому лівому крилі і тепер через щось несподівано поправили. Спостерігалось таке явище: при арешті означеної особи, про котру мались більш ніж достатні відомості про її активну революційну діяльність, вияснялось, що ця особа належить до партії меншовиків, бундовців, або просто являється учасником якого-небудь професійного союзу і представляє відповідні офіційні докази. Утворюється така картина: досить тепер бувшому большевикові, який продовжує свою шкідливу роботу, перейти до меншовиків, щоб партія брала його під своє покровительство і його арешт розглядала як боротьбу проти поміркованих соціалістичних партій... Державна влада не може стати на ту точку погляду, щоб формальна нинішня належність до поміркованих партій давала б повну безкарність і можливість покривати таким чином свої колишні проступки. Маються факти, що особи, винні в масових убивствах, були під захистом поміркованих соціалістичних партій, котрі доказували повну лояльність цих осіб...”.

Арештам були піддані не лише ультраліві соціалісти, але й радикальні праві діячі. У червні-липні 1918 р. було затримано низку апологетів „білого” руху. 7 липня 1918 р. влада розігнала монархічну маніфестацію в Києві. На Софійський майдан було стягнуто гетьманську державну варту і німецький відділ. Велику чисельність російських білих офіцерів заарештували й під військовим ескортом припроваджено до в'язниць. Одним з перших розпорядчих актів І.Кістяківського, як нового міністра внутрішніх справ, було офіційне оголошення від 31 липня 1918 р. про заборону в Українській Державі агітувати за єдину неделіму Росію. Майже через місяць, 29 серпня 1918 р., ним та директором канцелярії МВС Брашевським було видано Циркуляр Міністерства внутрішніх справ губерніяльним старостам і міським отаманам України, в якому І.Кістяковським вказувалося:

„До Міністерства Внутрішніх Справ поступають донесення, що в ресторанах улаштовуються систематичні демонстрації, котрі мають напрямок проти державного строю України.

По замові відвідувачів находячіся в ресторанах оркестри грають монархічні російські пісні, як на приклад, „Слався ти Славйон", при тім присутні вислуховуючи навстоячки оддають честь і випроваджують іноді скінчення відповідними менту вигуками.

Наказую:

Учасників подібних демонстрацій затримувати і відправляти в Росію, щоб вони там з честю могли на ділі, а не в ресторанах, гульбищах виявляти свою преданість дорогим для них політичним ідеям.

Господарів ресторанів і орудувачів притягати до відповідальності за участь в демонстраціях проти держави”.

Сучасники тих часів згадували, що „не будучи реакціонером, І.О.Кістяковський швидко створив собі репутацію крайнього реакціонера, чим настановив проти себе як російські ліберальні елементи, так і українських націоналістів”. Багато в чому цьому сприяли, власне не стільки безпосередньо справи, скільки часті різкі вислови з різних приводів гетьманського міністра. Так, наприклад, якимсь після його промови в Одесі на запитання когось з присутніх „Що ж це, — повернення до часів Плеве?” Ігор Олександрович необачно відповів: „Переді мною і Плеве, і Сіп'ягін скоро опиняться хлопцями”. Д.Донцов з цього приводу зауважував, що І.Кістяковський уявляв себе „українським Стамбулінім”. Вочевидь, саме такі необачні вислови міністра мав на увазі й колишній Гетьман П.Скоропадський, коли, згадуючи про І.Кістяковського та обох підлеглих йому начальників поліції „були поганими політиками й не розбиралися у ній, особливо в українських питаннях”. Втім, а чи повинні державні посадовці такого специфічного спрямування взагалі займатися політикою і якою мірою? Ось, власне, з цього приводу думка Гетьмана: „Однією рукою виявляти тверду владу, не зупиняючися перед найсуворішими мірами, але іншою рукою давати. На обов'язки міністра внутрішніх справ саме й полягає вести внутрішню політику, що полягає в тому, щоб, вияснивши вказане, підвести шляхом проєктованих ним суспільних реформ до того, що суспільство буде задоволене в своїх розумних вимогах”. І.Кістяковський в цьому плані цілковито не піддався на поступки.

Окрім жорсткої позиції щодо внутрішніх антидержавних сил, міністр внутрішніх справ, незважаючи на тиск німців, застосовував прямо і неприховано відповідні дії й щодо зовнішніх дезорганізаторів стабільності в Україні. Осередком антиукраїнізму зовнішнього була в Києві більшовицька мирова делегація на чолі з Г.Х.Раковським. У жовтні 1918 р. з наказу І.Кістяковського були заарештовані члени двох викритих крупних більшовицьких організацій в Києві та Одесі. Допит затриманих, труси та обшуки в цих організаціях і навіть у самих делегатів, виявили тісний зв'язок між більшовицькою мирною делегацією Г.Раковського, українськими соціалістичними діячами та радикальними терористичними організаціями, а також посередництво між ними представників німецької влади³⁴. У розпорядженні Міністерства внутрішніх справ були неспростовні докази того, що члени більшовицької делегації ведуть посилену більшовицько-революційну агітацію в Україні, не шкодують мільйонів рублів на організацію залізничних страйків та на організацію збройного повстання тощо, але німці всіляко заважали приборканню цих дій та усіляко прикривали ленінських агентів. Тим не менш, І.Кістяковський без вагань арештував більшовиків Єгорова, Дибенко та інших, наказав здійснити трус в приміщенні мирової делегації РРФСР та більшовицького консульства. Під час обшуків і там було знайдено докази підривної діяльності більшовицьких делегатів, їхні таємні антидержавні зносини з українськими соціалістами та представниками німецького штабу. Віддав наказ арештувати більшовиків Г.Раковського та Д.Мануїльського після зриву делегації РСФРР мирових переговорів з Україною.

Наслідком була вкрай різка вимога заступника німецького посла барона Мумма, радника Тіля, негайного звільнення арештованих, повернення вилучених при обшукі документів і відставки І.Кістяковського. Це призвело до урядової кризи, коли 19 жовтня 1918 р. 9 міністрів (Василенко, Ржепецький, Романов, Колокольцов, Гутник та ін.), вступившись за міністра внутрішніх справ, демонстративно подали у відставку. Вони ж закликали Гетьмана змінити зовнішньополітичний курс держави, переорієнтувавши його на Антанту і „білу” Росію. Проти цієї заяви висловилася лише меншість з шістьох міністрів, серед яких був також й Кістяковський, а саме: Лизогуб, Кістяковський, Бутенко, Рогоза, Любинський і Дорошенко³⁷. Попри все, змінилися й зовнішньополітичні обставини, і Гетьман змушений був ввести соціалістів до складу уряду Ф.Лизогуба і вивести з нього І.Кістяковського.

Тим не менш, і при зміні голови уряду (Ф.Лизогуба змінив С.Гербель) й формуванні нового складу Ради Міністрів із виходом 14 листопада 1918 р. так званої гетьманської „Грамоти про федерацію”, Ігор Олександрович знов отримав посаду міністра внутрішніх справ.

листопада 1918 р. Департаментом Державної Варти МВС було оголошено прикмети Г.Раковського, який „виїхав з Києва у Великоросію, має намір поїхати до Відня через Україну”. В цьому розпорядженні наказувалося: „Вживайте невідкладних заходів щодо недопущення проїзду і безумовного затримання його”. Наступного дня в Києві із застосуванням зброї було розігнано пробільшовицьку маніфестацію робітників і студентів, що вийшли на вулиці з протидержавними гаслами та червоними прапорами.

Незважаю на те, що аж „до останньої фази гетьманщини він проводив українську національну політику”, недоброзичлики та вороги звинуватили І.Кістяковського в тому, що це „не завадило йому вступити 15 листопада 1918 року в новий кабінет, гаслом якого було відновлення єдиної й неподільної Росії...”. Звідси — й закиди у безпринципності, а дехто з тогочасних політиків (Д.Донцов) навіть ставили йому у провину випуск П.Скоропадським „федеративної” грамоти.

Як би там не було, але Ігор Олександрович до останнього дня залишався на державній службі. В його міністерстві було вироблено чимало законодавчих актів Української Держави (зокрема, закони про українське підданство, про обітницю тощо). Саме в надрах його відомства в цей короткий час (листопад-грудень 1918 р.) особливою комісією при міністерстві було розроблено правила виборів до Державного Союму України (23 листопада на видатки цієї комісії урядом було виділено 20 тис. крб.). Згідно з цими правилами вся Україна поділялася на 251 виборчу округу, з яких 219 мали бути сільськими і 32 міськими. Кожна округа делегувала по одному депутату; Київ представляв 7 депутатів, Одеса — 6, Харків — 4, Катеринослав — 3, а кілька значних повітових міст виокремлювалися в самостійні виборчі округи.

Не обійшлося й без помилок. Однією з них було допущення появи гетьманської „грамоти про федерацію”, хоч і з неіснуючого „білою” Росією. Як свідчить колишній гетьманський міністр закордонних справ Д.Дорошенко, саме І.Кістяковський з головою Ради Міністрів С.Гербелем, із вибухом протигетьманського заклоту Директорії, довгий час вмовляли П.Скоропадського призначити головним командантом усіх збройних сил Української Держави генерала графа Ф.Келлера. Гетьман вагався між

реакційними переконаннями генерала і його особистою хоробрістю та популярністю серед офіцерства, але все ж 18 листопада 1918 р. поступився на переконання урядовців. Проте Ф.Келлер одразу ж взявся перебирати всю повноту влади й щодо політичного боку і невдовзі був замішаний у спробі очолити білогвардійський державний переворот проти Гетьмана й 27 листопада 1918 р. зміщений з посади П.Скоропадським. Надзвичайними повноваженнями ген. Ф.Келлер розміщував багатьох призначених І.Кістяковським посадовців-гетьманців і міністрів внутрішніх справ разом з новим командувачем гетьманських військ генералом князем О.Долгоруким вже не вдалося налагодити справу в українському напрямі.

3 грудня 1918 р. повстання, зумовлене збройним заколотом Січових Стрільців на чолі з Директорією, повалило владу П.Скоропадського. Українська Держава у формі Гетьманату припинила своє існування. Згодом Гетьман двояко відгукувався про свого колишнього міністра, ставлячи йому у провину, передусім, відсутність політичної гнучкості у роботі. Цінуючи все зроблене І.Кістяковським в процесі національного державотворення, для налагодження нормального життя в країні, П.Скоропадський зазначав:

„Та все ж своїми діями, своєю прямолінійністю в сенсі поліційного наведення порядку, Кістяковський приніс багато шкоди, в той час як якби він виконав свої обіцянки, тобто, створивши поліцію, одночасно вмовив би партії вести широку пропаганду наших ідей в своєму середовищі, залучаючи їх до роботи, він би пом'ягчив той настрій невдоволення, котрий, завдяки роботі людей зі вразливим самолюбством, все згущався в країні”.

Але чи можливо було в ті буремні часи домогтися порозуміння між радикальними соціалістами-революціонерами, наприклад, і „буржуазною” владою, яку вони прагли повалити; або між українськими „націоналістичними” колами та російськими „єдино-неделімцями”, які й чути нічого не хотіли про будь-яку Україну? Врешті, Гетьман все ж розумів, що вимагав від свого міністра нездійсненого (за тих умов), адже одразу за критикою написав у спогадах:

„Слід також сказати, що для міністра [Кістяковського] завдання було надзвичайно важким, і розраховувати, щоби країна могла заспокоїтися, коли поряд у Великоросії вирує крайній більшовизм, в нас на Україні, народонаселення якої пов'язане тисячами й тисячами ниток, прямо-таки було неможливо”.

Ігору Олександровичу вдалося емігрувати. На вигнанні він був поодаль політичної діяльності, підтримував зв'язки з поміркованою частиною як російської, так і консервативної української еміграції. На чужині, у 1940 р., І.О.Кістяковського й застала смерть.

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА УРЯДОВА
ДІЯЛЬНІСТЬ
Миколи ПРОКОПОВИЧА ВАСИЛЕНКА
(1917-1918 рр.)**

На зламі зими і весни 1917 р. в Петрограді вибухнула і перемогла Лютнева революція. Цар Микола II зрікся престолу, а до влади прийшов Тимчасовий уряд, сформований Державною думою.

У Києві, як і в інших провінційних містах, про ці доленосні події дізналися з кількаденною затримкою, проте виявам відвертих радощів не

було меж. Нікому не вдалося передбачити початок революції, ніхто не міг знати її фатальних наслідків через рік-другий. Всі потонули у вирі революційного піднесення. З ентузіазмом зустрів революцію і Микола Прокопович Василенко. Він був давнім і послідовним опонентом самодержавства, ще в студентські роки прилучився до революційного руху, один час був під впливом народницьких ідей, а після революції 1905-1907 рр. вступив до партії народної свободи, ширше званої як партія кадетів. В 1916 р. був обраний членом її Центрального комітету. Кадети були партією ліволіберальної ідеології, партією, яка виступила за радикальне реформування імперської суспільно-політичної системи. В IV Державній думі під час Першої світової війни кадетам вдалося створити так званий міжпартійний „Прогресивний блок”, який кинув виклик царському уряду, жорстоко його критикував і вимагав створення уряду народної довіри, відповідального перед Державною думою. Таким став Тимчасовий уряд, ключові посади в якому заповнили представники партії кадетів: П.Мілюков, А.Шингарьов, М.Некрасов, О.Мануйлов, Ф.Родичев.

6 березня 1917 р. Тимчасовий уряд звернувся до громадян Росії з своєю першою відозвою, яка була побудована на кадетських політичних гаслах та принципах: переможного завершення війни, дотримання обов'язків перед союзниками, якомога швидшого скликання Всеросійських Установчих зборів, запровадження громадських свобод і т.ін. Цікаво, що того ж 6 березня М.Василенко помістив у „Киевской мысли” статтю, в якій висловив своє ставлення до старої та нової влади. Його думки практично резонували з урядовою декларацією. Очевидно, це було не випадково, Василенко був добре ознайомлений зі станом справ у партії та її ідеологією, яку без сумніву поділяв. Як член ЦК партії кадетів він був одразу ж задіяний до активної урядової роботи. Наприкінці першої декади березня його викликав до Петрограду новий міністр освіти, однопартієць О. Мануйлов і запропонував очолити Київську шкільну округу, тобто взяти на себе керівництво освітніми справами у п'яти губерніях: Київській, Полтавській, Подільській, Волинській та Чернігівській.

М.П.Василенко дав згоду, але одразу ж виклав власне бачення нагальних заходів у освітній справі, насамперед йшлося про необхідність українізації освіти в Україні: зробити українську мову викладання у початковій школі, а також дозволити читати окремі лекції українською мовою в університетах на території України. Вимоги М.Василенка були досить поміркованим, О.Мануйлов не заперечував проти них загалом і навіть доручив Василенкові оперативно підготувати проект відповідної урядової постанови, а Тимчасовий уряд 22 березня видав указ про призначення його попечителем Київської шкільної округи.

Це призначення схвально зустріли й у створеній на початку березня Українській Центральній Раді, з багатьма діячами якої М.П.Василенка пов'язували довгі роки громадської діяльності на українській науково-просвітницькій ниві. Він належав до покоління П.Я.Стебницького, В.П.Науменка, В.Леонтовича, Л.М.Старицької-Черняхівської,

О.Вілінського, Є.Х.Чикаленка, О.І.Лотоцького, був однолітком М.С.Грушевського. Ці діячі київської „старої громади” сформувались в умовах боротьби із заборонами Емського указу 1876 р., протистояння

цензурним та жандармським утискам. Поле їх легальної дії за царських часів було надзвичайно вузьким і не виходило за межі культурно-мовної площини. Саме вони виступили ініціаторами створення Центральної Ради, в першій відозві якої від 9 березня 1917 р. українські вимоги були сформульовані як „право на заведення рідної мови по всіх школах од нижчих до вищих, по судах і всіх урядових інституціях”.

Але за два-три тижні ситуація суттєво змінилася, ініціативу в Центральній Раді перебрало молодше покоління українських діячів, до яких долучився обраний головою УЦР М.Грушевський. Він опублікував 25 березня 1917 р. у „Новій раді” програмову статтю „Велика хвиля”, в якій заявив:

„Нічого більш помилкового не може бути тепер, як витягнути старі українські петиції й подавати їх наново правительству як наші домагання в данім моменті [...] Те, чого ми добивалися п’ять, чотири, три, навіть рік тому, коли б дане було тоді, було б прийняте українським громадянством з щирою подякою і, дійсно, могло б мати своє значення, було б добром для нашого народу, охоронило його від переживання тяжких хвиль останніх літ, улєкшило б йому дальший культурний похід. [...] Але ніяк не може вважатися задоволенням українських потреб, „розв’язанням українського питання” для даного моменту. Се треба з усією рішучістю сказати про останню заяву Тимчасового правительства, про його спочуття до „культурно-національного само означення народностей Росії”. Не про нього тепер річ, і нікого воно тепер не інтересує на Україні. Українського питання вже нема. Є вільний, великий Український народ, який буде свою долю в нових умовах свободи”.

Нові українські вимоги були обґрунтовані тим же М.Грушевським, він їх визнав як здобуття широкої національно-територіальної автономії України та перебудови Росії на федеративну, демократичну республіку. При цьому М.Грушевський розумів національно-територіальну автономію як необхідний і послідовний крок до здобуття суверенності. Отже, Центральна Рада національно-культурні домагання змінила на національно-політичні.

М.П.Василенко поділяв федералістичні погляди, проте його непокоїли революційні імперативи, „захватне право” революції. Схоже на те, що він був людиною з подвійною культурною ідентичністю, яка намагалася поєднати в собі українське і російське культурні начала, єдність і неподільність Росії з автономією України. Сутність своєї непростой позиції він намагався з’ясувати кореспонденту газ. „Киевлянин”, яка займала відверто українофобську позицію. „Насамперед, — рішуче заявив М.Василенко, — я автономіст-федераліст, і вже з цього витікає моє глибоке переконання в захисті ідеї цілісності російської держави і, отже, у відстороненні від всякого роду прагнень в сенсі повного відокремлення від Росії окремих частин. Але облаштування Росії я мислю як федеративну республіку, яка надає окремим областям широке поле для їх самостійного життя”.

Схоже, що Василенко мислить як типовий правовірний кадет, який не заперечує проти федерації, але національно-територіальну автономію відкидає, підміняючи її національно-культурною та місцевим самоврядуванням. Він посилається на М. Драгоманова, який в основу федеративного поділу клав територіальний, обласний принцип, далі застерігає, що національний принцип може призвести до шовінізму і

пануванню однієї нації над іншою. Але несподівано, порушуючи попередню логіку, М.П.Василенко оголошує в інтерв'ю, що стоїть за національний принцип, хоч і відчуває великі труднощі у його застосуванні, тому допускає виділення Новоросії (півдня України) в окрему область.

Відзначимо, що така позиція була характерною для частини української інтелігенції старшого покоління, яка не встигала за ходом розвитку революційних подій і відчувала повний страх перед диференціацією суспільства за національною ознакою, яка почала вимальовуватися вже з весни 1917 р., коли проти Центральної Ради ополчилися не лише російські націоналісти, об'єднані навколо газети „Киевлянин”, але й діячі з київської ради робітничих депутатів, які заявили наприкінці березня, що розженуть багнетами Всеукраїнський національний конгрес, якщо він насмілиться проголосити автономію України.

Саме в цей час і розпочалася праця М.П.Василенка на посаді попечителя. Інститут попечительства був рудиментом старої влади, який міністр освіти О.Мануйлов чомусь вирішив зберегти і поєднати з новою демократичною формою влади і управління.

О.Мануйлова за це жорстко критикували урядові опоненти. М.П.Василенко, щоб уникнути подібної критики, вирішив створити при управлінні учбової округи неформальну тимчасову попечительську раду з дорадчими функціями. До неї були зібрані представники всіх інституцій, установ, громадських об'єднань і організацій, пов'язаних тим чи іншим чином з освітою, від університетських професорів до представників початкових учбових закладів, профспілок і національних освітніх організацій. У цю типову революційну організацію влилося понад п'ятдесят осіб.

Загалом робота попечителя передбачала надзвичайно широке поле діяльності пов'язане як з повсякденним життям нижчих, середніх та вищих шкіл, так і з підготовкою та проведенням реформи старої школи. В Україні найбільш дражливою виявилась проблема українізації школи. Вона вийшла далеко за межі освітньої системи, швидко політизувалась і зрештою переросла в погано приховану „мовну” війну.

З одного боку, російські націоналістичні сили організували протести і кампанії „проти насильницької українізації школи”, з іншого — українці вимагали негайних реальних кроків по українізації освіти. В цій ситуації М.П.Василенко намагався уникати якихось кардинальних рішень та різких змін звичної практики. Свою позицію він пояснював так:

„На мою думку, українські школи слід заснувати в міру того, як визріватимуть потреби, не зачіпаючи вже існуючі російські школи, оскільки російська культура така сильна на Україні і потреба у навчанні так зрозуміла, що в даний час така штучна українізація була би значною мірою культурним насильством. Я наполягаю також на відкритті окремих гімназій, а не українських паралельних відділень у російських гімназіях, що з мого педагогічного погляду може викликати загострення національної ворожнечі. Логіка навчального життя — це річ небезпечна. Українська школа має будуватися заново, а не на руїнах нею ж зруйнованої російської школи”.

Наприкінці квітня 1917 р. попечитель ініціював проведення педагогічної наради для обговорення та з'ясування можливостей переходу

до навчання українською мовою. Коли виявилось, що однасторонності у вирішенні цього питання нема, попечитель вирішив запропонувати висловитись на тему запровадження в школах дисциплін українознавства та викладання українською мовою голів міських дум та земських управ. Звичайно, такий спосіб відкладання проблеми на майбутнє викликав негативну реакцію в стінах Центральної Ради. Коментуючи згаданий епізод на засіданні УЦР, Ф.Крижанівський, один із заступників М.Грушевського, сказав, що „навіть Мануйлов давав більше, ніж тепер дає Василенко”. Засідання УЦР дійшло до висновку, що шкільна політика Василенка не може задовольнити українців.

Подібна логіка революційного часу була далекою і незрозумілою М.П.Василенку. Взаємини з Центральною Радою у нього не склалися. Він був запрошений до її складу 15 березня 1917 р., але судячи з протоколів засідань УЦР, жодного разу не був на них присутній. Після переобрання УЦР на Всеукраїнському національному конгресі його прізвище не фігурувало в списках обраних чи кооптованих, хоча з липня по жовтень 1917 р. київські кадети мали своїх представників у Малій раді.

Відсутність прямого перебування Василенка у Центральній Раді можна частково пояснити і тим, що з 19 серпня 1917 р. він був призначений товаришем (заступником) міністра освіти і змушений був виїхати до Петрограда. Суттєве підвищення на посаді, очевидно, варто розцінювати як своєрідну високу оцінку лояльності, яку дістав М.П.Василенко від нового міністра освіти С.Ольденбурга, теж кадета за партійністю. Осінь 1917 р. М.П.Василенко провів у Петербурзі. До його службових обов'язків входила підготовка міністерського звіту Установчим зборам, реформа освітніх структур, ліквідація шкільних округ, перепідпорядкування шкіл органам місцевого самоврядування. Восени 1917 р. він познайомився і потоваришував з В. Вернадським, який теж на той час працював товаришем (заступником) міністра освіти. Саме В.Вернадський засвідчив, що ідея створення Української Академії Наук першою з'явилась у М.П.Василенка.

Осінь 1917 р. виявила повну безпорадність Тимчасового уряду, його зволікання з проведенням Установчих зборів зіграли на руку більшовикам, які в черговий раз наважились на захоплення влади і досить легко її здобули. Як свідок тих подій М.П.Василенко засвідчив: „Виявилось, що в уряді не було не тільки сил, але й готовності. Легковажність Керенського проявилась повною мірою”.

В середині листопада 1917 р. М.П.Василенко повернувся до Києва, де вже було проголошено Українську Народну Республіку. Здавалося б, здійснилося те, до чого кілька десятиліть прагли українську діячі. Проте М.П.Василенко дистанціювався від діяльності державних органів УНР, з іншого боку аналіз документів Центральної Ради підказує, що його туди і не кликали. Швидше за все, визначальну роль тут відіграв суб'єктивний фактор, погіршення особистих стосунків з М.С.Грушевським, яке відбулося протягом 1917 р. на ґрунті ідеологічних розбіжностей. Треба відзначити, що М.С.Грушевський, знаний історик, незаперечний лідер українського національного руху, поряд з видатними якостями мав і такі, які ускладнювали спілкування з ним. Ці сторони його характеру сучасники називали „дрібно-егоїстичними амбіціями”.

Лише 2 квітня 1918 р. Мала рада обрала М.П.Василенка до складу Генерального суду — найвищої інстанції судової гілки влади УНР. Віднайти сліди діяльності М.П.Василенка у Генеральному суді не вдалося, проте відомо, що вже в цей час командування німецьких окупаційних військ задумало змінити ліводемократичну Центральну Раду правим режимом. Ще 10 березня представник німецького міністерства закордонних справ з Брест-Литовського телеграфував до Берліна з приводу отримання провіанту дослівно таке: „Чи отримаємо хліб від нинішнього уряду, чи від іншого — це байдуже”. Через місяць 13 квітня німецький посол у Києві, інформуючи міністерство закордонних справ про стан справ, відзначив, що, хоч до цього часу він цілком лояльно ставився до українського уряду і його прем'єр-міністра, але тепер змушений буде „спробувати поступово і в обережній формі увійти в контакт з більш правими партіями”.

Вибір німців зупинився на великому землевласнику, нащадку гетьманського роду, генералі П.Скоропадському.

Загальноприйнятим у історіографії є твердження, що лише після перевороту гетьман доручив М. Устимовичу формувати новий український уряд. Той одразу ж звернувся до одного з лідерів партії соціалістів-федералістів А. Ніковського з пропозицією партії взяти кілька ключових міністерських портфелів. Есефи різко відмовились і лише після цього уряд був сформований переважно з представників партії кадетів. М.Устимович відразу після перевороту захворів і надзвичайно складне завдання формування кабінету міністрів Української Держави лягло на М.Василенка, що був одним з перших, хто відгукнувся на пропозицію очолити міністерство освіти, і якого гетьман 30 квітня призначив виконуючим обов'язки голови уряду. Н. Полонська-Василенко, яка в силу своїх родинних зв'язків (пізніше дружина М.Василенка) добре знала ситуацію, описала її так:

„...Скласти кабінет міністрів М. Устимович не зміг. 30-го квітня Гетьман призначив на голову Ради Міністрів М.Василенка. І Гетьман дав Василенкові інструкцію: скласти кабінет не пізніше вечора 1-го травня. Цей кабінет мусив бути „лівий”, а в основу його діяльності мало бути поставлене завдання національного відродження України, без „крайностей”, які викликали б нехоть до українства серед інших національностей. Спроба М. Василенка притягти до праці есефів скінчилась теж невдачею”.

Коментуючи цей епізод, Н. Полонська-Василенко не без пафосу зазначає:

„Цей момент—відмова соціалістичних партій взяти участь у будівництві гетьманської держави — глибоко трагічний: представники українського народу не знайшли в собі в такій мірі патріотизму, національної свідомості й зрозуміння, щоб стати вище від партійних інтересів і об'єднатися в ім'я Української Держави”.

Наскільки правомірними і справедливими є закиди соціалістам-федералістам треба ще розібратися, бо в історії створення гетьманського уряду є чимало замовчуваних моментів, неузгоджених в часі фактів, що дає підстави сумніватися у достовірності появи уряду в тій версії, яка була представлена вище. Звернемо увагу на ті обставини, які породжують ці сумніви. Р. Бжеський, далеко не прихильний до Центральної Ради, в своїх

спогадах так передав враження від гетьманського перевороту, яке створилося у місті:

„Безграмотно складена (як щодо політики, так і щодо граматики) „грамота” Скоропадського, відсутність уряду, якісь чутки про різні списки міністрів та переговори з росіянами-землевласниками, розставлені на вулицях німецькі застави з кулеметами й гарматами, серед українців створили в місті атмосферу непевності... Звичайно, що гетьман спирався на групи, котрі хотіли будувати, як я вже казав, „російську Вандею”.

Спонукальні мотиви, які змусили піти його в уряд, М.П.Василенко виклав у розмові з Д. Дорошенком, десь на 4 чи 5 за переворотом день, коли ситуація вже стабілізувалася і з'явився новий уряд. Д.Дорошенко так відтворив цю розмову:

„В коротких рисах Василенко познайомив мене з ситуацією. Центральна Рада і правительство есерів, казав він, виявили свою нездатність вдержати в руках владу й організувати державу. Прийшли інші люди, представники іншого політичного і соціального світогляду, і взяли владу в свої пуки, але знов-таки в ім'я самостійної української держави. За цими людьми стоїть тепер рішучий реальний чинник: збройна сила Німеччини. З цим треба насамперед рахуватись. Але треба, щоб і при новому курсі політика держави зоставалась національно-українською, треба, щоб і нові форми української державності були заповнені національним змістом. Інакше не буде ніякої української держави. Отже від самих українців, спеціально від тих, які критично ставились до політики попереднього українського правительства, залежить, щоб і при новій зміні державного ладу й устрою вдержалась сама суть: національно-державна ідея українська. А Гетьманщина — це якраз найбільш національна, історично вироблена форма спеціально українського державного ладу”.

Кількома днями раніше, очевидно, це трапилося 1 травня, перебуваючи вже в ранзі виконуючого обов'язки голови уряду, М. Василенко мав розмову з кореспондентом „Киевской мысли”. Розмова 2 травня була опублікована у бюлетені цієї газети, а наступного дня передрукована у ранковому випуску „Киевской мысли”. Василенко повідомив, що пропозицію вступити до уряду він отримав у день перевороту, однак давно вже був готовий до неї і тому одразу згодився. Ще в момент повернення Центральної Ради до Києва до нього, виявляється, зверталися „представники різних громадських груп” і зондували його думку на предмет, чи увійшов би він до складу нового ділового міністерства. І ось, коли з'явилась фактична можливість створення уряду на суто діловому, персональному принципі, Василенко відгукнувся на пропозицію без вагань. Далі в розмові він відзначив, що його вступ до уряду відбувся без санкції і обговорення партії кадетів, але при моральній підтримці друзів. Ще одна деталь. Василенко зазначив, що якби партія кадетів висловилася проти вступу своїх членів на міністерські посади, то він без особливих зволікань вийшов би з партії. Тобто для нього було важливим дистанціювати кадетів від перевороту. Наскільки це відповідало дійсності, поговоримо дещо згодом, але візьмемо до уваги ще кілька цікавих подробиць.

Завдання формувати уряд М. Василенко отримав пізно увечері 30 квітня під час зустрічі з П.Скоропадським. Останній висунув досить жорсткі умови: уряд повинен бути сформований не пізніше десятої години вечора

наступного дня, він має бути лівий і реформістський, про реставрацію старого режиму не може бути мови, в основу діяльності кабінету повинно бути покладене національне відродження України, але „без тих крайнощів, які дратували населення”.

Микола Прокопович начебто теж намагався насамперед залучити на міністерські посади відомих українських фахівців. За його словами, він відвідав збори соціалістів- федералістів, яких переконував у тому, що в разі їх відмови йому доведеться скласти уряд „з інших елементів, які без сумніву будуть відповідати українському національному відродженню, але не будуть мати такого визначеного національно-політичного обличчя, як соціалісти-федералісти”. Як можна зрозуміти з розповіді М. Василенка кореспонденту „Киевской мысли”, соціалісти-федералісти не поспішали прийняти пропозицію, але й остаточно не відкидали її: „Лідери партії соціалістів-федералістів заявили мені, що партія майже вирішила відмовитись, від участі в новому уряді, але остаточне вирішення питання потребувало деякого обговорення. Мені було обіцяно, що вчором надійде остаточна відповідь”. Дещо в іншій інтерпретації, чому не вдалося домовитись з есефами, Василенко розповів 3 травня Є.Х.Чикаленкові. Важливість почутого змусила Чикаленка занотувати розмову до власного щоденника:

„Він (М.П.Василенко — В.В.) розказував мені, що вчора цілісний день вмовляв с ф-тів взяти портфелі у міністерстві, але вони уперто відмовляються, що не закалять свого імені. Я, каже Василенко, доводив їм, що не треба боятися грязі і гною, коли ви хочете посадити якесь дерево, чи квітку, але вони упираються, і поневолі я мушу звернутись до кадетів.

Але що буде з Україною?—питаю. Не клопочіться — Скоропадський і я твердо стоїмо на тому, щоб скрізь проводити українізацію, правда, нерізно.

Але Ви, — кажу, — кадет, Ви будете тягнути до єдиної неділимої.

Коли обставини складуться так, що Україна повинна буде з'єднатись з Великоросією, то це з'єднання я мислю, — каже Василенко, — тільки на федеративних началах і тільки тако мислячих я буду набирати в кабінет, якщо соц.-фед. одмовляться прийняти участь”¹⁷.

Як впливає з інтерв'ю „Киевской мысли”, Василенко, не дочекавшись відповіді есерів, поїхав на засідання уряду, який вже був сформований, і повернувся додому лише о 4 годині ранку 2 травня і лише тоді прочитав записку О.Шульгина, в якій містилося прохання затримати остаточне формування кабінету, оскільки УПСФ отримала додаткову інформацію, яка потребувала часу на осмислення.

Отже, як бачимо, дрібні деталі та нюанси говорять про те, що не так все однозначно і просто, як може здатися на перший погляд. Є сумніви у щирості і відвертості М. Василенка як у розмовах з Д. Дорошенком та Є. Чикаленком, так і у розмові з кореспондентом „Киевской мысли”. У всякому разі, є очевидні невідповідності і суперечності.

Не виключено, що М.Василенко як один з дослідників історичної гетьманщини, був одним з ініціаторів її новітнього відновлення. Окремі джерела, які залишались тривалий час поза увагою дослідників, наштотвхують на думку, що М.Василенко брав участь у підготовці гетьманського перевороту чи принаймні був у цю справу втаємничений. Н. Полонська-Василенко пише, що М. Василенко належав до видатних діячів

Української народної громади, тої організації, яка задумала і здійснила при підтримці німецького командування переворот 29 квітня. Міг провідний член організації не знати, чим займається його організація? Швидше за все, мусив знати. В. Вернадський, який 9 травня 1918 р. приїхав до Києва і, зупинившись у М. Василенка, після розмови з ним у своєму щоденнику відзначив: „Сoup d'etat совершен немцами J..JB[асиленко] составлял министерство, с ним говорили уже давно, за недели полторы-две до переворота”. Підтверджує цю інформацію з деякими відмінностями та доданням окремих подробиць П. Мілюков, який прибув до Києва 10 червня і на третій день в присутності

В.Вернадського та Д. Григоровича-Барського мав розмову з М. Василенком. У своєму щоденнику Мілюков досить детально зафіксував зміст цієї розмови. Наведемо її головні моменти:

„Его подробный рассказ о подготовке переворота. К нему еще в начале марта приходил один инженер (потом министр [очевидно йдеться про Б. Бутенка — В.В.]) и спрашивал, согласен ли он говорить о вступлении в министерство. Василенко согласился, потом передал Григоровичу] — Барскому и Демидову. Через неделю другой разговор. Затем (около 15 апреля) разговоры замолкли J..J Накануне переворота Василенко приглашен к Скоропадскому, ему предложено составить список, причем у Скоропадского уже были обещаны Устимовичу (мин[истр] продовольствия] и /пропуск фамилии/. В министерство надо было ввести кандидатов всех заинтересованных групп: хлеборобов (Лизогуб), торгово-промышленников (Гутник) и др. Видимо, глубже в переворот кадетов не посвятили. Главные враги правительства — украинские партии, но с этой стороны Василенко считает правительство прочным. Германцы не пойдут с шовинистами украинства. Оставшись наедине, Василенко говорит, что хочет видеться со мной часто. В общем моя ориентация, видимо, для него приемлема и приятна”.

Нема підстав не довіряти об'єктивності і правдивості двох дуже поважних вчених і політичних діячів, до того ж їх інформація була конфіденційною і не передбачалась до оприлюднення, тоді як публічні заяви М. Василенка очевидно переслідували певну мету, насамперед дистанціювати себе і особливо свою партію від участі у перевороті, а також створити враження, що переворот не виходив за межі національного дискурсу і лише відмова есефів змусила гетьмана запросити до уряду проросійських політичних діячів. До речі, німецьке командування офіційно заявило про свою повну непричетність до перевороту.

Знаємо, що М. Василенко був заступником голови київської організації партії кадетів, активно співпрацював з членами її ЦК, такими як В.Вернадський, І.Демидов та П.Мілюков (щоденники і В.Вернадського і П. Мілюкова дають численні підтвердження цієї думки). Якщо Мілюков не сплутав березень з квітнем, то це означає, що повернення Центральної Ради до Києва одразу ж викликало незадоволення і політичну опозицію у ліберально-консервативних проросійських колах Києва, і вони негайно розпочали таємну організацію протидії УЦР. Навіть якщо прихід Б. Бутенка (до речі, одночасно і члена „народної громади”, і партії кадетів) до М.Василенка і згода останнього на участь в майбутньому уряді відбулися на початку квітня, тобто на момент перших контактів П.Скоропадського з

німецькими спецслужбами, то і це говорить про причетність партії кадетів до перевороту. Зважаючи на вище наведену інформацію, особливо цитовані записи з щоденника Мілюкова, можна припустити, що первинний склад майбутнього уряду змовники мали вже до перевороту, звідси інформація Р.Бжеського про різні міністерські списки та людей, орієнтованих на творення з України російської „Вандеї”, але очевидно такий склад міністерства і проєктований ним напрям діяльності викликав різке заперечення генерала М. Гофмана. Це змусило гетьмана відмовитись від постаті Устимовича і спішним порядком доручити справу формування уряду М.Василенку, відомому в Києві своїм українофільством та старими зв'язками з українською ліберальною інтелігенцією. Такий поворот справи викликав розгубленість не лише в середовищі соціалістів-федералістів, але й українських кадетів, яким пропонувалося розбудувувати українську державу.

Важливу інформацію про ставлення партії кадетів до перевороту знаходимо в „Киевской мысли” від 3 травня. Газета повідомила, що у зв'язку з формуванням нового уряду в останні дні майже безперервно відбуваються засідання окремих груп партії кадетів, на яких дуже жваво обговорюється ставлення до входження представників партії до складу нового уряду. Проте провід кадетів зумів знайти вихід з ситуації, який дозволяв і взяти участь у роботі уряду, і зберегти власні ідеологічні чесноти.

травня на засіданні київського міського комітету партії з'ясувалося, що члени партії М.Василенко, А. Ржепецький та С. Гутник увійшли до уряду персонально, а не як представники партії. Засідання міського комітету не змогло визначитись у своєму ставленні до цього факту. Того ж дня відбулися два засідання обласного комітету кадетів, на яких після довгих суперечок та дебатів було ухвалено таке рішення:

„Принципально признавая в настоящее время необходимым участие партии в государственной работе путем вступления в состав министерства, но, не имея возможности в данное время обсудить во всей полноте обстоятельства создания правительства и его платформы, областной комитет с участием членов городского комитета постановляет: считать членов партии, вошедших в состав правительства, приглашенными персонально и, вполне доверяя их партийной ориентации, не связывать их партийными директивами”.

Не може не дивувати та швидкість, з якою М.Василенку вдалося створити ядро Ради Міністрів, в якому більшість міністрів були членами кадетської партії. Новий склад уряду був оприлюднений у бюлетені „Киевской мысли” 2 травня разом

інтерв'ю М.Василенка. Д. Дорошенко згадував, що дізнався про переворот під час перебування у Львові з телеграми, яка надійшла до редакції газ. „Діло”, а вже надвечір того ж дня надійшла нова телеграма „з деякими подробицями й складом нового кабінету міністрів; серед перекручених або незнайомих прізвищ стояли імена Василенка, Ржепецького, генерала Кирея”. Отже, є підстави вважати, що робота над формуванням майбутнього гетьманського уряду розпочалася ще до перевороту. Це природно і логічно для тих, хто задумує державний переворот. Про те, що так воно і було, кількома словами у спогадах обмовляється сам гетьман. Він пише, що

інженер Бутенко був першим з тих, хто згодився бути міністром ще до перевороту. Участь в уряді членів партії кадетів не могла відбутись без згоди керівництва партії, яке перебувало у Москві. Навіть стислі консультації вимагали часу. Вони не могли відбутись протягом 1 травня. Цікаво, як до складу уряду без попередніх домовленостей потрапив С. Гутник, який мешкав у Одесі. Присутність кадетів в уряді, які надзвичайно скептично ставилися навіть до української автономії, порушує питання про справжні наміри тих, хто задумував переворот 29 квітня. На фоні позірною запрошення до уряду соціалістів-федералістів, привертає увагу той факт, що після 28 квітня, коли вийшло число 70 „Нової ради”, органу УПСФ, наступний № 71 газети з’явився лише 9 травня, а „Робітничка газета” в цей час продовжувала виходити друком.

Перше засідання нового уряду відбулося в ніч на 2 травня під головуванням М.Василенка та гетьмана. Оскільки низка посад залишилася вакантними, то було ухвалено рішення про тимчасове сумісництво. М.П. Василенко обійняв ще й посади міністрів закордонних справ та віровизнань.

Нарада українських соціалістичних партій відреагувала на такий склад уряду зверненням до німецького вищого командування в Києві. У заяві констатовалося, що кабінет Василенка ні в якому разі не задовольняє українські партії, оскільки там мало осіб тямучих в українській справі, а декотрі й настроєні дуже вороже до української державності. В заяві містилася вимога виключити із складу уряду А.Ржепецького — міністра фінансів, Б.Бутенка — шляхів сполучення, Ю.Любинського — охорони здоров’я, М.Гіжицького — державного секретаря. На М.Василенка ця вимога не поширювалася, хоч соціалістичні партії й не вважали достатньою його українськість. Тому вони вимагали посаду міністра освіти віддати представникові соціалістичної партії. Як відомо, генерал В.Гренер на всі ці вимоги відповів сакраментальною фразою : „Zu spat!” (вже запізно).

Після згоди Ф.Лизогуба 10 травня очолити уряд та призначення 20 травня Д.Дорошенка керуючим справами міністерства закордонних справ, а проф. В.Зіньківського — міністром віросповідань, М.Василенко зосередився на роботі міністерства освіти.

Гетьман у своїх „Спогадах” залишив розлогу характеристику його політичних, ділових та людських якостей. Він вважав М.Василенка людиною, яка не могла ігнорувати значення російської культури і була поміркованим українським патріотом:

„Профессор Василенко, министр народного просвещения, ученый, историк, кадет... С украинским вопросом основательно ознакомлен, но как всякий честный человек, не мог отрицать значение русской культуры и выбросить из обихода Пушкина, Толстого, Достоевского, другими словами, относился к украинству сознательно, без шовинизма и без всякой нетерпимости”.

П.Скоропадський відзначав його працелюбність, „картав за „вроджену м’яккість”, нездатність замінити коло найближчих помічників тощо. Загалом же він вважав, що мати такого міністра народної освіти було знахідкою. Однак було у Василенкові й те, що не подобалось Скоропадському: „Он был кадетом чистой воды, и это мне не нравилось в нем”.

Сам Микола Прокопович у середині травня на обласному з'їзді кадетської партії у Києві, відповідаючи на закиди шовіністично налаштованих щодо Української Держави правих кадетів, а можливо, й лівосоціалістичних опонентів, говорив:

„Я прийняв обов'язки міністра, уважаючи це своїм обов'язком. Я не думаю виправдовуватися. Я не зійду з позиції, котра потрібна для добра Батьківщини, не дивлячись ні на які напади. Треба поставити межі революції якоруїні. Ідея нації на Україні поглибила ідею держави. Національна ідея була сильніша і, Українська Народна Республіка будувалася на національним принципі. Українська культура повинна вступити в боротьбу з російською культурою. Ця боротьба буде допомагати розвитку української культури. Україна може й повинна творитися як самостійна держава”. Така позиція викликала неприйняття частини з'їзду, але незважаючи на це, з'їзд схвалив тактику входження кадетів до уряду, а М. Василенко був обраний до керівних органів партії. Тактика обласного з'їзду кадетів була схвалена одним з лідерів партії П.М. Мілюковим. В щоденнику він не приховував, що це тактична політична комбінація, задіяна в силу певного збігу обставин, і плекав надію, що від неї досить швидко можна буде відмовитись як від потенційно ризикованої і небезпечної.

Малоросійська ідентичність М.Василенка яскраво виявилась в період, коли він очолював міністерство освіти Української держави. Апарат міністерства сформувався ще за часів УНР, коли його керівником був Іван Стешенко. До речі, незважаючи на гетьманську заборону щодо працевлаштування колишніх міністрів, М.Василенко погодився на призначення І.Стешенка генеральним інспектором освіти. Загалом апарат міністерства не зазнав суттєвих змін. Заступником міністра залишився відомий художник і учений П.Холодний. Департаменти очолювали знані українські діячі: письменник П.Зайцев, професор Т.Сушицький, інженер О.Вілінський, педагоги А.Синявський, С.Русова та інші.

9 травня на засіданні ради Міністерства М.Василенко задекларував програмні цілі в сфері освіти. Міністерство мало зберегти попередній курс.

„Я сюди прийшов не ламати, а продовжувати тут зроблене й бажаю найширшого й найглибшого розвитку української національної школи... З свого боку мушу зазначити, що мене тепер дуже обходить думка про українізацію, яка ніби-то провадиться силоміць. Це справа, яка для нашої користі мусить мати інший вигляд в очах деяких кіл суспільства; ці кола — буржуазія, до якої належать всі будучі сили наших часів. Зробити ці кола нашими прихильниками — велика перемога, великий здобуток, про який варто і дуже варто подбати. Як це зробити діло практики, але значення має це питання ще і от з якого боку: на суперечки на національним ґрунті марно витрачається багато часу й сили, а наслідки цього для діла невеликі. — Я маю своїм завданням мирити національні течії, по змозі уникаючи тих суперечок, але ніяк не покидаючи гасла нашого уряду: самостійна національна Українська Держава”.

Що вкладав у визначення національного характеру держави М.П.Василенко, сказати важко, швидше його запевнення данина кон'юнктурі моменту, насправді ж йшлося про державу малоросійського зразка, в якій би українська культура була не уніфікуючою і консолідуючою суспільство силою, а лише відмітною рисою, яка не ставила під сумнів

необхідність російської культури в Україні. Саме так розумів національне питання гетьман П.П.Скоропадський.

Погляди М.П.Василенка і П.П.Скоропадського практично збігалися. Варто їх порівняти. Ось як викладав свою національну програму гетьман:

„В национальном вопросе считал, что нужно спасти этот багате́йший край, выдвинул сильно украинский национализм, но не во вред русским культурным начинаниям и не воспитывая ненависти к России, а давая свободно развиваться здоровым начинаниям украинства. Тяготения к Галиции и восприятия галицийского мировоззрения я не хотел, считая это для нас несоответственным явлением, которое привело бы нас к духовному и физическому общению. Возмущался теми великороссами, которые не считаясь с жизнью, все твердят свое старое и смотрят на Украину как на нечто, ничем не обличающееся от Тульской губернии. Считал, что в вопросе национальном мы должны идти смело и решительно вперед, что если мы не станем на этот путь, то мы ничего не получим”.

Те, що гетьман виставляє як сміливе і рішуче висунення українського націоналізму, це лише свідчення його дистанційованості від українського руху, досить поміркована і обережна позиція. Саме на таких позиціях перебував і М.П.Василенко.

Я рішуче висловлююсь супроти будь-якого приниження прав російської мови на Україні. Вся увага всі зусилля уряду, на мій погляд, мусять бути зосереджені виключно на зміцненні в державі поряд з російською української мови, — говорить на сторінках „Киевской мысли” М.П.Василенко. — ...Я вважаю питання про українську мову надзвичайно важливим в державному будівництві. Проте я противник видання закону про одну тільки державну мову [...] Я ворог насильства в галузі культури”.

Політика уряду в галузі українізації освіти відзначалася диференціацією і непоквапливістю. Найширше українська мова мала впроваджуватися у нижчій початковій школі, яка мала послуговуватися українськими підручниками, стриманіше у середній та вищій. Прикметною в цьому сенсі є конфіденційна розмова М.Василенка з В.Вернадським, яку останній так переказав в своєму щоденнику (запис 11 червня 1918 р.):

„Он (Василенко — В.В.) вполне сознает ту враждебную стену, которая его окружает. Пытается ее разбить и борется с преподносимыми ему мерами насильственной украинизации. Лучицкий мне говорил о спешно вырабатываемом проекте устава [украинского государственного] университета] (Павлуцкий и К); после гетманская комиссия переработала его в более приемлемом виде. В[асиленко] говорит, что он уставу хода не даст. Надо вообще это дело выяснить. Сейчас издавать устав — попзеше, особенно ввиду нежелательности класть различие между русскими и украинскими учреждениями”.

Однак з щоденника Вернадського можна зрозуміти, що ідея створення паралельного університету св. Володимира українського державного університету була запущена насамперед з метою зберегти від українізації перший. Урядом було ухвалено заснувати два державні українські університети — у Києві і Кам’янці-Подільському. Восени 1918 р. відбулося їх урочисте відкриття. Статус державних також отримали політехнічні, комерційні, технологічні вузи та факультети у Києві, Катеринославі,

Харкові, Ніжині. Було також вжито заходів до підвищення окладів професорсько-викладацького складу вузів. Платня ординарного професора піднялась до 9 тис. крб. Це дорівнювало окладу віце-директора департаменту міністерства.

Для об'єктивності відзначимо, що уряд не залишив незайманими з точки зору українізації старі університети. З цією метою було ухвалено закон про утворення в Київському, Харківському і Одеському університетах кафедр українознавчого профілю: мови, літератури, історії і права. У вересні 1918 р. М.Василенко вніс на розгляд уряду законопроект про можливість захисту дисертацій українською мовою, а також про україномовні титри у кінофільмах.

Але повної підтримки ці новації не знайшли. Проросійські праві сили були невдоволені такою лінією, вважали, що вона містить надто багато поступок „самостійності”.

Відмовившись від закриття російських гімназій, міністерство сприяло заснуванню українських. Усього їх було відкрито близько 150. Це й була лише шоста частина від загальної кількості навчальних закладів цього типу. Навряд чи є підстави говорити про певний паритет, однак і подібний підхід треба визнати суттєвим кроком до становлення системи національної освіти. Проявлялася також турбота й про навчальні заклади національних меншин. На державне утримання було взято 35 єврейських і 12 польських гімназій.

За ініціативою міністерства Рада Міністрів у серпні започаткувала іменні стипендії для 350 незаможних учнів-українців. Стипендії носили імена Г.Сковороди, І.Котляревського, Т.Шевченка, І.Франка та інших видатних діячів української культури.

М.Василенко очолював міністерство народної освіти і мистецтва. Проте левову частину праці він віддавав справі освіти та науки. Формально у складі міністерства функціонувало Головне управління мистецтва та національної культури, яке очолював Петро Дорошенко, людина дуже близька до гетьмана. П.Скоропадський навіть хотів бачити його на чолі уряду. Проте стан здоров'я та вік завадили цьому. Загалом підрозділ міністерства був фактично автономним і навіть мав окреме бюджетне фінансування. Незважаючи на цю обставину, стосунки М.Василенка і П. Дорошенка були ділові та дружні.

Міністерство і головне управління мистецтв, зокрема, розгорнули масштабну роботу зі створення Національної бібліотеки, Національного архіву, Національної галереї, Історичного музею, українських театральних закладів. Була заснована Державна драматична школа.

Треба відзначити, що серед правлячої еліти Української Держави М. П. Василенко займав дуже високе місце. В уявній гетьманській ієрархії за гетьманом та прем'єром Ф.Лизогубом стояв Микола Прокопович. 20 липня він був призначений офіційним заступником голови уряду, а у серпні — президентом Державного сенату. В основі цієї близькості, як вже зазначалось, лежала світоглядна співзвучність гетьмана та міністра.

Своє високе посадове становище він використовував на користь очолюваного ним міністерства. Протоколи засідань уряду рясніють ухвалами про виділення з Державної скарбниці коштів на потреби освіти, культури, науки. Загалом ця сума склала 228 млн. крб. Для порівняння: це

стільки ж, як на міністерства охорони здоров'я, віросповідань, юстиції, праці, закордонних і земельних справ разом узяті.

До активу міністра і ученого М.П.Василенка слід віднести утворення Української академії наук. Вище згадувалося, що він висловлював ідею академії ще в часи перебування на посаді заступника міністра Тимчасового уряду. 1918 р. М.П.Василенко перетворює мрію на реальність, домагається створення під егідою міністерства освіти спеціальної комісії по заснуванню академії. Її очолив видатний учений В. Вернадський. Микола Прокопович підтримував його концепцію академії як потужної державної установи, яка б синтезувала основні дослідницькі напрямки фундаментальних наук. Уряд виділив 200 тис. крб. для підготовчих праць комісії. Робочу групу по складанню статуту академії очолював Дмитро Багалій. У середині вересня комісія завершила роботу. Були підготовлені законопроект про започаткування академії, проекти статуту і штатного розпису, розрахунки на утримання академії у третьому кварталі 1918 р.

Міністр освіти і мистецтва М.П.Василенко у пояснювальній записці до згаданого законопроекту наголошував, що утворення академії наук викликано не лише суто науковими інтересами, але й міркуваннями величезної національної та державно-економічної ваги, поглибленням національної свідомості українського громадянства. Він резюмував, що „українська національна самосвідомість давно вже підійшла до питання про необхідність закласти Українську Академію наук”.

Розгляд законопроекту щодо академії в Раді Міністрів якраз припав на час жовтневої урядової кризи. М.Василенко подав у відставку, а його місце зайняв Петро Стебницький. 14 листопада П.Скоропадський затвердив закон Ради Міністрів про заснування Української Академії наук у м. Києві. Того ж дня наказом гетьмана були призначені перші дійсні члени УАН. На жаль, серед них не було прізвища одного з фундаторів М.Василенка. Очевидно, далася взнаки його роль в організації демаршу міністрів, який призвів до урядової кризи. Хоч самі академіки згодом ухвалили на ім'я М.Василенка листа, в якому відзначалося: „Ви всією душею поклопоталися про заснування Української Академії наук й записали нестертими буквами своє ім'я в історію Академії”.

Мотиви відставки 18 жовтня десяти міністрів, чільною постаттю серед яких був віце-прем'єр М.Василенко, лежали у політичній площині. Це був відвертий протест проти посилення впливу у суспільстві і на гетьмана українських опозиційних сил, об'єднаних в Український Національний Союз. На думку кадетів, настав час крутого зламу у міжнародній ситуації і необхідності зовнішньополітичної переорієнтації Української Держави на Антанту, а відтак повернення до ідеї відновлення небільшовицької Росії. Міністри-кадети вимагали перетворити Україну на П'ємонт російської небільшовицької державності, не відкидаючи одночасного „зближення з освіченими західноєвропейськими і позаєвропейськими державами”.

Після відставки М.Василенко зберіг посаду президента Державного сенату. Діяльність на цій ниві залишається однією з найменш висвітлених сторінок його біографії. Ця інституція була утворена у липні 1918 р. замість Генерального суду, який функціонував ще з часів УНР. Державний сенат був покликаний контролювати роботу усіх судів Української Держави.

Відомо, що посаду президента сенату прагнув обійняти міністр юстиції М.Чубинський, син відомого українського діяча і ученого Павла Чубинського, автора національного гімну. Проте гетьман його не призначив і пізніше таким чином пояснив своє рішення:

„Сенат в моих глазах являлся высшим государственным учреждением, которое в критический момент жизни государства могло, еслибы оно было на высоте, сыграть большую роль. Я искал в председательствующие человека, который ни при каких условиях не уронит эту высоту, хотя бы пришлось идти проти гетмана. Я считал, що Чубинский не такой человек, и назначил Василенко”.

Можна припустити, що надзвичайна переважаність урядовими, міністерськими справами не залишала часу М.Василенку для суттєвого впливу на формування та функціонування Державного сенату, який налічував 45 senatorів. Законодавчою основою діяльності сенату були юридичні акти Російської імперії, провідні посади займали колишні члени Російського правительствующого сенату, превалювала російська мова, попри декларовану і дозволена українсько-російську двомовність. Домінуючу роль у справах Державного сенату відігравав все ж М.Чубинський, Зосередившись з листопада 1918 р. на роботі в Державному сенаті, М.Василенко зробив спробу впровадження в судових засіданнях української мови, але далі кволих ініціатив справа не пішла, керуючись своїм переконанням „ненасильства у культурі”, він не протестував проти фактичного використання російської.

У листопаді-грудні 1918 р. М.Василенко очолював комісію по розробці проекту положення про вибори до Українського Державного Союму. Комісія провела 16 засідань, на яких точилися гострі дебати щодо майбутнього України. Микола Прокопович обстоював необхідність федерування з Росією, але за умови попереднього уконституювання України як самостійної держави. Законопроект був витриманий загалом у консервативному ключі і відбивав погляди кадетів на державне будівництво. Зокрема, Союм не одержував прав і повноважень Установчих зборів, кадати відверто боялися, що в такому разі можна „відкрити двері у невідоме майбутнє, штучно підтримувати революційний рух”³⁸. Тому, на думку М.П.Василенка, треба було спочатку ухвалити Конституцію, а за Союмом залишити функції законодавчого органу. Щоб відсіяти від виборчого процесу радикальну молодь, був установлений досить високий віковий ценз виборців — 25 років, але зберігалась формула загального, прямого, рівного і таємного виборчого права. Загалом робота комісії не мала жодних реальних наслідків, бо гетьманська влада наприкінці 1918 р. впала.

Зміна влади, відновлення Української Народної Республіки поклали край ходінням М.П.Василенка у владу та його активній громадсько-політичній діяльності, він зосереджується на викладацькій та науково-дослідній роботі.

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
(29 КВІТНЯ - 14 ГРУДНЯ 1918 РОКУ),
ДОТИЧНІ ДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ**

ГРАМОТА ДО ВСЬОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Громадяне України!

Всім Вам, козаки і громадяне України, відомі події посліднього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України і знову відродившись Українська Держава стояла коло краю загибелі.

Спаслася Вона дякуючи могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні своєму слову, продовжують і по цей час боротись за цільність і спокій України.

При такій піддержці у всіх зродилась надія, що пічнеться відбудовання порядку в Державі і економічне життя України ввійде врешті в нормальне русло.

Але надії на це не справдились.

Бувше Українське Правительство не здійснило державного будування України, позаяк було зовсім не здатне до цього.

Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна розруха і безроботиця збільшуються і розповсюджуються з кожним днем і врешті для багатішої колись-то України встає грізна мара голоду.

При такому становищі, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населення, які виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку Державну Владу, яка здібна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці.

Як вірний син України я рішив відкликнутись на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Цією грамотою я оголошує себе Гетьманом всієї України.

Управління Україною буде провадитися через посередство призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточному обґрунтуванні нижче долучених до цього законів про тимчасовий державний устрій України. Центральна і Мала Рада, а также всі земельні комітети з нинішнього дня розпускаються. Всі Міністри і товариші звільняються.

Всі інші урядовці, працюючі в державних інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

В найближчий час буде видано закон, установлюючий порядок виборів до Українського Сойму.

До цього я буду твердо стояти на сторожі порядку і законности в Українській Державі, буду підтримувати авторитет влади, не спиняючись ні перед якими самими крайніми мірами.

Права приватної власності — як фундамент культури і цивілізації — відбудовуються в повній мірі і всі розпорядження бувшого Українського Уряду, а рівно Тимчасового уряду російського відмінються і скасовуються. Відбудовується повна свобода по зробленню купчих по куплі-продажі землі.

Поруч з цим будуть прийняті міри по відчуженню земель по дійсній їх вартості від великих власників, для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничого класу. Особлива увага буде звернена на поліпшення правового становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї тяжкої праці. В області економічній і фінансовій

відбудовується повна свобода торга і відчиняється широкий простір приватного підприємства і ініціативи.

Передбачаю всю трудність стоячої переді мною праці і молю Бога дати мені силу, аби гідно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час.

Мені далекі і чужі які-б-то не були власні побудження і головною своєю метою я ставлю користь і благо народу і всім дорогої нам України.

В цій свідомості кличу всіх Вас, громадян і козаків України — без ріжниць національності і віросповідування — допомогти мені і моїм працівникам і співробітникам в нашому загальному велико відповідальному ділі.

ЗАКОНИ ПРО ТИМЧАСОВИЙ ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ

Тимчасово до обрання Сойму і відкриття його діяльності, Державний устрій України і порядок керування ґрунтується на слідуєчих законах:

ПРО ГЕТЬМАНСЬКУ ВЛАДУ

Влада управління належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави.

Гетьман стверджує закони і без його санкцій ніякий закон не може мати сили.

Гетьман призначає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його в повному складі на затвердження Гетьмана. Гетьман затверджує і скасовує Кабінет у повному його складі. Гетьман приймає і звільняє інших урядових осіб в разі для останніх не обґрунтовано законом іншого порядку призначення і звільнення.

Гетьман є вищий керівничий всіх зносин Української Держави з закордонними.

Гетьман є Верховний Воєвода Української Армії і Фльоти.

Гетьман оголошує області на військовому, осадному або виключному положенні.

Гетьманові належить помилування засуджених, полегчення кари і загальне прощення зроблених злочинних подій з скасуванням проти них переслідування і висвободження їх від суду і кари, а також складання казенних взимок і даровання милости в особистих випадках, коли цим не порушуються чий охоронені законом інтереси і громадянські права.

Накази і розпорядження Гетьмана закріплюються Отаман-Міністром або відповідним йому Міністром.

ПРО ВІРУ

Первенствующа в Українській Державі віра є християнська, православна.

Всі не належні до православної віри Громадяни Української Держави, а також всі мешканці на території України користуються кожний повсемістно свобідним відправленням їх віри і богослуженням по обряду оної.

ПРАВА І ОБОВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ І ГРОМАДЯН

Умови придбання прав Українського козацтва і громадянства, рівно їх згублення визначаються законом.

Захист вітчизни є святий обов'язок кожного козака і громадянина Української Держави.

Українські козаки і громадяне повинні платити установлені законом податки і пошлини, а також відбувати повинності згідно з постановленням закону.

Ніхто не може підлягати переслідуванню за злочинні вчинки тільки як в черзі, законом визначеній.

Ніхто не може бути затриманий під сторожою, крім як в випадках, законом визначених.

Ніхто не може бути судимий і покаран, крім як за злочинні вчинки, передбачені існуючими в час їх здійснення законами.

Оселя кожного неторкана. Робити обшукування і виїмку в будинку без згоди його господаря можливе не инакше, як в випадках і порядку, законом визначених.

Кожний український козак і громадянин має право вільно вибирати місце мешкання і працю, придбати і відчужити майно і без заборони виїзжати за кордон Української Держави.

Власність є неторкана. Примусове відчуження нерухомого майна, коли це необхідне для якої небудь державної чи громадської користи, можливо не инакше, як за відповідну платню.

Українські козаки і громадяни мають право робити зібрання в метах, не шкідливих законом, мирно і без зброї.

Кожний може в межах, установлених законом, висловлюватися і писати свої думки, а рівно розповсюджувати їх шляхом друку або іншими засобами.

Українські козаки і громадяне мають право гуртувати громади і спілки в метах, не противних законам.

ПРО ЗАКОНИ

Українська Держава керується на твердих основах законів, виданих в установленій черзі.

Сила закону без виключення обов'язкова для всіх українських підданих і чужинців, в Українській Державі перебуваючих.

Закон особисто видан для якої-небудь областе чи частини населення, новим загальним законом не відсувається, коли в ньому такої відміни не постановлено.

Закони обнародуються для загального освідомлення в утвореному порядку і перш обнародування до діла не прикладаються.

Після обнародування законів надається обов'язкова сила з часу, призначеного для того в самому законі. в самому виданому законі може бути показане на вживання його, до обнародування, до виконання по телеграфу або через навмисних посланців.

Закон не може бути скасований инакше, як тільки силою закону. Через те, поки новим законом остаточно не відмінено закон існуючий, він заховує повну його силу.

Ніхто не може відмовлятися незнанням закону, коли його було обнародовано існуючим порядком.

Закони розробляються в кожному Міністерстві по належности і передаються на загальне обміркування Ради Міністрів.

По ухвалі Радою Міністрів внесених законопроектів вони передаються на ствердження Гетьманові.

Закони, які торкаються деяких відомств, передаються в Раду Міністрів після обговорення їх заінтересованими Міністерствами.

Міністрам дається можливість видавати розпорядження в розвитку і поясненню законів, при чому всі такі розпорядження підлягають попередній ухвалі Радою Міністрів.

ПРО РАДУ МІНІСТРІВ і ПРО МІНІСТРІВ

Напрямок і об'єднання праці окремих відомств по предметах як законодавства, так і вищого державного управління накладається на Раду Міністрів.

Керування справами Ради Міністрів накладається на Генерального Секретаря і на підлягаючу йому Державну Генеральну Канцелярію.

Отаман-Міністр і Міністри відповідають перед Гетьманом за загальний хід державного управління. Кожний з них окремо відповідає за свою діяльність і розпорядження.

За преступні по посаді вчинки Отаман-Міністр і Міністри підлягають громадській і карній відповідальності на основах, в законі визначених.

ПРО ФІНАНСОВУ РАДУ

Фінансова Рада є вища народна інституція в справах державного кредиту і фінансової політики.

Фінансова Рада складається з представників і членів, яких призначає Гетьман. Крім того в склад Ради входять на правах членів: Отаман-Міністр, Міністр Фінансів і Державний Контролер.

На Раду накладається:

обмірковування часу і умов здійснення державних позичок;

обмірковування справ дотичних державного кредиту, а також питань грошового обороту;

попередній, з особистого кожний раз розпорядження Гетьмана, розгляд справ по фінансовій частині, належачих вирішенню в законодавчій порядку.

Обмірковування Ради подаються на погляд Гетьмана.

ПРО ГЕНЕРАЛЬНИЙ СУД

Генеральний Суд Української Держави уявляє собою вищого охоронителя і захисника закону та Вищий Суд України в справах судових та адміністративних.

Генеральний Суд оголошує до загальної відомости всі закони і накази Уряду, слідкуючи за закономірністю їх видання.

Порядкуючий Генеральний Суддя та всі Генеральні Судді призначаються Гетьманом.

Гетьман Всієї України   Павло Скоропадський

Отаман Ради Міністрів   М. Устимович

29 квітня 1918 року, м. Київ

Державний вістник. 1918. —16 травня— №1.

ЗАКОН ПРО УРОЧИСТУ ОБІТНИЦЮ УРЯДОВЦІВ І СУДДІВ
ТА ПРИСЯГУ ВІЙСЬКОВИХ НА ВІРНІСТЬ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ
„Затверджую”

Гетьман Всієї України Павло Скоропадський 30 травня 1918 року м. Київ

Ухвалений Радою Міністрів закон про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській Державі

Урядовці, що на державній службі цивільних відомств Української Держави, а також ті особи, що знов мають вступити на цю службу, повинні дати таку обітницю на вірність Українській Державі:

„Урочисто обіцяю вірно служити Державі Українській, визнавати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси й добробут”.

Коли особи, що зазначено у I-му артикулі цієї постанови, відмовляться від урочистої обітниці, то їх не приймається на службу, а ті, що вже є на службі, звільняються від неї.

Судді цивільного відомства Української Держави, а також особи, що мають бути призначені на судові посади, замість зазначеної у I-му артикулі цієї постанови дають таку обітницю:

„Урочисто обіцяю додержувати вірності Державі Українській, твердо виконувати її закони, чинити справедливий суд, як совість мені каже, і завжди поводитися відповідно гідності свого стану”.

Військові Української Держави, а також ті, що знову мають вступити на військову службу, повинні дати присягу чином, зазначеним у законі.

Військові християнської віри дають присягу такого змісту: „Я, нижчепідписаний, обіцяю і клянуся Всесильним Богом перед Святим Євангелієм у тому, що бажаю і повинен вірно й щиро служити Українській Державі і Ясновельможному Пану Гетьманові як найвищому вождю українських армій і флоту, не дбаючи про життя своє до останньої краплі крові. Ворогам Української Держави у всіх військових випадках хоробрий і міцний буду чинити опір; всьому, що користі Державній сприяти може, старатимусь допомогти, і кожную довірену мені по службі таємницю зберігати буду. До поставленого наді мною начальника, з приводу того, що до користі служби й Держави торкатиметься, належним чином безумовно слухатися і обов'язки свої по совісті виконувати буду і для своєї користі нічого проти служби й присяги чинити не буду. Від своєї частини і прапору ніколи не відходитиму і у всіх випадках так себе поводити і робити буду, як чесному, вірному, слухняному, хороброму і дотепному (старшині чи козаку) належить. В цих справах най допоможе мені Господь Бог Всесильний.”

Наприкінці цієї присяги цілую Святі Слова та Хрест Спасителя мого. Амінь. Військові, які не можуть дати присяги, згідно зі своєю вірою, а також язичника, дають таку обітницю на вірність військовій службі в Українській Державі:

„Я, нижчепідписаний, обіцяю, що бажаю і повинен вірно й щиро служити Українській Державі і Ясновельможному Пану Гетьманові як найвищому вождю українських армій і флоту, не дбаючи про життя своє, до останньої краплі крові. Ворогам Української Держави у всіх військових випадках хоробрий і міцний чинити опір; всьому, що користі Державній сприяти може, старатимусь допомогти, і кожную довірену мені по службі таємницю зберігати буду. До поставленого наді мною начальника, з приводу того, що до користі служби й Держави торкатиметься, належним чином безумовно слухатися і обов'язки свої

по совісті виконувати буду і для своєї користі нічого проти служби й обітниці чинити не буду. Від своєї частини й прапору ніколи не відходитиму і у всіх випадках так себе поводити і робити буду, як чесному, вірному, слухняному, хороброму і дотепному (старшині чи козаку) належить.”

ЗАКОН ПРО ПОРЯДОК ПРИЗНАЧЕННЯ
ОСІБ НА УРЯДОВУ СЛУЖБУ

„Затверджую”

Гетьман Всієї України Павло Скоропадський 24 липня 1918 року м.
Київ

Ухвалений Радою Міністрів закон про порядок призначення осіб на урядову службу

На додаток до ст. 3 законів про тимчасовий державний устрій Української Держави

постановити:

Призначення на державні посади III класу здійснюється наказами за підписом Гетьмана і відповідного Міністра і за скріпленням Державного Секретаря.

Призначення на посади IV класу здійснюється наказами за підписом Гетьмана за скріпленням відповідного Міністра.

Кандидатури осіб на зазначені в ст. 1 і 2 посади спочатку подаються на ухвалу Ради Міністрів. Примітка до ст. 1, 2 і 3: Сенатори призначаються в порядку, як зазначено в Статуті Державного Сенату.

Призначення на посади V класу здійснюється наказами по відповідних Міністерствах після затвердження Гетьманом докладів Міністрів про ці призначення. Накази ці оголошуються в такій формі: „Згідно з ухваленим Гетьманом докладом Міністра (зазначається якого) призначаються.

Призначення на посаду VI класу здійснюється наказом відповідного Міністра.

Всі решта посад на державній службі заміщуються в порядку, який визначається кожним окремим Міністром по підпорядкованому йому Міністерству, за винятком тих випадків, коли в самому законі уже встановлено певний порядок призначення осіб на урядову службу.

Звільнення з посад здійснюється у тому ж порядку, в якому і призначення на посади.

Накази про призначення на державну службу осіб перших 6 класів передаються до Державної Канцелярії для опублікування у „Державному Вістникові” та ведення службових списків (формулярів) осіб, які займають посади I та II класів. Призначення на посади VII класу та нижче в установи Центральних Відомств також надсилаються до Державної Канцелярії і оголошуються в „Державному Вістникові”. Призначення на такі ж посади в місцеві установи оголошуються в місцевих офіційних органах преси.

Голова Ради Міністрів   Ф.   Лизогуб

В. о. Державного Секретаря   Іг.   Кістяковський

ЗАКОН
ПРО НОРМАЛЬНИЙ РОЗПИС УТРИМАННЯ СЛУЖБОВЦІВ
У ЦЕНТРАЛЬНИХ УРЯДОВИХ УСТАНОВАХ
ЦИВІЛЬНОГО ВІДОМСТВА

„Затверджую”

Гетьман Всієї України

Павло Скоропадський

26 червня 1918 року

м. Київ

Ухвалений Радою Міністрів закон про нормальний розпис утримання службовців у центральних урядових установах цивільного відомства

На додаток і зміну відповідних постанов статуту про цивільну службу (т. III св. зак.),

штатних розписів та журнальної постанови Ради Міністрів від 7 травня 1918 року за № 4

постановити:

Нормальний розпис окладів утримання та класів посад службовців у центральних урядових установах цивільних відомств, який до цього прикладається, ухвалити та вважати дійсним з 1 червня 1918 року, при умові, що для присвоєння того чи іншого окладу службовцям, котрі уже знаходяться у відомствах, повинно бути підтверджено відповідним наказом у встановленому порядку призначення їх на ту чи іншу посаду, передбачену нормальним розписом, за винятком осіб, призначених на посади наказом Пана Гетьмана.

Надати право Начальникам відомств, до затвердження у встановленому порядку їх штатів, встановлювати, у міру необхідності, кількість посад, передбачених у нормальному розписі (ст. I).

Доручити Військовому Міністрові керуватися нормальним розписом (ст. I) щодо немущтрових посад центральних установ військового відомства, при перегляді штатів останніх.

Поширити силу примітки 1-ої до нормального розпису (ст. I) про роз'їздні та командировочні гроші на установи військового відомства та на всі місцеві урядові установи.

Доручити Міністрові Шляхів внести до Ради Міністрів міркування про умови оплати відряджень службовців відомства шляхів по залізницях, а також водних та шосейних шляхів.

За Голову Ради Міністрів

В. о. Державного Секретаря

Голова Ради Міністрів має право на помешкання за рахунок коштів Державної Скарбниці, яке йому належить з опаленням, освітленням і необхідними слугами. Міністрам і Товаришам Міністрів даються казенні помешкання з опаленням або, за відсутності таких, квартирні гроші в розмірі однієї четвертої посадових окладів, котрі видаються щомісячно.

Видатки Голови Ради Міністрів і Міністрів на представництво оплачуються з кредиту в 24000 карбованців і відпускаються щорічно в розпорядження Голови Ради Міністрів.

На переїзд на місце служби всім урядовим особам видаються підйомні гроші в розмірі: півмісячного окладу на відстані до тисячі верств і місячного утримання на відстані понад 1000 верств. Міністри і Товариші Міністрів одержують підйомні гроші в розмірі місячного утримання на відстані до 1000 верств і, крім того, їм даються безкоштовно два вагони для провозу речей.

Оклади утримання не поділяються на жалування, харчові та квартирні; у випадку, коли службовці користуються казенними квартирами, за винятком Міністрів і Товаришів Міністрів (примітка III), з їх утримання удержується щомісячно одна п'ята частина його.

За участь у комісіях поза своїм відомством службовці отримують зарплату по 15 крб. за кожне засідання; ці видатки відносяться на канцелярсько-господарські кредити тих відомств, при котрих утворені комісії.

Кількість штатних членів Ради Міністрів обмежується штатом відповідного Міністерства, понадштатні члени Ради Міністрів призначаються за поданнями Міністра у міру необхідності, з вимогою кредиту на їх постійну або добову платню в кошторисі.

Посади VII класу та вище заміщуються переважно особами з вищою освітою.

Залишки кредитів на утримання особового складу повертаються у прибутки Державної Скарбниці по закінченні фінансового року.

За Голову Ради Міністрів

В. об. Державного Секретаря

М. Чубинський Іг. Кістяковський

ОРИГІНАЛЬНІ АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
(29 КВІТНЯ - 14 ГРУДНЯ 1918 РОКУ)

Гетьман Павло Скоропадський з найближчим оточенням

Гетьман Павло Скоропадський оглядає військо

Постанова Ради Міністрів Української Держави про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу на вірність Українській Державі

ПОСТАНОВА
РАДИ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

про урочисту обітницю урядовців і суддів
та присягу військових на вірність
УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ.

Урядовники, що на державній службі цивільних відомств Української Держави, а також ті особи, що знов мають вступити на цю службу, повинні дати таку обітницю на вірність Українській Державі:

" Урочисто обіцяю вірно служити Державі Українській, визнавати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси в добробуті "

*Завершено
в Києві
№ 5.918
15.11.18
Посвідчено*

2. *дотепному /старшині чи козаку / належить.*

3. *Голова Ради міністрів*

Міністр справ судових

Мін. фін.

Мін. внутрішніх справ

Міністр народної освіти

Міністр працевлаштування

Міністр земледілля

Міністр мор. і торгов. справ

Міністр громадських взаємовідносин

Генерал-лейтенант

*Копія в архів
Міністерства
в Києві*

Протокол акта складання обітниць співробітниками редакції і контори „Державного вістника” та супровідний лист редакції до нього з повідомленням про підписання цієї обітници всіма службовцями. 8 серпня 1918 р.

БЮРО ПРЕСИ.
1002
10 Серпня 1918 р.
17-3

Редакція
"Державного Вістника".
Серпня 8-го дня 1918 р.
№ 412
Н. в. 875.
Хрещатик, 36, укл. 33-35

До Департаменту Загальних
Справ / 2-й Відділ / Державної-
Канцелярії.

Редакція "Державного Вістника" має честь
повідомити, що, згідно з відношенням Департаменту
від 6-го серпня ц.р. № 2689, всі служачі Редакції
і Контори "Державного Вістника" підписали запри-
сяжне обіцання.

До цього прикладається конія протоколу
акту записяження.-

Редактор: *[Signature]*

Засекретаря: *Н. Киришко.*

Діловод: *[Signature]*

Копія
10
ни я
ного
і в.
стрів і
іни закону
косту обітнице
их на вір-

ність Українській Державі", редактор "Державного
Вістника" відібрав від усіх служачих Редакції і Кон-
тори "Державного Вістника", установ-
лене цим законом, записяжне обіцання, про що поста-
новив окласти протокол.-

Редактор: / підпис / *Ван Юцишин*

Секретарь: / підпис / *Александр Гамалевич*

З першого верха Згідно: поміч. секретаря Редакції
"Державного Вістника" *Н. Киришко*

Тимчасові штати Державної Канцелярії Ради Міністрів Української Держави

**ТИМЧАСОВІ ШТАТИ
ДЕРЖАВНОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ.**

НАЗВА ПОСАДИ.	Кількість	Утримання.				Клас посади.	Розряд пенсії.	ПРИМІТКА.
		На місяць		На рік.				
		Одному	Всім.	Одному	Всім.			
Державний Секр.	1	2000	2000	24000	24000	II	I	Покращання в натурі.
Головний державний Секретеря.....	3	1500	4500	18000	54000	III	I	таке "
Урядовець для особл. доручень.	2	600	1200	7200	14400	VI	Екз. 2	
" "	2	500	1000	6000	12000	VII	V.	
" "	2	400	800	4800	9600	VIII	V.	

ДЕПАРТАМЕНТ		Склад служачих Будинку Педагогічного Музею. 26						
Директор Департа.	1	125						По вільному найму.
Віце-Директор..	2	100						"
Начальник відд.	6	833						"
Постійний член Термінол. Коміс.	1	833						"
Секретарь Деп.	1	600						"
Старший діловод	6	600						"
Діловод	4	550						"
Помічник ділов.	4	450						"
Урядов. I рангу	9	350						"
" II рангу	3	300						"
" III рангу	6	250						"
Архіваріус....	1	600						"
Поміщ. Архів.	VI	450						"
Бібліотекарь.	1	500						"
Поміщ. бібліот.	1	450						"
Практикант... 3	3	150						"
	ОКРЕМІ	ВІД						
Член-кодифікат	4	125						
Редактор.....	4	833						
Поміщ. Редакт.	4	60						

Склад служачих Будинку Педагогічного Музею. 26						
Завідуючий будинком	I	400	400	4800	4800	По вільному найму.
Електротехник.....	I	350	350	4200	4200	"
Слюсарь-опалювач ..	I	250	250	3000	3000	"
Сторожі.....	2	200	400	2400	4800	"
Двірник.....	1	200	200	2400	2400	"
Уборщик.....	4	200	800	2400	9600	"
Разом.....				16500	16500	X)

ПРИМІТКИ: 1. На канцелярські видатки та господарчі потреби комісійно асигнується:
 Департаментові Законод.Справ ...1000 карб.
 " " Загальних Справ ...1000 карб.
 Секретаріату Ради Міністрів..... 700 карб.
 Кодифікаційному відділу ..... 500 карб.

2. На роз'яди урядовців Державної Канцелярії асигнується комісійно.....1000 карб.

3. На прислугу, кур'єрів, прислухачів, майстрів, телефоністів, фуражів Державної Канцелярії асигнується комісійно..... 5350 карб.

4. На зшдачу платні членам Еридикної Ради та Термінолгогичної Комісії при Законодавчій Департаменті асигнується комісійно..... 5000 карб.

ГОЛОВА РАДИ МІНІСТРІВ

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРЬ

Інструкція про порядок призначення на урядову службу по Державній Канцелярії Ради Міністрів
Української Держави

Губ
ся безпосередньо по відповідних Департаментах.
(ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРЬ,
С Е Н А Т О Р)
Директор Канцелярії

Д. С. Догуд 15 червня 1918
І Н С Т Р У К Ц І Я
про порядок призначення на урядову службу по Державній Канцелярії.

Згідно ст. 5 і 6 закону від 24 липня 1918 р. про порядок призначення на урядову службу цивільного відомства для Державної Канцелярії встановлюється такий порядок:

- 1) Призначення осіб VI класу переводяться наказами Державного Секретаря, які складаються в Департаменті Загальних Справ (відділ 2), де також ведуться діла про службу і формуляри осіб зазначеної і вищих класів.
- 2) Призначення на посади осіб VII і VIII класів переводяться наказами Директорів відповідних Департаментів, по узгодженні з Державним Секретарем їх докладів про кандидата на посаду. В наказах цих зазначається що п. Державний Секретарь згодився на це призначення. (За згодою Державного Секретаря призначається.....).
- 3) Призначення осіб на посади IX і X класів переводяться наказами Директорів Департаментів.
- 4) Увільнення з посад переводяться в тім же порядку, як і призначення на посади.
- 5) Копії наказів про призначення осіб VII - X класів надсилаються в Департамент Загальних Справ (відділ 2) в якому класифікуються

Відомість про адреси та телефони службовців Державної Канцелярії

- 16) ПАВЛОВ-СИЛЬВАНОВСЬКИЙ Микола Миколаєвич - Начальник відділу Департаменту Законодавчих Справ - Сретенська 17-9.
- 17) ПЕРЕХРЕСТОВ Олександр Іванович - Начальник Відділу Департаменту Законодавчих Справ - В.Житомирська 6-а - 19.
- 18) БЛАГОВІЩЕНСЬКИЙ Олександр Миколаєвич - Редактор Окремого Відділу Кодифікації Законів - Володимирська 42 - 7.

Начальник II-го відділу

Д і л о в о д

Державна Канцелярія.

ДЕПАРТАМЕНТ
ЗАГАЛЬНИХ СПРАВ.

№ 508
Другий.

5-го Вересня 1918 р.
№ 508
н. Київ.

До Міністерства Шляхів.
Департамент Постачання.

89

На відношення Вам з 29 Серпня 1918р. за Ч.531,
II-й відділ Департаменту Загальних Справ повідомляє
слідуючі адреси:

- 1) ЗАВАДСЬКИЙ Сергій Володиславович - Державний Секретарь - В.Житомирська 8-б, телефон: служб. 6-47, дом. 27-98.
- 2) МОГИЛЯНСЬКИЙ Микола Миколайович - Товарний Державного Секретаря - В. Володимирська 22, п. 3, телефон. 24-55. *судиб. 48 08*
- 3) ПАЛТОВ Олександр Олександрович - В.о. Товарний Державного Секретаря, Сергіївська 26, п. 9. Ч.ч. телефон. 56-97, 39-07 і 16-49.
- 4) ДИТЯТИН Віталія Федорівна - Секретарь Ради Міністрів - Синдуська 16/18 - 25, Ч.ч. телефонів 32-49 і 48-08.
- 5) ТАТЦЕВ Олексій Олексійович - Секретарь Ради Міністрів - Інститутська 32, телефон Ч.ч. 2, 48-08.
- 6) ІВАНСЕН Павло Карпович - Помічник Секретаря Ради Міністрів - Треховятельська 9 - 7. тел. 29-52.
- 7) ТОЛДІ Іван Володимирович - Помічник Секретаря Ради Міністрів - Інститутська 50, п. 2 тел. 1 - 30.
- 8) ГАЄВСЬКИЙ Степан Іванович - Директор Департаменту Загальних Справ - Шулківка, Полева 21, тел. 29-45. служб.
- 9) БАНУЦЬКИЙ Микола Євстахович - Віце-Директор Департаменту Загальних Справ - В.Житомирська 20-4, телефон. 5 - 20.
- 10) КРИЖАНОВСЬКИЙ Всеволод Осипович - Начальник I-го відділу Департаменту Загальних справ - Михайлівський монастир I-й корпус, кімната 40.
- 11) ГАЛАНЕВИЧ Євген Андріанович - Начальник II-го відділу Департаменту Загальних Справ - (Хрещатик 38, телефон 48 - 08. *судиб. - Стасюк вул. 31.*)

Ординан
Молодший
Секретаря

Інформація взята з науково-документальної збірки до 90-річчя запровадження державної служби в Україні

Авторський колектив: Владислав Верстюк, Павло Гай-Нижник, Сергій Коник, Тимофій Мотренко, Юрій Палеха, Георгій Папакін, Анжела Серета.

Упорядник Андрій Вишневецький